ONZE ZENDINGSVELDEN II

POSSO

(MIDDEN-CELEBES)

DOOR

DR N. ADRIANI

Afgevaardigde ter Bijbelvertaling van
het Nederlandsch Bijbelgenootschap

MET PLATEN EN KAARTEN

UITGEGEVEN DOOR DEN „BOEKHANDEL VAN
DEN ZENDINGSSTUDIE-RAAD" TE DEN HAAG

WOORD VOORAF

Op verzoek van den Zendings-Studie-Raad heb ik het hier volgende overzicht van de geschiedenis der Posso-Zending geschreven. Hierbij komt vanzelf de buitenzijde der dingen meer in beschouwing; van den ontginningsarbeid is veel meer gezegd dan van het werk der aankweeking en verzorging van hetgeen door den eersten arbeid is ontstaan. Immers het is niet mogelijk om in een kort bestek het meer inwendige Zendingswerk te behandelen, want dàt is niet dan met moeite duidelijk te maken aan lezers welke dien arbeid niet kennen door aanschouwing. Bovendien was de omvang van dit werk aan zekere grenzen gebonden en kon de copie niet al te breed uitloopen. Dit alles heeft mij weerhouden om mij meer in de inwendige geschiedenis der Posso-Zending te begeven.

Moge dit Posso-boek wezenlijk kunnen bijdragen tot vermeerdering van Zendingskennis en bovenal van Zendingsliefde.

N. Adriani.

Oegstgeest, 20 Juni 1919.

INHOUDS-OPGAVE

WOORD VOORAF ..... blz. III

VOORBERICHT VAN DEN Z. S. R. ..... „ VIII

HOOFDSTUK I. *Het Land* ..... „ 1—33

Donggala, havenplaatsje, 1 — De reis van Nederland naar Midden-Celebes, 1 — landtong van Toboli, 2 — Posso, 4 — De weg en het landschap tusschen de kust en het Possomeer, 5 — Oerwoud, 6 — De vlakten, 7 — de bebouwde velden van het dorp, 8 — De vroegere dorpen, 9 — rivieren, 10 — bruggen, 10 — vestiging aan den Possomond, 12 — het Meer, 15 — Tentena, 15 — de Tentena-vlakte, 16 — Posso-meer, 17 — Pamona, 17 — Ten Z. van het Meer, 18 — Bare'e-taal, 18 — ten O. van de Posso-rivier, 19 — de Berglandschappen, 20 — Weg en landschap tusschen Posso en Napoe, 21 — vlakte van Napoe, 22 — de Bara-taal, 23 — Napoe, 23 — huizen, 23 — het landschapje Besoa, 24 — oudheden, 25 — Het landschap Bada, 27 — het landschap Mori, 27 — plantengroei, 30 — het dierenrijk, 30 — buffel, 30 — wilde zwijnen, 31 — tamme varkens, 31 — de hond, 32 — paarden, 32 — krokodil, 33.

HOOFDSTUK II. *Het Volk* ..... blz. 34—58

Twee perioden, 34 — Vroegere aanraking met het Possoland, 34 — Toradja'sche maatschappij, 35 — Volksverband, 35 — vorming van stammen, 35 — opperheer de vorst van Loewoe, 36 — Dorpsverband, 36 — dorpshoofden, 36 — communaal bezit, 40 — slavenstand, 41 — de handhaving van het recht, 44 — rechtszaak, 45 — boete, 46 — Een godsoordeel, 46 — beboeting, de doodstraf, 47 — Uiterlijk voorkomen, 48 — niet zelfstandig van karakter, 49 — Huiselijk leven, kinderen, 50 — Huwelijk, 51 — Positie der vrouw, 54 — Echtscheiding, 56 — Veranderde toestanden, 56 — heerendienst, de belasting, 57.

HOOFDSTUK III. *Geestelijk leven — Godsdienst* blz. 59—89

Heidenen, 59 — Houding om het Heidendom te leeren kennen en het Zendingswerk te begrijpen, 59 — Animisme, 60 — de groote begeerte naar een lang leven, 61 — „levenskracht" of „zielestof", 61 — „weerwolf", 64 — Het leven na den dood, 66 — „doodenziel", 66 — de vereering der afgestorvenen, 66 — de beschermgeesten van het dorp, 67 — De tempel, 67 — beteekenis van dezen dorpstempel, tempelfeesten, 68 — Verhouding tot

de dooden, 69 — Voorloopige bijzetting, 69 — de rouwgebruiken, 69 — De weg naar de Onderwereld. 70 — het groote doodenfeest, 71 — De vereering van de zielen der afgestorvenen, 75 — de praktijk van den volksgodsdienst, 75 — theologische of wetenschappelijke godsdienst, 75 — priesteressen, 75 — Litanie en Ceremonieel der priesteressen, 76 — Taak der priesteressen, 79 — overleveringen omtrent de schepping der wereld, 80 — Zondvloed-verhaal, 83 — „de Heere Formeerder", 83 — geesten van bergen, bosschen, bizondere boomen, grotten, rivieren, 85 — zich bevrijden van het bewustzijn van schuld, 86 — Het Animisme verklaart niet alle gebruiken, 87 — Prae-animisme, 88.

HOOFDSTUK IV. *Taal- en Letterkunde* .... blz. 90—124

De taal, 90 — Taalgebied, 90 — Kennis der taal, 91 — letterschrift, 92 — taalstudie, 92 — Woordenrijkdom, 93 — Verboden woorden, 93 — Voertuig voor nieuwe gedachten, 95 — De andere talen, 95 — Letterkunde, 96 — De beoefening der letterkunde. 96 — Lijkzangen, 97 — Danszangen. 100 — Oogstliedjes, 103 — Aard der liederen, 105 — godsdienstige poëzie, 107 — gebed, 107 — Litanie-zangen, Kunsttaal, 108 — Onderwereld, 109 — de reis naar de Bovenwereld, 110 — op het groote Doodenfeest, 111 — wiegeliedjes, 112 — De proza-letterkunde, 113 — Spookaap-verhalen, 113 — Dierenverhalen. 114 — Het bekende verhaal van Vrouw Holle, 114 — Verhalen van reizen naar Onder- en Bovenwereld, 116 — Mohammedaansche omwerking, 118 — Tijl-Uilenspiegel-type, La'oe, 120 — volksliteratuur, 124.

HOOFDSTUK V. *Eerste aanraking met de Zending. De Prediking* ..... blz. 125—155

Begin der aanraking, 125 — Aanvang van het Zendingswerk, 126 — Kruyt, 126 — Eerste bezoeken, 127 — Keuze van vestiging, 128 — Eerste pogingen tot Evangelieprediking en hunne uitwerking, Ziekenbehandeling, 129 — Mohammedaansche Parigiërs en Heidensche Toradja's, 131 — Houding tegenover de Evangelieverkondiging. 131 — samenkomst op den Zondag, 134 — Wegaanleg, 134 — bezoekreizen, 135 — To Pebato, 135 — To Lage, 135 — oprichten eener school, 136 — feesten bijwonen, 137 — reis in het bovenland, 138 — Eerste vorderingen, 139 — Volgende reizen, 139 — naar het Meer van Posso, 140 — vestiging in Posso, 141 — eerste periode afgesloten, 141 — Zondagsbijeenkomsten, 142 — verhalen uit het Oude Testament, 142 — Plaatsing der helpers. 143 — Regeling van den arbeid, 144 — binnenlandsche oorlog in 1894 en Kruyt's

houding daarbij, 144—145 — de komst van een bestuursambtenaar, 145 — Komst van Dr. N. Adriani, 145 — Werkverdeeling, 146 — Verstandhouding tot de Toradja's, 147 — onderwijzers, 148 — inkleeding hunner prediking, 149 — Beelden aan Inlandsche gewoonten ontleend, 151 — de gelijkenis van den Rijken Man en den Armen Lazarus, 152 — de geschiedenis van Achan, 153 — overzicht van de wording der geregelde Evangelieverkondiging, 155.

HOOFDSTUK VI. *Onderwijs* ..... blz. 156—181

Plaats in en beteekenis voor het werk, 156 — Houding der bevolking, 156 — De eerste onderwijzers, 157 — Hun plaatsing, 157 — Verhouding tusschen de goeroes en den Hr. Kruyt, 159 — Nieuwe goeroepost, 161 — Aanvankelijk welslagen der Scholen, 162 — De School te Todjo, 163 — De verhouding tusschen leerlingen en onderwijzer, 164 — De School en de landbouw, 164 — De School en de taalarbeid, 167 — Bijbelsch leesboek, 170 — Eischen voor de bewerking, 171 — Hulp der schoolkinderen, 173 — Nieuwe werkkrachten, 174 — Uitbreiding van het Zendingswerk naar het Zuiden, 175 — Hoofdenzonen onder leiding van den Zendeling Kruyt, 180.

HOOFDSTUK VII. *De Groote Verandering. Eerste Overgangen* ..... blz. 182—215

Inleiding, 182 — Geschiedenis der verandering. De invloed der Zending, 184 — Veranderde houding der bevolking, 188 — Nieuwe toestanden, 190 — Uitbreiding van het Zendingswerk, 195 — Zendelingen door bevolking geraadpleegd; buiten de bestuurszaken, 198 — Een aanzienlijke uitbreiding, 200 — Papa i Woente, 204 — Ine i Maseka, 206 — Het wachten op den beslissenden stap, 206 — De eerste overgang, 208 — De eerste doopsbediening, 209 — Het Kerstfeest als groote openbare plechtigheid, 212 — In allerlei opzichten vernieuwing, 213 — Wetenschappelijke arbeid van Dr. Kruyt en Dr. Adriani, 213. — Vertrek van Zendeling Hofman, 214.

HOOFDSTUK VIII. *Tegenwoordige Toestand* blz. 216—258

Eene samenhangende gemeente, 216 — Het Avondmaal bediend, 216 — Een christelijk oogstfeest, 217 — Het huwelijk voor de Christenen, 217 — Begraving, 219 — Tegenstand der Heidenen, 219 — De priesteressen, 220 — Kerkeraad gevormd, 221 — Het dooponderricht, 222 — Het aantal scholen vermeerderd, 222 — Voortgaande arbeid in Mori, 223 — Bezoek aan Mori,

225 — Vestiging in Mori, 225 — Post in Onda'e — Zuidelijk M. Celebes, 226 — Personeelwisseling door ziekte, 227 — Kweekschool voor Toradja'sche onderwijzers, 228 — De eerste elf leerlingen der Kweekschool gereed, 233 — Hun optreden, 234 — Het gansche gebied der taal ook gebied der Zending, 234 — Andere moeilijkheden, 235 — De ziekenverpleging, 236 — Een winkel, 237 — De opleiding van Toradja'sche meisjes, 238 — Overzicht van den arbeid in de omliggende landschappen, 238 — de toestand in de Berglandschappen, 238 — De eerste Christen uit de To Napoe, 240 — De eerste gemeente, 241 — Zendeling-administrateur, 243 — De Hollandsch-Indische School, 243 — In Napoe, 244 — Mori, 244 — De toenemende invloed van den Islam, 245 — Malili, 246 — Het werk langzaam aan vooruit, 248 — Een ernstig ongeval, 248 — Doopcandidaten, 250 — Heer en Mevrouw Kruyt Jr., 250 — arbeid in Malili, 251 — Malili moet een eigen zendeling hebben, 251 — Het arbeidsveld van de Ned. Zend. Ver., 252 — rijke ertslagen, 252 — Onda'e en Boven-Mori, 252 — Twee bezoeken aan het Zendingsveld in Midden-Celebes, 254 — Besluit, 256 — De beweging van het Christendom is thans in vollen gang, 257 — Het Christendom in de Toradjalanden zal een nationaal karakter krijgen, 257.

VOORBERICHT VAN DEN Z. S. R.

Ongeveer tegelijk met het eerste (over Nieuw-Guinea) verschijnt dit handboek thans als tweede van de reeks van Zendingsstudie-handboeken, over de verschillende Nederlandsche Zendingsvelden in Insulinde, welke de Z. S. R. zich voorstelt achtereenvolgens uit te geven onder den gezamenlijken titel: „*Onze Zendingsvelden*".

„*Onze Zendingsvelden*", in ruimeren zin bedoelende, dat al deze terreinen aan de geheele Nederlandsche Christenheid zijn toebetrouwd, en deze gezamenlijk verantwoordelijk is voor de Evangelie-verkondiging aldaar; — „*Onze Zendingsvelden*", in engeren zin uitdrukkende dat elk terrein, als het arbeidsveld van een bepaalde Zendingsorganisatie, in het bijzonder aan de daarmede verbonden kerken en kringen toebehoort; — „*Onze Zendingsvelden*", voor ieder persoonlijk inhoudende dat hij of zij een plaats en taak in het geheele Zendingswerk te vervullen heeft.

De bedoeling is, gaandeweg over elk terrein in Insulinde een handboek uit te geven. Reeds sinds geruimen tijd is er een in bewerking over *Midden-Java ten Zuiden*, het terrein der Gereformeerde Zending, dat naar wij hopen spoedig als derde deel zal kunnen volgen. Voorts zijn er boeken ontworpen en deels reeds in bewerking over *West-Java*, *Midden-Java* (Salatiga), *Oost-Java*, *Halmahera* en over andere velden.

Met de uitgifte dezer handboeken heeft de Z.S.R. vooral het oog op de meer eenvoudige kringen, die behoefte hebben aan doelmatige voor hen geschikte literatuur, om zich op de hoogte te kunnen stellen, allereerst van dat deel van het Zendingswerk, waarmede zij op de eene of andere wijze in bijzondere verbinding staan, en vervolgens ook van andere onderdeelen. Wij denken aan de onderscheidene Classicale Zendingskringen in de Ned. Herv. Kerk; de verschillende Zendingskringen in de Gereformeerde Kerken; aan de Jongelingsvereenigingen, allerhande plaatselijke (Zendings)organisaties, enz. Maar ook meer gevorderde kringen zullen met veel vrucht deze boeken kunnen gebruiken, terwijl elkeen naar behoefte zijn studie kan aanvullen door het raadplegen van een of meer der opgegeven bronnen. Moge er op deze handboeken veel zegen rusten!

Ten slotte is het ons een aangename plicht een woord van hartelijken dank te richten tot den Schrijver van het Posso-boek, voor de wijze waarop hij het in overeenstemming met de wenschen en behoeften van den Z. S. R., heeft willen bewerken.

Juli, 1919. DE ZENDINGSSTUDIE-RAAD

I

HET LAND

Midden-Celebes grenst zoowel ten N. als ten Z. aan de zee; maar de bocht van Tomini, die de Noordgrens vormt en de Golf van Bone, in het Zuiden, zijn beide binnenzeeën die slechts aan ééne zijde kunnen ingevaren worden. De haven aan de open zee, die toegang tot Midden-Celebes geeft, is Donggala[1]) dat op eene beschutte plaats aan den mond der Paloe-baai ligt, waar deze in de straat van Makassar uitkomt.

Donggala is een vrij druk **havenplaatsje,** vroeger een zeerooversnest met levendigen slavenhandel, thans sedert een jaar of vijftien *de hoofdplaats der afdeeling* Midden-Celebes, waar de Assistent-resident woont, met eenige onder hem dienende ambtenaren en beambten.

Door den ijver waarmede ons Bestuur heeft gewerkt aan de verbetering van dit oorspronkelijk weinig aantrekkelijke oord, is het tot een goed toonbaar stadje geworden. 't Is een echte vreemdelingenplaats; men hoort er 't meest Boegineesch en Paloesch spreken. De bevolking is Mohammedaansch, maar er is een kleine Christengemeente van Minahassers, die geregeld door een Minahassischen leeraar wordt bezocht en bediend.

De reis van Nederland naar M.-Celebes gaat eerst met een der mailschepen van de maatschappijen „Nederland" of „Rotterdamsche Lloyd" naar Java en

---

[1]) Plaatsnamen en andere woorden uit Indische talen hebben den klemtoon op de voorlaatste lettergreep. Waar dit niet het geval is, zal een klemtoonteeken worden gezet.

verder van Soerabaja met een der booten van de „Koninklijke Paketvaart-Maatschappij", groote, fraaie schepen, natuurlijk niet zoo groot als de mailbooten, maar ruimer ingericht en met veel meer Inlandsch personeel. Doordat de passagiers meestal bewoners van Ned.-Indië zijn, is het leven aan boord in overeenstemming met de Indische gewoonten, waardoor eene reis met de paketboot iets gemoedelijks en gezelligs heeft, dat op de mailreis niet bereikt wordt.

Na twee dagen komt men te Makassar; doet de boot onderweg nog Bali aan (waar zelfs in korten tijd veel moois is te zien), dan duurt de reis wat langer. Wie zich nu de vrees om het hart voelt slaan bij de gedachte van het Indisch Europeesch gezelschapsleven te moeten verlaten, wanneer hij naar Midden-Celebes trekt, moet te Makassar zijn hart nog maar eens ophalen, want het is de laatste groote stad, die hij vooreerst zal te zien krijgen.

Nu nog twee dagen naar het Noorden, langs de Westkust van Celebes, waarvan men de bergen steeds in 't gezicht houdt, en men komt te Donggala, waar de zeereis voor twee dagen wordt onderbroken door een tocht over de landengte van Toboli, een smal gedeelte van het groote Noordelijk schiereiland van Celebes. Van Donggala moet men eerst de Paloe-baai nog oversteken, wat nauwelijks twee uur tijds neemt. Men landt te Tawaili, vanwaar een goede landweg in Oostelijke richting voert naar de Westkust der Tominibocht, welke bij het plaatsje Toboli wordt bereikt. Van Toboli kan men, langs de kust varende, met een stoombootje in één dag den mond der Posso-rivier bereiken, waar de groote weg begint, die Midden-Celebes van Noord tot Zuid doorsnijdt.

Sinds oude tijden is er over de **landtong van Toboli** een druk verkeer geweest. Maar het pad, dat de Inlandsche reizigers vroeger volgden,

was een slecht boschwegje, of minder dan dat, want het grootste deel van den afstand tusschen Tawaili en Toboli moest men afleggen in de met rolsteenen en rotsblokken bezaaide bedding van twee bergstroomen. De Inlandsche bevolking van Midden-Celebes (wij zullen ze van nu af „Toradja's" noemen), heeft nimmer in haar land wegen aangelegd; men volgde vroeger steeds de paden, die door de voeten der menschen waren ontstaan, smalle wegjes, waarop men achter elkaar liep en die soms maar slecht te zien waren. Moest men nu een bergrug overtrekken, zooals dat het geval is, wanneer men van Tawaili naar Toboli wil gaan, dan volgde men de bedding van eene beek, die van dien bergrug afstroomde, want dan had men wel een natten en steenachtigen, maar in ieder geval toch een duidelijk zichtbaren en korten weg naar den top van den bergrug, dien men moest overtrekken. Van Tawaili af had men dan eerst een gebaand pad door eene bebouwde vlakte, maar na een paar uur kwam men in het groote woud, waar het pad zich in den bergstroom verloor. De ongeschoeide Inlanders, met hunne lenige lichamen, liepen bedaard in de stroombedding voort, meestal met een flinke draagvracht op den rug. De bodem steeg geleidelijk, soms in eens (en dan had men over watervallen te klauteren), de bedding werd smaller, men voelde dat men koelere lucht in hoogere streken kreeg. De plantengroei veranderde ook; varens, mossen en rhododendron-achtige gewassen traden op, de bergstroom werd een beekje, eindelijk kwam de bron en nu liep het pad weer over den drogen grond totdat men aldra den hoogen bergrug had bereikt en de zee in de verte zag blinken: de Tominibocht. Dan was het weer afdalen, totdat het pad weer in een beekje terecht kwam, dat men nu stroomaf had te volgen. De bedding werd langzaam aan grooter, het stroompje werd tot een riviertje, ten

slotte werd het terrein weder vlak, de hitte nam weer toe; eindelijk werd het bosch dunner, totdat men opnieuw in de ontboschte vlakte kwam, waar het pad de rivier verliet, totdat het uitkwam op de zeekust.

In het droge jaargetij, als er weinig water in de rivieren was, kon men in een langen dag, b.v. van 5 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds, van zeekust tot zeekust loopen. Maar als het veel had geregend en de beddingen vol krachtig stroomend water waren, moest men halverweg of op drievierde deel van den weg overnachten. Eene hut van takken en bladeren vond men op een aantal plaatsen van den weg; gewoonlijk moest men ze eerst wat opknappen, eer men ze voor den nacht in gebruik kon nemen.

Dit alles is nu veranderd. Door de Regeering is aan de bevolking de heerendienstplicht opgelegd, zoodat haar kon bevolen worden een goeden weg aan te leggen, die ook voor ruiters te gebruiken was. Nu kan men te paard den afstand tusschen Tawaili en Toboli afleggen. Voor voertuigen is de weg nog niet te gebruiken, want hij is niet verhard. Maar dat men kan rijden, is al een heel voordeel, al moet men doorgaans stappen, zoodat men toch niet veel vlugger vooruitkomt dan te voet.

Is men op Toboli, dan kan men langs de zeekust varen naar de monding der Posso-rivier. Met een stoombootje is deze afstand binnen de 8 uur af te leggen. Zoo hebben we dan het laatste eind der reis, dat we over zee kunnen maken, volbracht en onderstellen dat we zijn aangekomen op **Posso,** de kustplaats die gelegen is aan de uitstrooming der Posso-rivier in de Tomini-bocht. *Posso* beteekent „stuk gebroken". De rivier heet zoo, omdat zij de bergen, die haar tegenhielden in haren loop naar de zee, heeft doorgebroken. De Posso is de uitwatering van een groot meer, dat in het hart van Midden-Celebes ligt. Zij stroomt van het

Meer in zoo goed als steeds Noordelijke richting naar zee, over een afstand, dien men te voet in twee dagen gemakkelijk aflegt. Gedurende dien korten loop heeft de Posso ruim 500 M. verval, want het Meer ligt 510 M. boven den zeespiegel. Ze stroomt dan ook geweldig, maar daar ze op tweederde van haren loop reeds in de vlakte komt en die in vele bochten doorslingert, waardoor de kracht van den stroom wel eenigszins gebroken wordt, is het laatste derde deel te bevaren, maar alleen voor Inlandsche kano's of voor kleine stoombarkassen.

Er wordt echter weinig meer op de Posso gevaren. Stroomaf gaat het heerlijk; van het dorp Pandiri, bij 't welk de Posso in de vlakte treedt, tot hare monding schiet men in flinke vaart in ruim 3 uur naar beneden, maar stroomop varende doet men twee tot drie dagen over denzelfden afstand. En dan, de Posso krioelt van krokodillen, die de Inlandsche vaartuigjes weten om te werpen en uit de te water geraakte bemanning hunne prooi grijpen. Nu er langs den rechteroever der Posso een weg loopt, die het vroegere slechte boschpad heeft vervangen, heeft de benedenloop der Posso als waterweg niet veel meer te beduiden.

De weg en het landschap tusschen de kust en het Possomeer, vroeger en nu.

Het pad dat vroeger ongeveer evenwijdig met de Posso liep en in de richting van Noord naar Zuid de kust der Tominibocht met het Meer verbond, liep (van het strand af gerekend) het eerste half uur nog door ontgonnen land, maar drong daarop het bosch in en liep een uur of vijf voort in een soort van woudtunnel. Eerst daarna kwam men weer in bewoonde streken. Zoo was het overal op Midden-Celebes: de bewoonde kuststreek was gescheiden van het bewoonde binnenland door een krans van ongerept woud, dat de binnenlanders lieten staan als eene afscheiding tus-

schen hún grondgebied en dat der kustbewoners, die zij om verschillende redenen beschouwden als een ander soort menschen dan zij zelf waren. In hoofdstuk II zullen wij zien om welke reden.

Thans is die woudtunnel verdwenen: de Regeering heeft door de bevolking een goeden weg laten aanleggen en de menschen gedwongen hunne dorpen aan dien weg te bouwen. Terwijl men vroeger 6 uur lang door het dichte bosch liep, langs een kronkelend modderpad, komt men nu in een paar uur langs een goeden weg, die zelfs voor lichte voertuigen te berijden is, verscheidene dorpen door, zoodat de vroegere scheiding van kust en bovenland opgeheven is.

Indien men nu den grooten weg volgende, van de Posso-monding naar het Meer reist, te voet of te paard, en in de twee dagen die men daarvoor gebruikt, minstens 12 dorpen voorbij komt, kan men den indruk krijgen dat Midden-Celebes een goed bevolkt land is. Dit zou intusschen geheel onjuist zijn. Indien men de weinige groote wegen volgt, die thans Midden-Celebes doorkruisen, krijgt men ook *al* de dorpen te zien, die het land draagt. Midden-Celebes is een zeer dun bevolkt land; het geheele landschap toont dit duidelijk aan. Een groot deel van het land is nog bedekt met zwaar bosch, dat de bevolking niet bij machte is uit te roeien.

Oerwoud. Een bosch ten onzent maakt vergeleken bij een oerwoud van Midden-Celebes, den indruk van een park of een boomentuin. In een ongerept woud groeien de hooge, zware woudreuzen zóó dicht opeen, dat het zonnelicht slechts de toppen der boomen beschijnt; op den bodem groeit dan ook geen gras of ander kruid en de slijkerige grond wordt zelden goed droog. Het benedendeel der boomen schiet geen takken; eerst bij den top, waar de zonnestralen den boom beschijnen, zijn de takken en bladeren dicht, maar

beneden groeien lianen, harde struiken en doornige gewassen, die het doordringen moeilijk maken. Het pad is oneffen, vol slijk en kuilen, steenachtig, vaak versperd door omgevallen boomen, vermoeiend door opwaartsche en nederwaartsche hellingen, ravijnen en kloven, rotsblokken en bergwanden. Waar een of meer boomen zijn omgevallen en dus een lichte plek in het duistere bosch is ontstaan, daar groeit dadelijk gras en ander bodemkruid, daar ziet men insecten, hagedissen, slangen en ander gedierte zich in het zonnelicht verheugen, daar is dus de doodschheid van het zonnelooze woud verbroken. Het is afmattend loopen in zulk een bosch. Elke stap is eene afzonderlijke verrichting: onbezorgd de beenen uitstrekken in een geregelden pas, is eene onmogelijkheid, want telkens valt er iets te vermijden, is er iets waarover men heen moet stappen, waarop of waarover men moet springen, dat men niet kan aanraken zonder hevigen jeuk te krijgen of zich de handen open te rijten, gezwegen nog van bloedzuigers, boschbladluizen, vurige mieren en muskieten, die door hunne beten of steken de onaangenaamheid van den boschtocht nog vergrooten. Hoe vroolijk lachend en pratend dan ook een gezelschap het bosch ingaat, na een kwartier gaans is ieder stil en komt men het bosch uit, dan bewijst het gillen, juichen en van verlichting zuchten overduidelijk, hoezeer ieder naar het eind van het boschpad verlangde.

De vlakten zijn meestal ontboscht; het zijn vooral de berghellingen, die met zwaar woud begroeid zijn. Steile en steenachtige grond, die voor den landbouw weinig belooft, wordt met bosch bedekt gelaten. Men rooit het bosch alleen om den grond te kunnen bebouwen. Pas ontgonnen boschgrond is, doordat zij zichzelve zoolang heeft bemest met plantaardigen afval, zeer vruchtbaar. Maar als zij een poos is bebouwd geweest en daarna braak is gelaten, wordt zij vaak

overgroeid met alang-alang, eene bijna manshooge, zeer harde grassoort, die haast niet is uit te roeien en het land voor den landbouw onbruikbaar maakt.

Wanneer men nu van de kust naar het binnenland reisde en den reeds genoemden woudtunnel was doorgetrokken, kwam men reeds spoedig aan **de bebouwde velden van het dorp,** in welks nabijheid men zich bevond en dat men op den naastbijzijnden heuvel kon zien liggen. Door alang-alang-velden, door grasvlakten waarop de buffels weidden, nu en dan voorbij een stukje bosch dat ongerept was gelaten, kwam men dan van den eenen akker op den anderen, bijna altijd langs hellend terrein. Gewoonlijk worden de akkers op de hellingen van heuvels aangelegd. Vroeger waren er niet anders dan droge akkers, velden waarop rijst, maïs en andere voedingsgewassen waren geplant, die geheel van regen en zonneschijn afhankelijk waren, die niet waren omgewerkt met ploeg en hak, maar die slechts van hunne bekleeding met oud of jong bosch waren ontdaan en ook nog van onkruid werden vrijgehouden, maar waaraan verder niets werd verricht, zoodat ze b.v. op geenerlei wijze bemesting kregen. Thans is de rijstbouw op bevloeide velden (in Indië vaak met een Maleischen term: s a w a h geheeten) ingevoerd, waardoor vanzelf de grond bewerkt en verbeterd wordt, maar vóór de invoering van het Nederlandsch gezag kwamen in de Bare'e-sprekende landen (d. z. de landen om het Possomeer) geen bevloeide rijstvelden voor. De droge akkers liggen ook nu nog zoo goed als altijd op de hellingen van heuvels, vooreerst omdat men meestal geen vlakten ter bebouwing heeft en vervolgens omdat akkers op heuvelhellingen beter beveiligd zijn tegen de buffels, die anders gemakkelijker door de omheining zouden breken om zich aan het te veld staande gewas te goed te doen.

GEZICHT OP EEN HEIDENSCH DORP

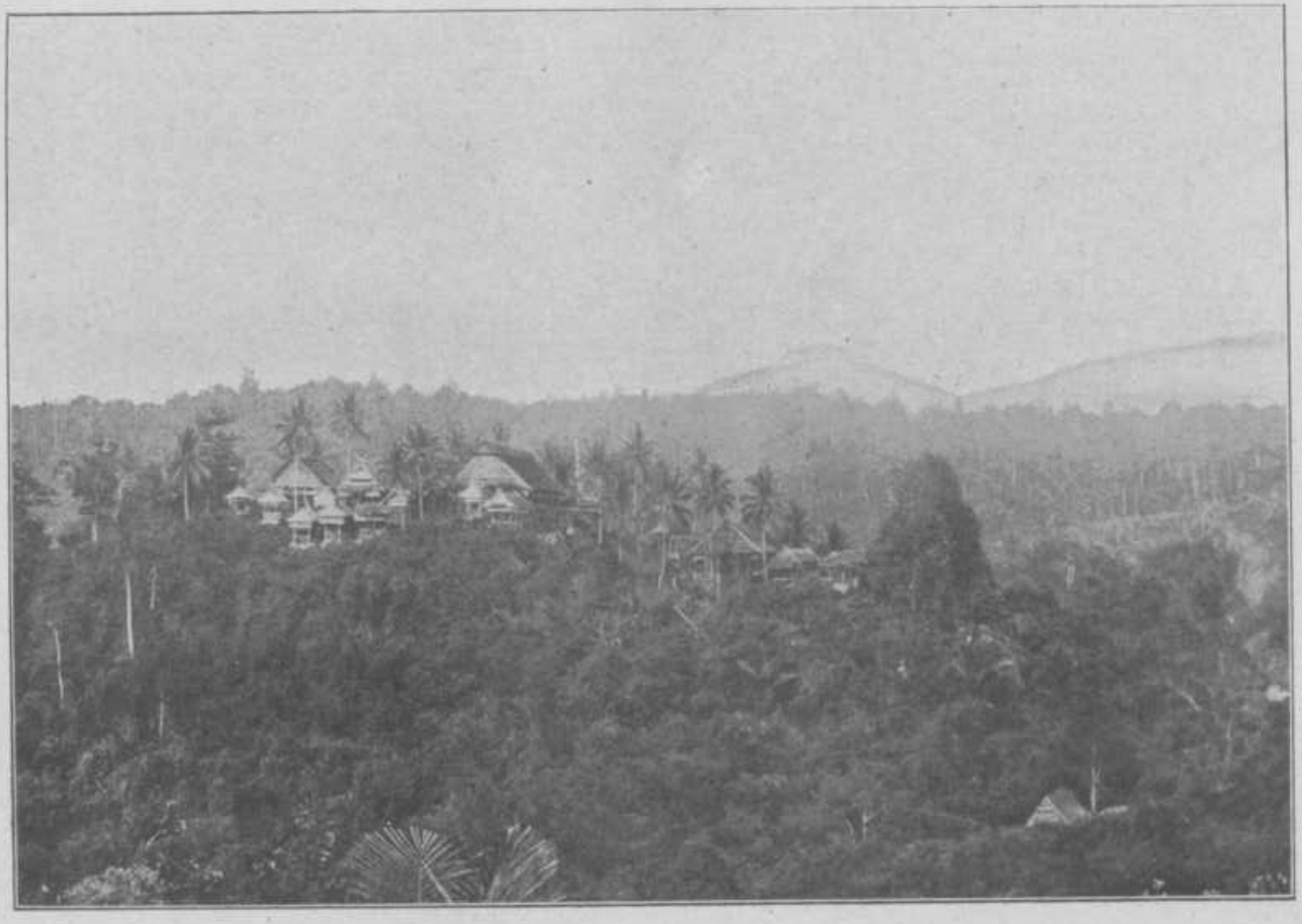

Gezicht op BOEJOE MBAJAOE, een vroeger dorp der *To Pebato*, gelegen op een met bosch bedekten heuvel, die maar aan één kant toegankelijk was. — De huizen staan tusschen kokospalmen. — Rechts beneden, ziet men de smidse, die altijd *buiten* het dorp staat.

De vroegere dorpen. Langs en door de akkers kwam men dan aan den voet van den heuvel waarop het dorp lag [1]). Hier vloeide gewoonlijk de beek waaruit zich het dorp van water voorzag. Aan den oever daarvan stond de smederij, een hutje met een paar banken, een blaasbalg, een smidshaard, een koelbak en een klein ijzeren aambeeld. Wist men, dat in het dorp op den heuvel geen tempel was (die ook bestemd was tot verblijfplaats voor vreemdelingen), en dat men ook niet in een van de huizen der dorpelingen zou kunnen slapen, dan bleef men in de smidse overnachten, want deze had daartoe altijd wel gelegenheid.

Maar had men met het dorp zijne bestemming bereikt en zich eerst door een bad verfrischt (de tocht dien men achter den rug had maakte dit meestal wel noodig), dan klom men den heuvel op, langs het veelbeloopen pad dat van het dorp naar het water voerde. Den bovenrand van den heuvel vond men omringd door eene zeer stevige omheining van palen, met eene poort er in die gewoonlijk massief houten deuren had. Binnen die heining stonden huizen en rijstschuren, wanordelijk dooreen. De grond was bedekt met afval, rijststroo, en ander vuilnis, waarin kippen, varkens en honden wroetten. Tusschen de huizen en schuren stonden kokospalmen geplant en het waren vooral deze, op een afstand gezien wel fraaie boomen, die aan het dorp op den heuvel, als het nog ver lag, zijn bekoorlijk uiterlijk gaven. Was men eenmaal bij of in het dorp, dan verdween die bekoorlijkheid voorgoed.

Was nu de omtrek, dien zulk een dorp moest beslaan om er zich van te voeden, geheel ontboscht en uitgeput,

---

[1]) Daar ik afwisselend over vroegere en huidige toestanden moet spreken, gebruik ik den Verleden Tijd waar de lezer verplaatst wordt in den tijd vóór 1905, toen onze Regeering nog niet handelend was opgetreden in Midden-Celebes.

dan kozen de dorpelingen de plaats voor eene nieuwe vestiging binnen het gebied van hunnen stam en stichtten daar een nieuw dorp. Het oude dorp liet men aan zijn lot over; de huizen vervielen al spoedig, de dorpsomheining vermolmde en slechts de kokospalmen bleven den heuvel kenmerken als de plaats van een voormalig dorp. Zulke gewezen dorpen zag men bij het doortrekken van 't land minstens evenveel als nog bewoonde dorpen.

De akkers zelf droegen ook huizen, meestal kleine voor kortstondig verblijf ingerichte hutten, maar soms ook groote en stevig gebouwde woningen. Ook rijstschuren zag men op sommige akkers. Keek men dus in den tijd waarin de gewassen te velde stonden vanaf eene hoogte het land rond, dan kon men bij het zien van de dorpen op hunne heuvels en de tuinhuizen op de akkers, den indruk krijgen zich in een goed bevolkt land te bevinden. Men had echter te bedenken, dat of de huizen der dorpen, of de huizen op de akkers niet moesten worden medegeteld bij de berekening der bewoonde huizen, omdat men tweemaal zooveel woningen zag als er noodig waren om de menschen onder dak te brengen.

Wanneer het pad een rivier sneed, hield het op en liep aan de overzijde der rivier weer verder. De meeste **rivieren** waren gemakkelijk te doorwaden. De Posso was in zijn benedenloop met vaartuigen over te steken, maar in zijn bovenloop waren op enkele plaatsen bruggen aangebracht, omdat de rivier daar een woeste bergstroom is, die zijne bedding tot een diep ravijn heeft uitgeslepen. Die **bruggen** waren vernuftig van maaksel; het materiaal was in hoofdzaak rotan (Spaansch riet) van de zwaarste soort. Als lange, dikke lianen, die zich tegen den stam van hooge boomen opwerken en zich van den eenen woudreus op den anderen slingeren, groeien de rotans in het woud; met krachtige dorens zijn ze dicht bezet, zoodat het geen aangename arbeid

EEN BRUG OVER DE POSSO

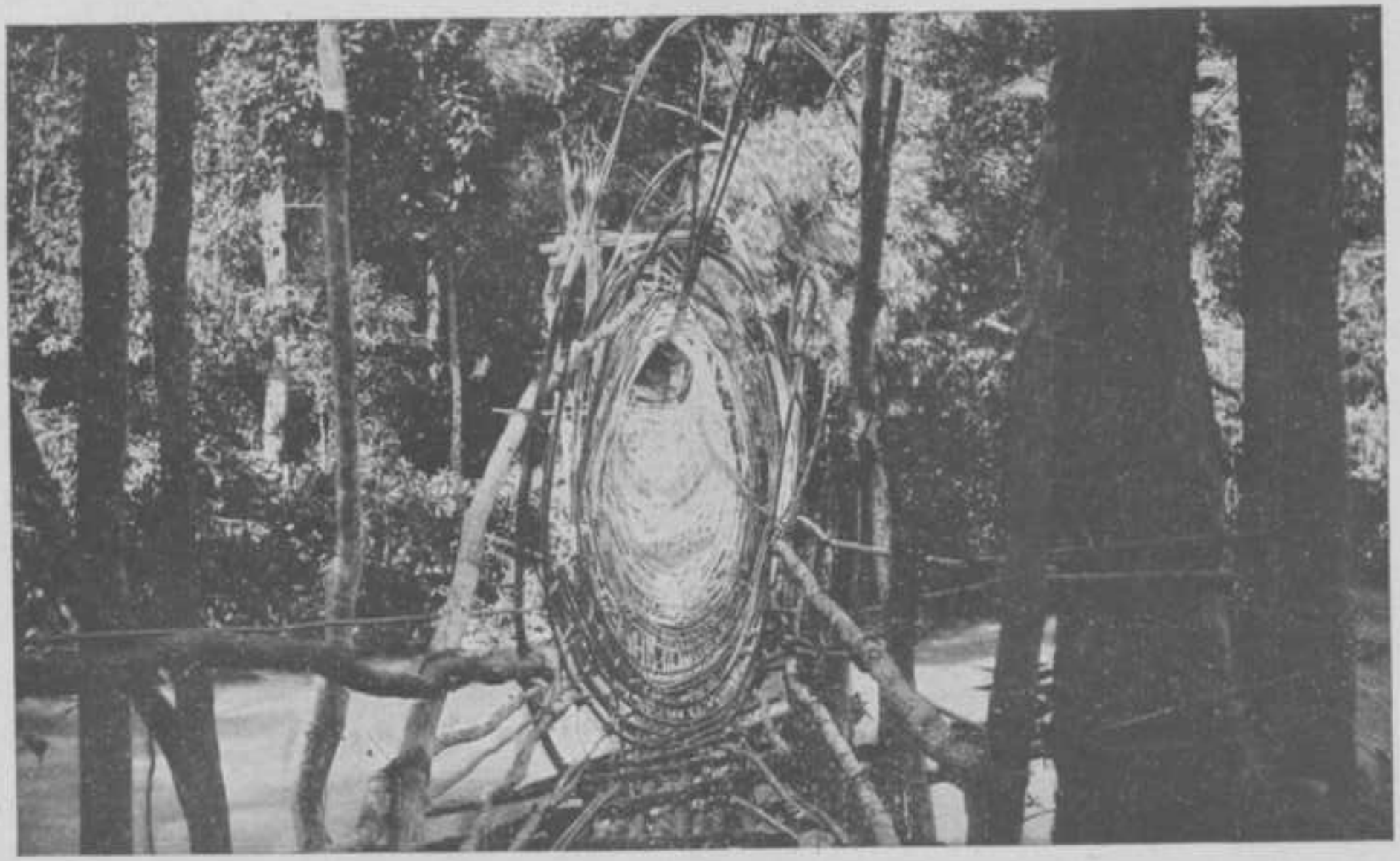

Zulke bruggen worden op de volgende wijze gemaakt. — Over twee sterke jukken op elk der beide oevers zijn 5 rotankabels gespannen. Evenwijdig daarmede loopen als vloer der brug een grooter aantal rotankabels. Tusschen die twee rotanverbindingen, zijn — ze beide omspanneude — een zeer groot aantal rotanhoepels gelegd, die nauw aaneensluiten. Deze houden den vloer der brug (de benedenste rotankabels) bij elkaar en vormen een tunnel, waardoor men veilig over de brug loopt, wanneer men zich aan twee rotankabels vasthoudt die rechts en links zijn aangebracht. Deze dienen niet alleen om de hoepels bij elkaar te houden, maar zijn tevens bestemd voor leuningen. — De rechtsche leuning is op de foto duidelijk te zien. — Terwijl men over de brug loopt, zwiept deze geweldig. Maar voor vallen is geen gevaar, indien het materiaal behoorlijk wordt onderhouden. Wordt de rotan telkens vernieuwd, dan kan de brug het jaren uithouden. Wordt zij echter niet behoorlijk verzorgd, dan kan zij in het verterende klimaat van Indië niet langer dan een goed jaar stand houden. — Over een goede brug kan men met zijn tienen tegelijk loopen. Het is echter niet geraden zulks te doen, want het sterke zwiepen dat daardoor veroorzaakt wordt, verzwakt het rotanwerk aanzienlijk en verkort de levensduur van de brug.

is om dit prachtige werkmateriaal uit het bosch te halen. De dorens moeten er eerst worden afgeschrapt, voordat men de rotan-lijnen kan gebruiken. Op de nevensgaande afbeelding ziet men zulk een rotan-brug. De lijnen waaraan zij hangt, zijn aan elk der beide oevers over jukken gespannen; ook de vloer van de brug bestaat uit rotan-lijnen en om die evenwijdig loopende bundels lijnen zijn een zeer groot aantal rotan-hoepels door knoopen bevestigd, waarin men dus loopt als men de brug overgaat. Zulk een brug zwiept geweldig op en neer; men doet het beste als men, met zijn tweeën tegelijk er over gaande, niet in den pas loopt en zoo het zwiepen tegenwerkt, of als men er alleen over gaande, telkens zijn pas verandert. Wordt zulk een brug behoorlijk onderhouden, dan is zij hoegenaamd niet gevaarlijk, een hond loopt er ook gemakkelijk over, maar een paard of een buffel krijgt men er niet overheen. Thans liggen er eenige vaste bruggen over de Posso, met planken vloeren en bladerendak, zoodat men er nu ook groote dieren over kan krijgen.

Het loont de moeite om midden op zulk een brug stil te staan en dan stroomop en stroomaf te kijken. De woeste waterstroom, die tegen rotsblokken opspuit en in de zon en de schaduw allerlei kleuren vertoont, van donkergroen tot blinkend wit, terwijl het water vaak zoo hoog en zoo dicht opspat dat er op sommige plaatsen een vaste regenboog te zien is, zoolang de zon er op schijnt; de welige tropische plantengroei op de oevers en de stralende zon boven dit alles, maken het landschap boeiend. Trouwens, Midden-Celebes is een mooi land om te zien. Vooral nu eenige goede wegen gelegenheid geven aan ruiter of voetganger om onder het voortreizen van het landschap te genieten, kan men telkens op een hoog punt van den weg, waar het bosch is opengekapt, den omtrek overzien en het heuvel- en bergterrein met de tusschenliggende vlakten in zich

opnemen. De overheerschende kleur is groen: donkergroen is het zware bosch, lichter getint zijn de jongere bosschen, die weder zijn opgeschoten op het verlaten bouwland, nog lichter zijn de gras- en alang-alang-velden en geheel lichtgroen ziet men de akkers, die met rijst en maïs zijn beplant. Enkele dorre plekken, die men hier en daar ziet, dikwijls ontstaan door aardstortingen, doen weldadig aan, want het oog wordt op Midden-Celebes wel wat oververzadigd van groen. De Posso ziet men zich in louter bochten door het bergland wringen, maar verder zijn de rivieren en beken te klein dan dat men ze van verre zou kunnen zien.

Ravijnen en kloven vallen ook op een afstand niet in het oog en zoo ziet men over vele oneffenheden van het terrein heen, vooral omdat het geheel bedekt is met zijn weelderig plantenkleed, dat bij nader onderzoek een overstelpend aantal soorten van boomen, struiken en kleinere gewassen te zien geeft, een waar paradijs voor een botanicus.

De hoofdweg is die van de Nederlandsche vestiging aan den mond der Posso-rivier, naar het Meer, een weg die steeds aan den rechteroever der rivier blijft loopen. Hij is in 1905 aangelegd, eerst voorloopig, later met meer zorg en met betere keuze van het meest practische beloop. **Onze vestiging aan den Posso-mond** is men ook Posso gaan noemen. In 1892, toen Dr. Kruyt hier voor het eerst kwam, lagen er dicht bij den mond der rivier een paar kleine Toradja-dorpen, waarvan slechts één niet op een heuvel was gebouwd. Aan de zeekust zelf woonden alleen vreemdelingen, Mohammedaansche handelaars en Chineezen. Toen in 1893 de familie Kruyt zich dicht bij het strand vestigde, en in 1894 de Nederlandsche bestuursambtenaar daar ook kwam wonen, om door zijne aanwezigheid te bewijzen dat de Nederlandsche regeering Midden-Celebes tot

haar koloniaal bezit rekende, kreeg de plaats wat meer beteekenis. Spoedig kwam er ook nog eene kazerne voor de politie-soldaten bij, eenige woningen van ondergeschikte ambtenaren en een paar winkels. Toen in 1905 de Nederlandsche Regeering het bestuur over Midden-Celebes aanvaardde, werd Posso nog meer uitgebreid, zoodat het thans een niet onaanzienlijk plaatsje is, dat tweemaal in de maand wordt aangedaan door de booten der Paketvaart. Met Donggala is het telefonisch verbonden.

Als Zendingspost heeft Posso nooit veel beteekend; de bevolking was reeds Mohammedaan, toen Dr. Kruyt begon te werken en zij is het gebleven. Er is wel eene Christengemeente, die thans een eigen kerkgebouw gaat stichten, maar zij bestaat niet uit Toradja's.

Gaat men nu in dezen tijd den weg naar het Meer op, dan zal men geen enkel dorp tegenkomen, waar niet reeds Christenen zijn, wanneer men althans het buurtschapje Pantako, dat nog in het Mohammedaansche kustgebied ligt, voorbij is. P a n t a k o beteekent: „plaats waar men is gaan halen, die men noodig had". Die naam heet op de volgende wijze te zijn ontstaan: De mannen en de vrouwen hadden eens twist over de vraag, of het eene geslacht het andere kon missen of niet. Beide partijen hielden zich groot en beweerden de anderen niet noodig te hebben. Om de kwestie uit te maken, bleven de mannen op den rechterkant der Posso, de vrouwen op den linkeroever. Dit duurde zoolang totdat de vrouwen het niet meer konden uithouden, de rivier overstaken en zich weer bij de mannen voegden. Sedert heet die plaats P a n t a k o.

Ongemerkt stijgt de weg; slechts ééne enkele bodemverheffing komt voor, maar verder is het terrein vlak, vier uur gaans lang. De dorpen die men doorkomt zijn aan den weg gebouwd, elk huis afzonderlijk, met een

omheind erf, tamelijk netjes, maar natuurlijk veel stijver dan de schilderachtige wanorde die eertijds in de dorpen heerschte. Intusschen wenscht niemand dien toestand terug. Het was in die dorpen onbegrijpelijk smerig; de bodem was één mestvaalt en aan den voet van de trap, waarmee men in 't op palen gebouwde huis klom, lag een berg van kaf en rijststroo, waarin zich zwermen van vlooien ontwikkelden. De eenvoudigste maatregelen van hygiëne waren onbekend; men zorgde op zijn eigen manier voor de gezondheid der dorpsbewoners. Ieder huis werd n.l. gebouwd met het front naar 't Westen; wie de trap op kwam en het huis binnenging, had dus het gelaat naar 't Oosten gewend, de streek vanwaar de levenskracht komt. Het Westen is de streek des doods, immers de ondergaande zon neemt de zielen der menschen mee, want als het donker is, krijgen ze allen slaap en vallen uitgeput ter neder, wat voor den animistischen gedachtengang beduidt, dat zij hunne ziel hebben verloren. De opgaande zon brengt de zielen weer terug, want met het daglicht ontwaken de menschen weer. En zoo is het altijd goed om het gezicht te wenden naar het Oosten, want iedere Toradja is bereid alles te doen wat zijn leven maar kan verlengen. Het Nederlandsch Bestuur heeft dus in onwetendheid, aan de Toradja'sche „gezondheidsleer" een harden klap toegebracht, door het bevel, dat de huizen aan weerszijden van den weg moesten gezet worden. Nu kan, op zijn best, de helft der huizen „hygiënisch" worden gebouwd. Gelukkig houdt het Bestuur de hand aan meer rationeele hygiënische maatregelen.

Bij den 11den mijlpaal, waar de Tomasa-rivier in de Posso vloeit, ligt een aardig dorp, dat den naam P a n d i r i („voorbeeld") draagt. Om de Posso te bereiken, moet de Tomasa op 't laatst een kloof doorstroomen, waarop men op 't verdere gedeelte van den

weg een fraai gezicht heeft. Tusschen twee steile bergwanden stroomt de koele, heldere Tomasa, waarin het zoo heerlijk baden is, met groot geruisch voort; de kloof heet B a s i e ' e, „waar men niet met elkaar kan spreken". Over de Tomasa ligt een brug en daarna klimt de weg stevig en geeft telkens fraaie gezichten over de omgeving. De atmosfeer wordt koeler: de bergwind brengt wat frischheid aan en de weg loopt tusschen de rivieren Posso en Tomasa in, nog 11 paal (4 uur gaans) verder, meestal stijgend, door bosch, door open terrein, door het dorp Imboe, langs bebouwde en verlaten akkers, door jong bosch en alang-alang-velden, tot in het dal van Koekoe, eene kleine hoogvlakte, die men aan het Noordelijk uiteinde binnenkomt, om dan na een half uurtje het Zuidelijk eind te bereiken, waar de woning van den Zendelingleeraar *Schuyt* ligt.

Het is eene ware verkwikking om na zoo lang stijgen weer eens vlakken bodem te begaan. En na den heeten dag is de avondkoelte in dit dal, dat 300 M. boven den zeespiegel ligt, niet minder welkom. Het witgeverfde houten huis ligt fraai tusschen het tropische groen, met den hoogen bergwal P o b o e n g k a op den achtergrond, over welken de weg verder loopt naar het Meer en vanwáar men, bij voortzetting der reis, een fraai gezicht over het geheele Koekoe-dal, in de richting Zuid-Noord heeft.

Na 's morgens uit Posso te zijn gegaan en op Koekoe overnacht te hebben, kan men den volgenden middag aan **het Meer** zijn, in het dorp **Tentena,** aan de uitstrooming van de Posso uit het Meer. Is men dit dorp door, dan komt men spoedig aan het punt waar de Posso, reeds dadelijk flink breed, tusschen twee heuvels door uit het Meer treedt en nog een half uur de vlakte van Tentena doorstroomt, die ongetwijfeld een drooggeloopen stuk der oude bedding van het Meer is.

Met kalme vaart doorvloeit de Posso dit parkachtige landschap. Aan den linkeroever liggen een paar heuvels, welker voet de rivier bespoelt. De kokospalmen, die op den top dier heuvels groeien, bewijzen dat daarop vroeger dorpen hebben gelegen; al die dorpen vormen nu tezamen het dorp Tentena, maar elk voormalig dorp houdt zich als eene wijk met eigen wijkmeester afzonderlijk. De wijkmeesters staan onder het dorpshoofd, die dus met hen tezamen de belangen der dorpelingen behartigt. Zulk eene collegiale bewindvoering is den Toradja vrij wat liever dan alleen staan in het bestuur; hij deelt de verantwoordelijkheid liever met anderen, dan ze alleen te dragen.

Voor ons Nederlanders is een landschap als **de Tentena-vlakte** bij uitstek bekoorlijk. Een vrij breede, matig stroomende rivier, die eene uitgestrekte grasvlakte besproeit, met enkele beboschte heuvels op de oevers en als achtergrond een hoog oprijzend gebergte; verder een Inlandsch dorp aan den rechteroever en in de nabijheid daarvan talrijke bevloeide rijstvelden; op de heuvels in den omtrek droge rijst- en maïsakkers en op de rivier zelf het op- en afvaren van Inlandsche vaartuigjes, uit een boomstam gehouwen, met een plat vlak aan de plecht en aan de achterzijde uitgespaard, waarop juist de Inlandsche stuurman met zijne bloote voeten kan staan en dan de slanke, lenige figuur van zulk een varensgast, die onbewust van de sierlijkheid zijner bewegingen, met een langen bamboe-staak zijn schuitje voortboomt en tegelijkertijd in koers houdt, dat alles kan ons langen tijd aan den kijk houden. Het klimaat van Tentena is door de hooge ligging (510 M. boven den zeespiegel) zeer aangenaam. Lastig zijn alleen de hevige winden, die in de eerste helft van het jaar uit het Noorden, in de tweede helft uit het Zuiden

blazen en op het midden van den dag zeer sterk kunnen zijn.

Ook **het Posso-meer** is een mooi stuk natuur. Het heeft den vorm van een rechthoek met afgeronde hoeken. De lengte van het Meer is zoo groot als de afstand van Zandvoort naar Scheveningen (langs het strand) en de gemiddelde breedte als die van Zandvoort naar IJmuiden. De oppervlakte van het Meer is goed $1^1/_2$ maal die van onze Haarlemmermeer. Aan den Zuidkant van het Meer is ook eene vlakte, die evenals de vlakte van Tentena, een drooggeloopen stuk van het Meer is. De Zuidelijke vlakte is veel grooter dan de Noordelijke; zij wordt doorstroomd door de rivier K o d i n a, die aan de Z.kust zich in het Meer stort en daarom door de Toradja's wordt beschouwd als de bovenloop van de Posso, die dan in en uit het Meer zou stroomen, zooals b.v. de Jordaan door het Meer van Gennesareth. De naam K o d i n a beteekent waarschijnlijk ook „de bovenloop" (van de Posso), woordelijk „haar kleinste gedeelte", of „(de Posso) terwijl ze nog klein is".

Het Meer is van ouds door de Toradja's beschouwd als de oorspronkelijke woonplaats van al hunne stammen. Iets ten N. van het punt waar de Posso uit het Meer stroomt, moet oudtijds het dorp **Pamona** „d e O o r s p r o n g" hebben gelegen. Daar zetelde de vorst der Toradja's, een groot heer, die naar de volkssage, bij zijne rijst geen visch at, maar slechts de hersens van de tallooze baarsjes, die zijne onderdanen voor hem vingen. En als hij baadde, gebruikte hij slechts het weinige water dat in jonge pinangnoten zit. Voor één bad waren dus ontelbare jonge pinangvruchten noodig. Deze voorname manieren hebben evenwel den Toradja-Vorst ten val gebracht; zijne vijanden hebben hem verslagen en zijn volk verstrooid.

De Oost- en de West-oevers van het Meer zijn berg-

achtig, maar op de meeste plaatsen is toch wel een stukje vlakke grond; hier en daar zijn zelfs kleine vlakten. Een groot aantal beken en riviertjes voeden het Meer; de afwatering geschiedt alleen door de Posso.

Ten Z. van het Meer loopt een hoog gebergte, dat vroeger zeer lastig was over te trekken. In den laatsten tijd is er een goed pad aangelegd, dat van het Meer naar het Z. loopt, tot aan de golf van Bone toe. De weg die van de Tominibocht naar Tentena (aan de N.punt van 't Meer) loopt, zet zich langs den Oostoever voort, komt dan aan de Z.kust van 't Meer en vindt zijn verlengde in den weg naar de Golf van Bone. Zoo kan men thans geheel Midden-Celebes doortrekken, van de N.kust (Tominibocht) tot de Zuidkust (Bone-golf). Op zijn vlugst reizende, zou men hiervoor ongeveer eene week noodig hebben.

In dit geheele gebied, ook aan gene zijde van het hooge gebergte, dat ten Z. van het Meer ligt, wordt de **Bare'e-taal** [1]) gesproken, tot dicht aan de Zuidkust toe. Maar dit stuk van het Bare'e-taalgebied is al zeer zwak bevolkt. Vanaf de Zuidkust van het Meer reist men een geheelen dag in het gebergte, dat met zwaar bosch is bedekt en komt dan eerst des avonds aan het eerste dorp van het Zuidelijk Bare'e-gebied. Er liggen slechts weinig dorpen in dit zeer bergachtige stuk land, waarvan de toestand bij dien van de meer Noordelijk gelegen streken veel ten achteren is. De grootste rivier, die dit gebied doorstroomt, is de Kalaena, die in de

---

[1]) Dit woord is drielettergrepig en heeft dus den klemtoon op de lettergreep *re*. De ' tusschen twee klinkers maakt er twee lettergrepen van; de stem moet even haken, zooals in ons woord „geacht" tusschen *e* en *a*. *Bare'e* beteekent „neen"; naar Inlandsche gewoonte, wordt in Midden-Celebes eene taal genoemd naar het woord dat zij voor „neen" gebruikt.

Bone-golf uitmondt. Het zooeven genoemde hooge gebergte is dus de waterscheiding tusschen de Tominibocht en de Bone-golf.

Een ander gedeelte nog van het Bare'e-sprekende land ligt **ten O. van de Posso-rivier.** Langs de kust der Tomini-bocht strekt het zich uit tot Tandjoeng Api „de Vuurkaap", een voorgebergte waar ontvlambare gassen uit den grond opstijgen. De landschappen Tora'oe, Baöe, Lalaeo en Ampana, die hier liggen, zijn grootendeels aan de kust bewoond. In Tora'oe, Baöe en Lalaeo was de bevolking reeds geruimen tijd Mohammedaansch; de bewoners van Ampana zijn het eerst in den laatsten tijd geworden. Alleen op enkele plaatsen is het binnenland bewoond door lieden, die hun voorvaderlijk Heidendom getrouw blijven en zich weinig met de kustbewoners ophouden.

Ten Oosten van de bergen, die langs den Oost-oever van het Meer liggen, vindt men nog een belangrijk deel van het Bare'e-sprekende Toradjaland: het heuvelland Pakambia en de vlakte Pada, besproeid door de rivieren Walati en Kadata, die tezamen de Laa vormen, welke in Oostelijke richting naar het land Mori vloeit en in de golf van Tolo uitmondt. Pada is wel de grootste vlakte van Midden-Celebes. Ze is nagenoeg geheel ontboscht, wat op zichzelf lang geen voordeel is, want de alang-alang bedekt nu haar grootste deel, waardoor alle andere plantengroei wordt gedood en de grond uitdroogt. Daardoor is de vlakte niet vruchtbaar en dus ook dun bevolkt; er liggen slechts een paar dorpen in. Waar Pada in het Oosten eindigt, begint het Morische land.

Als we nu eens *het geheele Bare'e-sprekende land op de kaart van Nederland* leggen, vinden we dat de Noordgrens (kust der Tominibocht) overeenkomt met eene lijn, die van Den Helder over Medemblik en Enkhuizen naar Groningen loopt; eene lijn van Groningen

over Nijmegen en Grave naar Den Bosch vormt de Oost- en Zuidgrens; de Westgrens loopt dan van Den Bosch over Utrecht, langs de Vecht tot Muiden en vandaar weer naar Enkhuizen. Maar als het aankomt op het bereizen dezer landstreek, dan is zoowat elke vergelijking uitgesloten. Ons land is vlak; het Bare'e-taalgebied is vol heuvels en bergen; ons land is doorsneden van spoor- en tramwegen, kanalen, rivieren en harde wegen; het Bare'e-land heeft slechts enkele groote wegen, die nog maar voor een deel verhard zijn en dus in den regentijd slecht te begaan, behalve nog dat ze grootendeels niet voor voertuigen te gebruiken zijn. Bij dat alles komt nog het tropisch klimaat. De eenige waterweg is het Meer; vaart men dit in zijne lengte af, waarvoor men een geheelen dag (of een nacht) noodig heeft, dan legt men een afstand gelijk aan dien van 2 dagreizen te voet af en wint dus een geheelen dag tijds, met veel minder vermoeienis.

Ten Westen en ten Oosten van het Bare'e-sprekende Toradja-land liggen eenige landschappen, die van eenigszins anderen aard zijn dan de hierboven besprokene. Die welke in het W. liggen noemen we gewoonlijk **de Berglandschappen,** omdat ze hoogvlakten zijn die in het Centraalgebergte van Midden-Celebes liggen. Van Noord naar Zuid liggen ze in deze volgorde: T a w a e l i a, N a p o e, B e s o a, B a d a, L e b o n i. De eerste twee landschappen, die bij elkaar behooren, liggen op de hoogte van den benedenloop der Posso; Besoa ligt evenwijdig met den bovenloop, Bada met het Meer en Leboni, met de vlakte ten Z. van het Meer. Tusschen die vlakte en Leboni ligt nog het Lebonische landschapje Rato. Daar grenst het Bare'e-sprekende land onmiddellijk aan een der Berglandschappen. Maar verder ligt er tusschen de Berglandschappen en het Bare'e-Toradjaland eene breede

strook onbewoond bergland, die in twee of drie dagen kan doorgetrokken worden.

Weg en landschap tusschen Posso en Napoe. De meest gebruikte weg is die welke van Posso in Z.W. richting over Mapane en Kasigoentjoe naar Napoe voert. Te paard kan men dezen weg niet afleggen; op den duur zal hij wel tot een ruiterpad worden gemaakt, maar thans zijn de hellingen nog te steil en de bruggen nog te zwak. De geheele afstand van Posso naar Napoe is zeker niet grooter dan die van Amersfoort naar Zutfen, maar men heeft alleen den eersten dag vlak terrein; den tweeden dag doet men niets dan klimmen, en natuurlijk niet rechtuit, maar zigzag, anders zou de helling te steil zijn. Men blijft dien dag ook geheel in het dichte bosch, waar men veel last kan hebben van bloedzuigers, eene kleinere soort dan die welke in 't water leeft en die wij ook kennen. De boschbloedzuigers bewegen zich vaak op de wijze der spanrupsen; ze wringen zich door alle openingen der kleeren heen en zuigen zich in korten tijd dik aan het bloed van menschen en dieren.

Op den 2den dag komt men al op 1600 M., zoodat men het tamelijk koud kan hebben in het vochtige bosch. Den derden dag komt men voorbij een bergje, dat T i n e b a heet. Deze naam beteekent: „ingekerfd"; hij houdt verband met de voorstelling, dat van elk mensch de levensduur op een maatstok, boomstam of ander maataanduidend voorwerp is afgeteekend door een kerf. En nu zegt men dat er op T i n e b a een boom staat, waarin telkens (door de geesten) inkervingen worden gemaakt, om te kennen te geven, dat er iemand zal sterven. De hoogte der inkerving boven den grond, gaf de lengte aan van dengene wiens einde nabij was. Was dus de kerf laag, dan zou een kind, was hij hoog, dan zou een volwassene sterven en het hoogst was de

kerf om aan te duiden dat een hoofd zou overlijden.

't Is te begrijpen, dat de Napoeërs deze streek als een geestenverblijf beschouwden. Het geboomte en de grond zijn er bedekt met een dikke laag mos, waardoor alles er grauw uitziet en alle geluid wordt gedempt. Dat geeft een doodschen indruk en stemt somber.

Den derden dag klimt men nog een 500 M. en is al vóór den middag op het hoogtepunt van den weg, Sodanga geheeten, wat „plaats van ophangen" beteekent. Dat wil zeggen dat een vreemdeling, die naar Napoe gaat, zijne landsgewoonten en rechtsbegrippen daar moet ophangen en zich aan de zeden en gebruiken van Napoe moet onderwerpen en dat de Napoeërs, naar Posso gaande, met hunne opvattingen en gewoonten hetzelfde moeten doen. Ook op Sodanga is alles met een dikke moslaag bedekt; het is er zoo koud, dat alle geboomte er laag blijft. Maar na Sodanga begint men te dalen, want Napoe is omringd door een randgebergte, van 't welk men dus weer een eind moet afdalen als men het (bij Sodanga) is overgetrokken. Na een tijdlang gedaald te hebben, heeft men de mosvegetatie achter den rug en vindt den bodem weder met gras bedekt. Het punt, waar dit begint, heet Poramboea, „plaats waar de rook opstijgt". De Napoeërs hadden n.l. de gewoonte om, als zij van een krijgstocht terug kwamen met koppen van verslagen vijanden, op dit punt vuur aan te leggen. De rook daarvan kon in geheel Napoe worden gezien; daar wist men dan dat men zegevierende landgenooten te wachten was.

Van uit Poramboea heeft men een prachtig gezicht op de langwerpige **vlakte van Napoe,** die zich van N. naar Z. uitstrekt, in hare geheele lengte doorstroomd door de Tawaelia, de grootste rivier van Celebes. Hooge bergen omsluiten de Napoesche vallei,

die vroeger een meer moet zijn geweest. Eenige heuvels breken de vlakte, die over 't geheel boomloos is, maar hier en daar boschjes heeft, waarin vroeger de dorpen lagen. In den bodem zijn ettelijke ravijnen, scheuren in den grond, veroorzaakt door aardbevingen, die in de Berglandschappen veel voorkomen. Ook in het Posso-land zijn ze niet zeldzaam, maar daar zijn ze minder hevig. De lengte der Napoesche hoogvlakte is ongeveer gelijk aan den afstand tusschen Zwolle en Meppel. Er wonen 4200 menschen, die eene eigen taal hebben. Het ontkenningswoord dier taal is b a r a en zoo heet dus het Napoesch in Midden-Celebes: **de Bara-taal.**

Napoe ligt een goede 1000 M. boven het zeevlak; het is er dus, voor Indië, koud. Toch gaan de mannen van Napoe niet meer gekleed dan die van de stammen die in de warmere streken wonen. De vrouwen dragen wel dikkere kleeding dan de Benedenlandschen.

De **huizen** in Napoe zien er geheel anders uit dan die in het Bare'e-sprekende land. Het onderstel bestaat uit balken, die in den vorm van een rechthoek over elkaar zijn gelegd; de korte zijden zijn twee balken, die rusten op twee paren steenen, de lange zijden rusten weder op de korte zijden; zoo gaat het nog een keer om en om en op het tweede paar lange balken liggen dan meerdere korte balken in de dwarste, die den vloer dragen. De vloer is geheel overstulpt door het dak, want de sparren rusten op de vloerranden. Wanden zijn er dus niet. Het dak is dikwijls van planken dakpannen. De deur is klein en vensters zijn er niet. Zoo ziet zulk een huis er stevig uit; het is dan ook gebouwd op het gure klimaat en de haard staat in het midden. 't Is er, zooals vanzelf spreekt, nogal donker. Wil men licht hebben, dan moet men een der planken dakpannen op zijde schuiven.

Het Napoesche volk is thans in niet meer dan 7 of 8

dorpen bijeengebracht. Het Noordelijkste is Woeasa; dit dorp ligt aan de Tawaelia en wanneer men deze rivier nòg verder opwaarts volgt, langs het pad in de kloof waardoor zij stroomt, komt men in het landschapje Tawaelia, dat niet eens een uur gaans lang en hoogstens een kwartier gaans breed is. Het ziet er uit als Napoe in het klein, maar de bodem is zeer moerassig; thans is een gedeelte van het dal tot bevloeide rijstakkers gemaakt.

Ook de Tawaelia-vlakte is omringd door bergen. Aan den voet van het W.lijke randgebergte ontspringen warme bronnen, welker water zwavelhoudend is. Zulke warme bronnen worden op allerlei plaatsen in Midden-Celebes gevonden en zijn, tezamen met de aardbevingen, verschijnselen die naar vulkanen zouden doen zoeken. Er is echter in geheel Midden-Celebes geen enkele vuurspuwende berg te vinden.

Een gezond klimaat heeft dit kleine moerassige dal niet. De malaria is er inheemsch; de bevolking is een 100 zielen sterk en vermeerdert niet. Zij is in een enkel dorp, *Sedoa*, te zamen gebracht.

De Tawaeli'a, die ten N. van het landschapje Tawaelia ontspringt uit een meertje en door dit dal en door Napoe vloeit, ontvangt een aantal zijrivieren, die alle in Noordelijke richting, dus tegenovergesteld aan de richting der Tawaelia, zich daarin uitstorten, met averechtsche samenstrooming, want de Tawaelia loopt naar het Zuiden.

Volgt men deze rivier stroomaf van de Zuidpunt van Napoe een halven dag lang, dan komt men aan een rechter bijstroom, die zich ook tegen den stroom der Tawaelia in, daarin uitstort, de Torire. Aan den bovenloop daarvan, Z.W.lijk van Napoe, **ligt het landschapje Besoa,** veel kleiner dan Napoe, maar juist zulk een land, even liefelijk van aanblik, wanneer men vanaf een hoog punt op den weg van Napoe naar Besoa het

EEN NAPOESCH HUIS

Zulk een huis is gebouwd op palen. Wanden heeft het niet. In de Possostreek, waar het 's nachts niet zoo koud is, hebben de huizen wanden; maar zij beschutten het inwendige slechts onvoldoende. — In het *Napoesche* huis dient het reusachtige dak meteen tot wand, omdat de Toradja's beter een dak weten te maken dan een wand. — Het Napoesche huis is dus een vloer op palen en daarboven een groot dak. Als pannen bezigt men platte plankjes. Het huis is zeer donker, want de vensters zijn klein en de deur is laag. — De rook ontsnapt door de reten van het dak. — De versierselen aan de nok hebben oorspronkelijk onheilafwerende beteekenis. — Vóór het huis staan eenige mannen en vrouwen van *Napoe*.

kleine dal gemakkelijk overziet. Besoa heeft iets zeer merkwaardigs; er zijn n.l. **oudheden** te vinden. De Toradja-volken hebben nooit de schrijfkunst gekend; van hunne geschiedenis, taal en letterkunde uit vroegeren tijd weten we dus alleen wat de huidige bevolking er van kan vertellen en dat is natuurlijk geen gereede geschiedenis. Verder is er geen beeldhouwers- of steenhouwerskunst onder de Toradja's ontstaan, zoodat wij van hun verleden eigenlijk geen gedenkteekenen bezitten. Het is dus geen geringe verrassing voor ons geweest van oudheden in Napoe (op één plaats), Besoa (verscheidene plaatsen) en Bada (een paar plaatsen) te hooren. Toen in 't begin van 1908 Dr. Alb. C. Kruyt een reis maakte naar de Berglandschappen, heeft hij veel aandacht gewijd aan deze oudheden, ze alle bezocht en eenige er van afgebeeld.

Het beeld in Napoe is te vinden bij een heuvel, niet ver van het punt waar men het landschap binnentreedt, als men van Posso komt. Het is een mansromp zonder ledematen met een kop, waarvan alleen neus, mond en oogen zijn afgewerkt. Het beeld is reeds voorovergezakt en dit laat men stil begaan, want er is bij de bevolking niets te bespeuren van bijgeloof, eerbied of gehechtheid ten opzichte van dit beeld. Men brengt er geen offergaven heen en viert er ook geen feesten voor. Het beeld is 1.20 M. hoog, dus veel meer dan levensgroot. Dicht daarbij staat een steenen kuip van langwerpig ronden vorm, door de Napoeërs genoemd: „de Koningsbadkuip", maar het is in 't minst geen heilig voorwerp voor hen, want zij slijpen hunne hakmessen op de randen der kuip. Wel baadt men zich soms met het regenwater dat zich in de Koningsbadkuip verzamelt, omdat men daar eenige lichaamsversterking van hoopt te krijgen. Maar er is geen sprake van vereering van deze monumenten.

In Besoa en in Bada is het juist zoo. Besoa is de

groote vindplaats; daar treft men aan: steenen potten of vaten, sommige met bijbehoorende deksels, steenen beelden en steenen met ronde gaten, door de Inlanders: steenen rijstblokken genoemd. Dit laatste is onjuist; de gaten zijn te klein dan dat er rijst in zou kunnen gestampt worden. Alles is gebeiteld uit kalksteen, die in de nabijheid te vinden is. Op de belangrijkste vindplaats vond Dr. Kruyt wel een 20 groote en kleine potten. De kleine potten zijn niet hooger dan een 70 cM., met een middellijn van 50 tot 60 cM. Maar de grootste pot is wel 1.90 M. hoog, met een omvang van 7 M. en wanden van 2 d.M. dik. Aan den buitenwand zijn uitgebeiteld zes aangezichten, zeer primitief beeldhouwwerk, maar dat de tegenwoordige Besoaërs toch niet zouden kunnen maken. Bij eenige potten liggen deksels, waarop apenfiguren zijn gebeeldhouwd. Bij al die potten staan nog drie steenen beelden, twee mannen en ééne vrouw. Op andere plaatsen in Besoa en ook in Bada zijn ook zulke potten en beelden te vinden. Overleveringen die iets betrouwbaars daaromtrent vermelden zijn er niet; wel bestaan er verhalen omtrent die beelden, dat zij versteende menschen zouden zijn, maar dergelijke geschiedenissen hechten zich steeds aan steenen beelden en evenzeer aan steenen die den vorm van een mensch, een schip, een huis, een hond enz. hebben; altijd wordt dan verteld dat zulk een monument van kunst of natuur een versteende vorm is van een voormalig „echt" exemplaar.

Naar de meest waarschijnlijke gissing zijn de potten lijkurnen en de beelden afbeeldsels van voorname afgestorvenen, wier beenderen in die urnen zijn bewaard gebleven. De vraag wie ze hebben gemaakt, de voorouders der huidige bewoners van Napoe, Besoa en Bada, of een volk dat vóór dezen de drie hoogvlakten heeft bewoond, moet nog onbeantwoord blijven.

Besoa heeft weer een andere taal dan Napoe, maar

zij gelijkt zéér veel op die van Bada. Beide talen hebben tot ontkenningswoord *ti'ara* en heeten dus „de ti'ara-taal".

Het landschap Bada ligt weder aan de Tawaelia, die hier reeds grooter en krachtiger is dan in Napoe, doordat zij al een aantal waterrijke stroomen in zich heeft opgenomen. In Bada zelf maakt de rivier de groote bocht van N.Z. naar O.W. In het algemeen houdt de rivier deze richting; zij gaat wel weer naar N.W., maar ten slotte toch weer naar W. en mondt als een breede stroom in Straat Makassar uit.

De Bada-vlakte heeft den vorm van een driehoek; ze is vruchtbaar en goed bebouwd, ook redelijk goed bevolkt, want er wonen een 5200 menschen, terwijl de vlakte niet grooter is dan de landstreek tusschen Utrecht, Baarn en Amersfoort. Besoa is maar weinig kleiner, ongeveer als het stuk land tusschen Utrecht, Hilversum, Baarn en Zeist en heeft maar 1600 zielen, terwijl Napoe, dat zeker zoo groot is als de Haarlemmermeer, of als het stuk land tusschen Utrecht, Bussum, de Zuiderzee en Amersfoort, 4200 inwoners heeft. Bada is dus de meest bloeiende der drie hoogvlakten.

Het is er ook niet zoo koud als in Napoe en Besoa, want het ligt een 250 M. lager (750 M. boven zeepeil) en hooge randgebergten beschutten het. De kokospalm groeit in Bada; in Napoe en Besoa is het daarvoor te koud. Van Bada uit kan men in twee dagen het Possomeer bereiken. Er is dan ook van ouds een vrij druk verkeer geweest tusschen de lieden van Bada en die van het Meer.

Ten slotte nog een kort woord over **het landschap Mori,** dat het Oostelijk deel van Midden-Celebes vormt, met uitzondering van het Oostelijk schiereiland. Het is

vooral het stroomgebied der rivieren Laa en Tambalako, van welke de eerste in het Bare'e-sprekende land ontspringt. De Oostgrens van het gebied der Bare'e-taal is de Westgrens van Mori, speciaal van Boven-Mori, Hoog-Mori of West-Mori, zooals men 't noemen wil. Ten Oosten daarvan ligt Beneden-Mori, Laag-Mori of Oost-Mori. Beide stukken tezamen zijn ruim zoo groot als onze provincie Utrecht. Zij spreken dezelfde taal, maar hebben elk een zelfstandig dialect, zoodat men wel van eene Morische taal kan spreken, maar zich die toch altijd in twee vormen moet denken. Beneden-Mori is van de twee het belangrijkst.

Wanneer de Laa (het woord beteekent, evenals b.v. onze riviernaam „Rijn", eenvoudig „rivier") door het Bare'e-sprekende landschap Pada is heengestroomd en aan het gebergte is gekomen, dat de Pada-vlakte, die 140 M. boven de zee ligt, scheidt van de Beneden-Morische vlakte, is zij reeds een forsche stroom, van 40 M. breed en met behoorlijke diepte, die de kracht heeft zich een kloof te graven door het Tometindo-gebergte en zich met stroomversnellingen en watervallen in de vlakte van Beneden-Mori te storten. Die vlakte is zeer moerassig en alleen bewoond aan den voet van het gebergte, dat haar in 't O. begrenst. Waar de Laa uit de vlakte treedt en tusschen heuvels door naar zee stroomt, is zij goed bevaarbaar, ongeveer 60 M. breed en behoorlijk diep, zoodat zij een goeden waterweg vormt naar het binnenland van Mori. Het laatste deel van de rivier loopt weer door een dicht bosch, dat juist zulk een woudgordel vormt die het binnenland van de door vreemdelingen bewoonde kust afscheidt, als we dit bij den benedenloop der Posso hebben gezien.

Aan den benedenloop der Laa liggen twee handelsplaatsen, die bewoond zijn door Boegineezen en Chi-

neezen, bij wie de Moriërs hunne producten komen verhandelen tegen ingevoerde fabriekswaren.

De Tambalako ontstaat uit een aantal kleine rivieren, die voor het grootste deel in Boven-Mori ontspringen. Zij loopt vrijwel evenwijdig ten Z. van de Laa, maar buigt dicht bij de zee naar het N. en valt vrij dicht bij de Laa in zee.

Boven-Mori bestaat uit een woest bergland. Vroeger, toen de Morische dorpen nog voor de veiligheid op bergtoppen lagen, kon men soms alleen in die dorpen komen als men met Toradja'sche trappen (balken met daarin uitgekapte treden) van de eene rotspunt op de andere klom. Voelden de dorpelingen zich niet veilig, dan namen ze die trappen weg en dan kon niemand bij hen komen. Thans gaat er een groote weg van het land ten O. en ten Z. van het Meer naar Boven-Mori; in het dorp Tomata, waarvan de bevolking voor de helft Posso'sch (Bare'e), voor de helft Morisch spreekt, komen deze wegen tezamen en dan gaat de weg verder het bergland in, naar de Zuidelijkste van de beide vlakten waaruit Beneden-Mori bestaat. De Noordelijke is de zoo goed als onbewoonde moerasvlakte van de Laa; ten Zuiden daarvan komt een stukje bergland en dan volgt de Zuidvlakte van Beneden-Mori, waar de weg van Boven-Mori uitkomt. Aan dezen weg liggen nu alle Boven-Morische dorpen, die vroeger op de bergtoppen lagen en daarnaar dan ook namen droegen, als: Roofvogelberg, Boschberg, IJzerberg, terwijl de nieuwe dorpen namen hebben als: Kleine Vlakte, Waroe-boomen (soort van lindeboomen)-vlakte, Varkensvlakte".

In de nabijheid van Tomata vindt men lagen van bruinkool, die door de eene of andere natuurwerking in het terrein voor de lucht toegankelijk zijn geworden en wellicht door de ontwikkeling van moeras-gassen tot zelfontbranding zijn gekomen. Reeds in de verte

kent men dit punt aan de rookpluimen die er uit den bodem oprijzen. De hitte van deze uitstroomende gassen heeft de klei, die daaromheen ligt, tot baksteen gebrand.

Mori is wel beter bevolkt dan het Bare'e-sprekende land, maar heeft toch ook groote stukken die onbewoond zijn.

Ook de Moriërs wonen niet aan zee. De Oostkust van Midden-Celebes wordt ingenomen door het volk van Boengkoe, dat tot den Islam is overgegaan. Boengkoeërs en Moriërs zijn nauw verwant, zooals uit de taal blijkt; maar de Bare'e-taal verschilt nogal van de Morische. De talen ten Z. van 't Morisch gelegen staan alle vrij dicht bij het Boengkoesch en 't Morisch en dus niet zeer dicht bij de Bare'e-taal.

Den **plantengroei** der Toradja-landen te beschrijven, is een werk waarvan wij hier moeten afzien. De flora van Midden-Celebes is zoo overstelpend rijk, dat men er niet in weinige regels over schrijven kan.

Uit **het dierenrijk** noemen we eerst *de tamme dieren* bij uitnemendheid: buffel, zwijn, hond en paard.

Den **buffel** vindt men overal op Midden-Celebes. Dit sterke, maar trage dier valt bizonder in den smaak bij de Toradja's. Een nuttig gebruik weten zij nog zoogoed als niet van hunne buffels te maken. Alleen drijft men ze wel in de bevloeide rijstvelden, voordat deze beplant worden, om den grond daarvan om te woelen. Een groote buffel is zeker zoo groot als de zwaarste soort Vlaamsche paarden die wij kennen. Het geheele jaar door loopen de buffels vrij rond, maar ééns in 't jaar vangt men ze op en laat ze een poos weiden door jongens, die op den rug van het dier zitten en het besturen met een leidsel dat vastzit aan een rotanring, die gehaald is door het neustusschenschot van den buffel. Als het dier nog jong is, wordt deze ring

aangebracht; het neusschot wordt daartoe doorboord. De neusring moet ieder jaar weer aangelegd worden, als de buffels opgevangen zijn. Dit opvangen geschiedt met behulp van een tamme wijfjesbuffel. Men drijft dit dier langzaam voor zich uit, loopt er achter en bestuurt het met 't leidsel dat men in de hand heeft. Op dit dier komt nu een buffel af, die met zijn snuit den snuit van de lokbuffelkoe beruikt. De Toradja die er achter loopt, slaat nu den te vangen buffel een langen riem van buffelhuid om den achterpoot; aan het eind van den riem zit een haakvormige tak of een stuk hertengewei, dat een haak vormt. De te vangen buffel vlucht en sleept den riem achter zich aan, totdat die haakt achter een boom of struik, zoodat de buffel gevangen is. Als de buffels niet ieder jaar werden opgevangen en geweid, zouden ze spoedig geheel verwilderen.

De buffel is het groote offerdier; op elk offerfeest van beteekenis wordt minstens één buffel geslacht. Vroeger klom het aantal buffels dat op doodenfeesten werd geslacht wel tot in de 70. Deze verkwisting vernielde den veestand voor jaren, want de buffelkoe krijgt maar één kalf tegelijk en kalft niet eens elk jaar.

In 't wild komen de buffels niet voor; wel zijn er in sommige deelen van Midden-Celebes verwilderde buffels, die in kudden rondzwerven en waarop jacht wordt gemaakt.

Wilde zwijnen zijn er daarentegen veel; ze zijn bruin van kleur en niet zoo groot als onze varkens. Ook de **tamme varkens** die zwart zijn, zijn kleiner dan de onze. Varkensvleesch eten de Toradja's gaarne, maar velen kunnen er niet tegen; ze eten dan zelfs niet uit een pot, waarin wel eens varkensvleesch wordt gekookt.

Ook het varken is offerdier; bij sommige offers is het verplichte offer een varken.

De hond is het jachtdier, want zonder honden kan men in Midden-Celebes niet jagen. Het hert of wilde zwijn dat men achterna zit, wordt door de honden opgejaagd; als het afgemat is, keert het zich om en gaat met de honden vechten. Dan snellen de jagers toe en maken het dier met lansen en messen af.

Ook hoenders en katten behooren tot de huisdieren. Geiten heeft men ook wel, maar men houdt niet van het vleesch; veelal verhandelt men ze aan de Mohammedanen, die ze ook vaak voor offers noodig hebben.

Paarden zijn oorspronkelijk niet inheemsch in Midden-Celebes. Vroeger waren ze van heel weinig nut, omdat er geen goede wegen waren. Toen vond men ze alleen in de Berglandschappen; vooral de Napoesche paarden waren goed bekend. Het zijn kleine dieren, met groote koppen, goede bergklimmers, met veel uithoudingsvermogen. Als men ze goed behandelt, kan men er veel van maken. Maar de Toradja heeft tot nog toe niet veel begrip van paardenfokkerij, hoewel de prijs der paarden zeer is gestegen, sedert er goede wegen en bruggen zijn gemaakt.

Behalve wilde zwijnen, zijn er ook *herten*, *gemsbuffels* en *hertzwijnen* in de bosschen. Gemsbuffels zijn rund-achtige dieren, met lange, naar achteren gebogen horens, zij komen alleen in de dichte bosschen voor. Hertzwijnen zijn een soort wilde varkens, bij wie de slagtanden van de bovenkaak buiten den snuit uitgroeien en met een boog over den kop heen loopen, alsof het horens waren. Ook in de onderkaak groeien twee krachtige slagtanden naar boven. Ze zijn licht gekleurd en dun behaard en veel hooger op de pooten dan de gewone zwijnen. Ze komen alleen op Celebes voor en op het eiland Boeroe.

Verder krioelen de bosschen van *apen*, zwarte bavianen, bijna zonder staart, met naakte, roode bil-

len. Dit is de eenige aapsoort van Midden-Celebes; ze is ook uitsluitend aan Celebes eigen.

Onder de kleinere dieren zijn merkwaardig twee soorten van *buideldieren*. Het moederdier heeft eene diepe huidplooi, waarin ook de tepels uitkomen. De jongen zijn zoo onvolkomen als ze geboren worden, dat ze nog in den buidel der moeder moeten gebakerd en gevoed worden, eer ze in staat zijn hun eigen voedsel te zoeken.

Het eenige menschenverslindende dier is de **krokodil.** De monden der rivieren, de benedenloop der groote rivieren (zooals de Posso) en het Posso-Meer zijn vol krokodillen. De Toradja's dooden ze niet; alleen wanneer een krokodil een mensch heeft gedood of gewond, of ook maar aangevallen, heeft de mensch het recht een krokodil te dooden. Valt de mensch een krokodil aan, zonder dat hij dit recht heeft, dan heeft hij schuld tegenover de krokodillen en zal vroeg of laat hun slachtoffer worden. Wie door een krokodil is gewond, heeft ook zonder twijfel iets misdaan; vandaar dat men niet gezind is zoo iemand te helpen, want men werkt dan eigenlijk de goden tegen, die de krokodillen gebruiken om de menschen te straffen voor 't geen zij hebben misdaan. Wie geen kwaad heeft bedreven, is voor de krokodillen veilig.

II

HET VOLK

De Toradja's zijn een volk, dat van vroege tijden af tot kort geleden zichzelf heeft bestuurd. Sedert 1905 staan zij onder de Nederlandsche Regeering, waardoor hun maatschappelijke toestand eene groote verandering heeft ondergaan. Als we dien toestand beschouwen, maken we vanzelf eene indeeling in **twee perioden,** die vóór de vestiging van het Nederlandsch gezag en die van het optreden der Nederlandsche Regeering op Midden-Celebes.

Vroegere aanrakingen met het Possoland. Het zal wel menigeen, die van het aardrijkskundig onderwijs, dat hij op school heeft genoten, den indruk had behouden, dat de geheele Oost-Indische Archipel aan Nederland toebehoorde, verwonderen, dat Midden-Celebes in de vorige eeuw niet anders dan zeer oppervlakkige aanrakingen met de Nederlandsche Regeering heeft gehad. Tot 1865 wist men b.v. van het Posso-meer alleen van hooren zeggen; geen Nederlander of andere Europeaan was er ooit geweest. In het genoemde jaar ging een jong bestuursambtenaar, Jhr. J. van der Wijck, uit loutere begeerte om Midden-Celebes, (dat hij heette te besturen, terwijl hij op Noord-Celebes gevestigd was) te leeren kennen, naar het Meer, maar het heeft hem heel wat moeite gekost om dragers en gidsen daarheen te krijgen. Hij was geheel afhankelijk van de meerdere of mindere wel-

willendheid der Toradja's en had niets te bevelen of te verbieden. Hij kon er maar kort blijven en had geen gelegenheid of hulpmiddelen om een betrouwbaar kaartje te maken. Maar het Posso-Meer was dan toch ontdekt. In 1867 deed een ander jong ambtenaar denzelfden tocht, maar ook hij kon slechts een gebrekkig schetskaartje maken. Niet voor 1893, toen Dr. Kruyt het Posso-Meer bezocht, het geheel omvoer en behoorlijk den tijd nam om met zijne instrumenten eene schetskaart te maken, is het bekend geworden, hoe het Meer er eigenlijk uitzag. Later is door officieren en onderofficieren van den Generalen Staf het Meer nauwkeurig opgenomen, maar Dr. Kruyt's werk is daardoor slechts weinig verbeterd.

Toen Dr. Kruyt in 1892 voor 't eerst te Posso kwam, had hij als Nederlander niets voor boven eenig ander Europeaan, want het Nederlandsch gezag werd nergens in Midden-Celebes erkend. De vreemdeling had geen andere bescherming dan den goeden naam, dien hij zich moest verwerven door goed gedrag. Om ons goed in te denken in den toestand, waarin zich de eerste Zendeling onder de Toradja's langen tijd heeft bevonden, moeten wij **de Toradja'sche maatschappij,** zooals zij in het laatst der vorige eeuw (sinds eeuwen ongetwijfeld) is geweest, gaan bezien.

Volksverband. Eene Toradja'sche natie is er nooit geweest. Het Toradja-volk heeft nimmer den band der nationaliteit gekend en is nooit verder gekomen dan tot de **vorming van stammen.** Een volksstam is eene groep familiën, die bijeen blijven, omdat zij nog weten, dat zij onderling met elkaar verwant zijn. In de vorige eeuw nu woonden er rondom het Posso-Meer een 20-tal stammen, die alle dezelfde taal spraken, denzelfden godsdienst, zeden en gebruiken hadden en toch niet met elkaar een statenbond, laat staan een staat vormden. Zij erkenden alle als **opper-**

heer den vorst van het Boegineesche rijk Loewoe, een Mohammedaan, die aan de Zuidkust van Midden-Celebes woonde, een onbeduidend potentaatje, dat zich geheel tevreden stelde met de uitwendige erkenning zijner heerschappij en de schatting, die hem als bewijs daarvan, werd aangeboden. Hij liet overigens de Toradja's hun gang gaan, wat voor hem het gemakkelijkst en voor hen het aangenaamst was. Zelfs werden door Loewoe geen pogingen gedaan om den Islam op Midden-Celebes in te voeren.

Dorpsverband. Binnen de grenzen van elken stam nu lagen de dorpen, die bestonden uit een aantal gezinnen, die nauw met elkaar verwant waren. Elk dorp had zijn hoofd; een stamhoofd bestond niet. De **dorpshoofden** waren, evengoed als de dorpen in hun geheel genomen, familie van elkaar en dit was genoeg om de harmonie onder hen te bewaren. Verder was het de gewoonte, dat men in zijn eigen stam trouwde, dus met een ver familielid. In het eigen dorp kon een man soms geen vrouw vinden, omdat de meisjes allen zusters of nichten van hem waren. Daarom trouwde men wel vaak iemand uit een ander dorp, maar zoo goed als nooit iemand uit een anderen stam. En zoo werd de familiebetrekking, die reeds bestond, nog weder op andere wijze gevormd, zoodat ten slotte de verwantschapsverhoudingen zeer ingewikkeld werden.

Algemeene dorpsbelangen werden uitgemaakt in vergaderingen der dorpshuisvaders en daarbij had het dorpshoofd de leiding. Hij werd niet bij hoofdelijke stemming gekozen, was ook niet als hoofd aangewezen, omdat zijn vader dorpshoofd was geweest, maar trad als vanzelf op den voorgrond, omdat hij b.v. het best het gewoonterecht kende, wist hoe het hoorde, en zorgen kon, dat de ongeschreven, maar door ieder gekende en met bijgeloovige vrees vastgehouden gebruiken der voorouders zouden gevolgd worden. Want

het dorpshoofd was alleen leider; van besturen, dwingen, bevelen, straffen was geen kwestie. Men oordeele zelf: als er iets werd besloten, waren het de vergaderden, die moesten zorgen, dat het beslotene werd uitgevoerd. Wie had medegewerkt om het besluit er door te krijgen, was vanzelf gebonden om aan de uitvoering mede te helpen. Hiertoe bond hij dus zichzelf; het hoofd kon niemand bevelen geven. En als het hoofd eens een voorstel zou doen, dat tegen of buiten het gewoonterecht was (gesteld hij ware daartoe in staat), dan zou eenvoudig niemand er vóór zijn geweest en het hoofd had dan maar moeten zien, hoe hij de zaak gedaan kreeg. Maar het hoofd zou zoo iets niet doen. Hijzelf was juist het orgaan van den conservatieven geest der dorpelingen, anders zou hij immers niet in den algemeenen smaak zijn gevallen. Hij was de verpersoonlijkte „adat", om zoo te zeggen: de plaatsvervanger der *Voorouders*. De menschen, die in een zeker tijdperk leven, zijn de vervangers hunner Voorouders. Die Voorouders leven nog (als zielen), zij blijven lid van den stam, zijn het vergode, het overledene en dus heilig verklaarde deel van den stam. Hunne gemeenschap met den stam, die onmisbaar is voor den bloei daarvan, kon alleen verzekerd blijven, wanneer door het nageslacht de maatschappij in denzelfden toestand werd gelaten als de Voorouders die hadden overgegeven. Het begrip „vooruitgang" was onbekend; het ideaal dezer maatschappij was stilstand. Natuurlijk was er op den langen duur wel verandering, maar zoo langzaam dat zij onmerkbaar was en als men bij plechtige gelegenheden tot de Voorouders een lied richtte, dat aldus begon:

„O onze Vaad'ren, o onze Goden,
U te vervangen hebt G'ons geboden",

dan werd daarin ten volle uitgesproken, dat men zijn best deed om te zorgen, dat de Voorouders steeds

hunne oude maatschappij zouden terugvinden en zich dus altoos konden tehuis voelen onder hunne nazaten. Dezen hoopten dan ook, dat zij, als trouwe bewaarders van de maatschappij der Vaderen, een lang leven, veel voorspoed en goede gezondheid zouden verkrijgen.

Hiervan was het dorpshoofd even vast overtuigd als de minste zijner slaven en deze overtuiging bepaalde zijn gedrag. Mocht een hoofd op den duur eens aanmatigend worden en dingen doen, waartoe het gewoonterecht hem geen vrijheid gaf, b.v. zekere heffingen doen tot zijn eigen voordeel, dan verhuisde het eene gezin na het andere uit zijn dorp, zoodat hij alleen bleef en den spotnaam kreeg: „hoofd over zijn huis" (en verder niet). Stak een Toradja eenigszins diep in schulden bij de Chineesche of Mohammedaansche handelaars aan de kust, dan zou men hem niet tot hoofd nemen, uit vrees, dat hij zijne positie zou gebruiken om zich het noodige te verschaffen tot delging zijner schulden.

Niemand was verplicht zich van de tusschenkomst van het hoofd te bedienen. Wie meende, dat het hoofd hem partijdig zou behandelen, of wie vond, dat het hoofd al wat oud werd en niet kloek meer dorst op te treden, wendde zich tot een ander in wien hij meer vertrouwen stelde. Deden meerderen dit, dan kwam vanzelf de nieuwe vertrouweling in de plaats van het oude hoofd.

In de dorpsvergaderingen waren ook doorgaans *de vrouwen* aanwezig en wanneer eene van haar er toe kwam om hare meening te zeggen, dan luisterde men evengoed naar haar als naar een der mannen. Meermalen ook wist eene vrouw haren man tot hare zienswijze te brengen, als zij b.v. liever niet zelf optrad. Onder bestuur van het hoofd kwam men dan tot eenstemmigheid; het hoofd sprak de openbare meening uit en daardoor was vastgesteld, wat er zou gedaan

of nagelaten worden. Van bevelen en gehoorzamen, van dreigen of straffen was verder geen sprake.

Het oudere geslacht had een zeker overwicht op het jongere, want elke generatie staat tot de volgende in betrekking van ouders tot kinderen. Neven staan tot elkaar als broeders, achterneven evenzoo. Ooms staan tot neven gelijk vaders tot zoons; oudoom en oudtante staan tot hunne achterneven en -nichten als grootvaders en grootmoeders. Maar onder de vrijen is niemand de heer of gebieder van den ander.

Het ambt van hoofd was dus ook meer eene eer dan een voordeel. Om de belangen zijner dorpelingen (dus: familieleden) te behartigen, moest een hoofd soms veel tijd besteden en vele besprekingen houden; hoofden, die gezocht waren en tot wie zich ook vaak hoofden van andere dorpen (zelfs wel van dorpen in een anderen stam) wendden om hulp en raad, hadden doorgaans geen tijd om hunne rijstvelden naar behooren te verzorgen. Dan werd hunne aanspraak op hulp van de dorpelingen billijk gevonden en zoo werd het nadeel vergoed. Had een hoofd eene rechtszaak voor een der zijnen gewonnen en de tegenpartij kunnen beboeten, dan ontving hij een deel der boete, als persoonlijke vergoeding voor zijne moeite. Maar had hij de zaak verloren, en daardoor voor zijne partij boete opgeloopen, dan had hij daarvan ook een goed deel te betalen. Maar al waren de nadeelen van het hoofdenambt zeker even groot als de voordeelen, de eer van onder de zijnen de meest gezochte man te zijn, iemand te wezen „wiens trap glad was" (door vele bezoekers beklommen werd), hield voor de meeste Toradja-hoofden op zichzelf genoeg belooning in, om de nadeelen van hun ambt te vergoeden.

Het spreekt wel vanzelf, dat er onder de hoofden ook echte dwingelanden waren, die hunne familieleden dorsten te knevelen en het gewoonterecht naar hunne

willekeur bogen. De dorpelingen zuchtten dan onder het juk en koelden na zijn dood vaak hun wrok aan de kinderen van den tiran.

Behalve door het gevoel der verwantschap wordt de familie en de stam bijeengehouden door het **communaal bezit.** Aan den geheelen stam behoort het grondgebied, dat hij bewoont; de grenzen daarvan zijn nauwkeurig bekend. Elk dorp gebruikt zooveel grond als het noodig heeft om zich te voeden. Maar is deze grond uitgeput, dan verhuist het in zijn geheel naar een ander deel van het stamgebied, waartegen nimmer bezwaar is, want het land is dun bevolkt en binnen de grenzen van elken stam komen groote plekken woeste grond voor. Daarom mag men ook wel een stukje land bebouwen van een anderen stam, maar alleen nadat men zich heeft verstaan met het hoofd van het dorp, dat dezen grond tot zijn bouwland rekent. In een anderen stam is men echter vreemdeling en dit is genoeg om een Toradja, die boven alles van zijne familie wil omringd zijn, in de meeste gevallen terug te houden van zulke proefnemingen, die dan ook steeds voor korten tijd worden genomen. Persoonlijk eigendom van grond bestaat niet. De vruchtboomen, die men plant behoudt men, maar van den grond blijft de eigendom aan den stam. Bouwland door den een verlaten, mag weder door een ander in gebruik worden genomen.

Binnen de familie zelf heerscht zoo goed als volslagen communaal bezit. De man (die bij zijne vrouw introuwt) brengt alleen zijne kleeren en gereedschappen mee. Zijne familie-eigendommen blijven in het ouderlijk huis, waar een der vrouwen ze beheert, omdat de vrouwelijke familieleden onder het ouderlijk dak blijven wonen. Het familiegoed wordt niet verdeeld; de elders getrouwde man behoudt er tezamen met zijne familieleden recht op, maar zijn deel is niet

bepaald. Is hij in nood, dan wordt hij uit dat familiegoed geholpen. Maar is hij lui of verkwistend of misdadig, zoodat het familiegoed telkens voor hem moet worden aangesproken om boeten of schulden te betalen, dan wordt zijne positie te midden der zijnen eene min-of-meer afhankelijke en telkens laat men hem gevoelen dat hij groote verplichtingen aan zijne familie heeft. Voor lieden die weinig eergevoel hebben, voor drieste en onverschillige karakters is dit geen beletsel om hun gang te gaan. Om kwade elementen uit haar midden te werpen is de Toradja'sche familie te zwak. In het allerergste geval werd zulk een doorbrenger verbannen, maar de familie kreeg daartoe pas het recht als zij al zijne schulden had betaald.

Een ander nadeel van dit communisme is, dat het voor iederen Toradja den prikkel wegneemt om zich omhoog te werken. Verwerft men door vlijt of beleid meer dan andere familieleden, dan zijn dezen dadelijk gereed om den man het verworvene af te vragen en aan familie iets te weigeren, is tegen de goede zeden. Een Toradja zal er dan ook niet licht toe bereid zijn om door bizondere dingen te doen (b.v. draaglasten vervoeren) zoo maar iets te verdienen. Alleen wanneer hij iets noodig heeft, b.v. een nieuw kleedingstuk of geld om eene schuld te betalen, is hij bereid om wat te verdienen, omdat hij het dan terstond weet te besteden en geen gevaar loopt het zich weer te zien afvragen.

Een bizonder karakter aan de Toradja'sche maatschappij gaf het bestaan van een **slavenstand.** Alleen de erfslaven, n.l. slaven die reeds sinds eenige geslachten in den stam woonden, vormden daarin een bepaalden stand. Zij werden tot de stamgenooten gerekend, maar niet tot de verwanten. In 't algemeen werden zij goed behandeld. Als er eene boete moest betaald worden, die met één of meer slaven moest gekweten worden, nam men zelden zulk een erfslaaf,

maar kocht van andere stammen een slaaf of slavin, omdat men aan de erfslaven teveel gehecht was. Alleen een slaaf die heelemaal niet wilde deugen, of die door een lichaamsgebrek niet veel waard was, offerde men wel op.

De rechtspositie der slaven was in 't algemeen vrij zwak. Zij stonden onder de rechtspraak hunner heeren, maar die was niet veel anders dan willekeur. Een slaaf beboeten kon men niet, want hij bezat immers niets; integendeel de heer moest betalen wanneer de slaaf werd beboet. Lijfstraf werd op volwassen of getrouwde slaven niet toegepast, wel op jonge slaven. Slavinnen werden wel eens met gebonden handen door het dorp geleid en aan de algemeene bespotting blootgesteld. Maar de gewone straf was, dat een slaaf of slavin bij de eerstkomende gelegenheid werd verkocht aan een anderen stam om als menschenoffer te dienen, of werd uitgeleverd om in plaats van een vrijen schuldige de doodstraf te ondergaan.

Hét eenige wat aan de slaven en slavinnen als recht was toegekend als zij zich verongelijkt gevoelden, was het vluchten naar eene andere familie en in haar huis eenige schade aanrichten; de meester kreeg dan zijn slaaf niet terug, voordat de schade was vergoed. Was het de bedoeling van den slaaf om bij de andere familie te blijven, dan bracht hij schade toe, die onherstelbaar was; hij sneed b.v. aan een der familieleden een lok haar af en wierp dien in 't vuur, of verbrandde 't een of ander voorbehoedmiddel dat hij binnen zijn bereik vond. Voor zulk eene schade vroeg die familie dan eene hooge vergoeding en de heer, gevoelende dat zijn slaaf toch niet meer van hem wilde weten, zag er van af hem terug te nemen. Het verbranden van een haarlok is: de zielestof daarvan vervluchtigen en het haar (dat uit het hoofd komt en door zijn groeikracht bewijst veel zielestof te bezitten), daarvan te berooven.

Voor dengene met wiens haar dit geschiedt, is zoo iets levensgevaarlijk.

De Toradja's beschouwden de slaven als eene andere menschensoort dan de vrijen. Een slaaf kon nimmer vrij worden. Trouwde een vrije met eene slavin, dan bleef die vrouw slavin, al kwam ze door haar huwelijk in beteren toestand. Huwelijk van een slaaf met eene vrije vrouw kwam niet voor. Een kind van een vrije en eene slavin was een half-vrije. Zulk een kind kon tot een vrije worden gemaakt door betaling van twee buffels, door den man te geven aan zijne familie. Immers de normale prijs van een slaaf was: vier buffels en zoo kon een halve slaaf voor twee buffels gelost worden.

De slavernij had *een zeer nadeeligen invloed* op de Toradja'sche maatschappij. Doordat een slaaf maar zelden de vruchten van zijn arbeid kon genieten, werkte hij zoo weinig mogelijk; de vrijen deden ook niet veel, want zij lieten het hoofdzakelijk op de slaven aankomen. Aan weerskanten der Posso-rivier woonden twee stammen, van welke de eene talrijke slaven had, de andere maar weinige. De eersten hadden doorgaans gebrek aan voedsel, daar er bij hen lang niet genoeg gewerkt werd. De laatsten werkten hard en hadden in gewone omstandigheden genoeg te eten. Bij de slavenhoudende stammen waren de vrijen hoogmoedig, prikkelbaar en lichtgeraakt; zij hadden 't zich eigen gemaakt om tegenover de slaven (die talrijker waren dan de vrijen en dus er onder gehouden moesten worden) eene voorname houding aan te nemen, hen op hoogen toon toe te spreken, niet te lachen als een slaaf een grap maakte, bij de minste aanleiding een slaaf voor dom, lui, leugenachtig en bedriegelijk uit te maken en hem buiten alles te houden wat niet zijn dagelijksch werk betrof. Daardoor waren de vrijen ingebeeld en de slaven onverschillig.

Jonge slavinnen werden door hare meesters vaak tot onzedelijkheid gedwongen; kreeg eene slavin een kind buiten echt, dan heette het: vraag maar niet naar den vader; een kind van een slavin heeft wel honderd vaders. En doordat eene slavin wist dat hare kinderen toch door hare meesters zouden genomen worden, zoodra ze maar wat werk konden verrichten, wisten vele slavinnen te zorgen, dat zij geen kinderen kregen. Vaak ook werd aan slavinnen niet eens behoorlijk tijd gelaten om voor hare zuigelingen te zorgen, zoodat ze niet in 't leven bleven.

En, om niet meer te noemen, de vrijheid die een heer had om zijne slaven te straffen, gaf dikwijls gelegenheid om aan slechte luimen toe te geven en grove onrechtvaardigheden te plegen. Voor vrijen en slaven was de slavernij in hooge mate karakterbedervend.

Een zeer belangrijk deel van de taak der hoofden was **de handhaving van het recht.** Wat bij de Toradja's recht heet, is vergelding van aangedane beleediging of schade, 't zij men die heeft ondervonden of er alleen mee is bedreigd geworden. Het onaangename gevoel van beleedigd of geschaad te zijn geworden en de vernedering die men daardoor in zijn eigen oog en dat der zijnen heeft ondergaan, moeten vergoed worden. Zoo iets te vergeven zou voor een Toradja'sch bewustzijn geheel verkeerd zijn. De verschillende straffen die voor misdrijven van elke soort zijn bepaald, hebben de Voorouders ingesteld; ook om hun genoegdoening te geven moeten ze worden toegepast. De rechtspraak is dus evengoed eene zaak waarbij de zeden der Voorvaderen moeten gehandhaafd worden, als welk ander deel ook der zeden en gebruiken en het staat niemand vrij daarop inbreuk te maken door b.v. een misdrijf te vergeven en dus ongestraft te laten. Dat zouden de Voorouders zeker niet dulden.

Iedere Toradja mocht zijn eigen rechter zijn, maar zelden zou een beleedigde terstond eene boete opleggen aan zijn beleediger. Deze laatste zou dan wel zoo wijs zijn om te zeggen dat hij in die boete maar niet zoo kon toestemmen, maar er met zijn hoofd over moest spreken. Dan moest natuurlijk de beleedigde de zaak ook bij zijn hoofd aangeven, anders zou hij alleen staan tegenover de geheele familie van den beleedigde, onder leiding van haar hoofd en allicht zijne zaak verliezen. Zijn beleedigde en beleediger dorpsgenooten, dan geven zij hunne zaak bij hetzelfde hoofd aan; dit hoofd is dan scheidsrechter. Maar verder kennen de Toradja's het begrip „rechter" eigenlijk niet, want als de twist niet tusschen elkaar nabestaanden (dorpsgenooten) loopt, maar tusschen stamgenooten van verschillende dorpen, of tusschen lieden van verschillende stammen of verschillende volken, dan is er geen onpartijdig rechter die boven de partijen staat en over hen recht spreekt, maar het recht wordt dan uitgemaakt in een woordenstrijd tusschen de hoofden aan wie de partijen hunne zaak hebben in handen gegeven en die dan weer door hunne dorpsgenooten worden bijgestaan.

Eene **rechtszaak** van eenig belang is steeds eene zaak van de gansche familie, want de boete moet bijna altijd uit het familie-bezit gekweten worden. Het is dus voor de hoofden, die met elkaar gaan redetwisten van groot belang zich goed te houden, de eene door recht te praten wat krom is, de ander door zich niet te laten beetnemen, maar stijf op zijn recht te blijven staan. De eischende partij zoekt de andere in haar dorp op, maar kiest verblijf in de smidse, in den dorpstempel, onder eene rijstschuur, of waar ook en zendt een paar jonge mannen, die niet in de zaak betrokken zijn, als boodschappers, om hare eischen voor te dragen. De boodschappers krijgen het antwoord der tegenpartij

terug en loopen zoo in 't oneindige heen en weer. Partijen willen elkaar n.l. niet ontmoeten, om de hartstochten niet op te wekken.

Eerst moet de beschuldigde partij worden overtuigd van schuld. Zoolang mogelijk houdt zij, met allerlei drogredenen, hare onschuld vol. Kan zij dit niet meer doen, dan zwijgt zij of bekent schuld. Dan wordt door de eischende partij eene **boete** gevraagd, die steeds te hoog is. De andere partij stelt een veel geringere boete voor, pleit verzachtende omstandigheden, beroept zich op familiebetrekkingen en zoo praat men heen en weer totdat men het eens wordt.

Beboet wordt er altijd. Krijgt de eischende partij ongelijk, dan treedt de andere partij als eischeres op en eischt eene boete „omdat de boodschappers der eischende partij met hunne voeten het huis waarin de beschuldigde partij zat, hebben bemodderd." Zoo iets is dan een groot succes voor deze laatsten. De partij die het best kan redeneeren of de tegenpartij weet bang te maken of in de war te brengen wint het; het gaat dan ook niet altijd eerlijk, hoewel doorgaans het bewustzijn van gelijk of ongelijk te hebben de sprekers bemoedigt of ontmoedigt.

Konden de partijen de zaak niet tot een goed einde brengen, dan vroegen zij bevriende hoofden om hen bij te staan. Dezen kregen dan, als de zaak gewonnen werd, mede een deel der te innen boete, maar als zij verloren werd, betaalden zij mee aan de boete die werd opgelegd.

En konden de menschen geen beslissing geven, dan werden de goden daartoe opgeroepen. **Een godsoordeel** moest dan beslissen. Beide partijen kwamen bijeen, ieder sprak nog eens uit dat hij onschuldig en de ander schuldig waś en riep de goden van boven- en onderwereld tot getuigen dat hij waarheid sprak. Daarna nam namens elke partij een daartoe aange-

wezene een lans in de hand; de lansen moesten even zwaar zijn. Elk der twee wierp nu zijn lans in den grond en hij die met de zijne het diepst had gestoken, had het voor zijne partij gewonnen.

Men wist wel dat door dit godsoordeel vaak verkeerd werd beslist, maar daarvoor stelde men de Voorouders verantwoordelijk. Zij hadden hunne beslissing gegeven en daarmee was de zaak uit. Niemand mocht er meer op terugkomen.

Zulk een godsoordeel lag geheel in de lijn van de opvatting omtrent rechtspraak bij de Toradja's. Als de eene partij de andere te lijf kon gaan met overtuigende of overbluffende argumenten, dan werd zij blijkbaar door de Voorouders geholpen. Wist de andere partij niets zakelijks of afdoends terug te zeggen, dan werd zij door de Voorouders in den steek gelaten en verloor hare zaak, niet altijd omdat zij in 't bewuste geval ongelijk had, maar ook wel omdat zij om andere reden van de Voorouders straf had verdiend. Niet alleen het recht, maar ook de loop van het recht stond onder leiding der Voorouders.

Behalve **beboeting** kende men nog **de doodstraf,** maar andere straffen waren er niet. Doodstraf werd alleen voltrokken aan moordenaars en landverraders. Doodslag werd met boete gestraft. Overspel kon met den dood worden gestraft, maar meestal bleef het bij boete. De boeten werden betaald in slaven en buffels, als zij zwaar waren, anders in geiten, kippen, katoenen goederen en koperen borden. Geldboeten zijn eerst in den laatsten tijd geheven.

De doodstraf aan moordenaars voltrokken, was uitoefening der bloedwraak. Had iemand een stamgenoot vermoord, dan behoefde hij niet met zijn eigen dood daarvoor te boeten, maar kon een slaaf geven aan de familie van zijn slachtoffer, die dan zulk een plaatsvervanger met wellust doodhakten, daar zij „bloed om

bloed" wilden hebben. Was de vermoorde van een anderen stam dan de moordenaar, dan brak er oorlog uit tusschen de beide stammen; de stam van den vermoorde deed dan den eersten aanval, maar had daarna een overval van de tegenpartij te wachten, die natuurlijk weer wraak had te nemen over de aan hare zijde gevallenen. Zoo ging het dan door, totdat door bemiddeling van neutrale hoofden de vrede weer tot stand kwam.

Ten slotte nog het een en ander over 't uiterlijk voorkomen en het dagelijksch leven der Toradja's.

Uiterlijk voorkomen. In het algemeen zijn de Toradja's kleiner dan wij; de vrouwen zijn weer kleiner dan de mannen. De huidkleur loopt tusschen geelbruin en zwartbruin; het hangt er maar van af of men te doen heeft met iemand die veel thuis kan zitten en zich weinig aan de zon blootstelt, of met een die veel in de heete zon moet werken. Dicht aan het strand, waar het heet is, zijn de menschen donkerder dan in de bergen, waar het veel koeler is. De Berg-Toradja's, n.l. die van Bada, Besoa, Napoe en Tawaelia zijn ook sterker en langer van lichaam dan de Bare'e-sprekers, die in zooveel lagere streken wonen.

Eene fotografie geeft gewoonlijk geen juisten indruk van Toradja'sche mannen of vrouwen. Kinderen komen er meestal voordeelig op uit; trouwens Toradja'sche kinderen, vooral zoolang zij nog naakt loopen, zijn aardig om te zien, met hunne lenige lichaampjes, hunne donkere, heldere oogen en hunne welgevormde ledematen. De ouderen krijgen reeds vroeg plooien en rimpels; zij verzorgen hun uiterlijk ook te weinig. Als zij b.v. wat meer werk maakten van baden en wasschen, zeep gebruikten en hun haar beter verzorgden, zouden zij er vrijwat fraaier uitzien dan zij thans nog doen. De Minahassers, op wie zij toch zoo-

veel gelijken, steken uiterlijk zeer voordeelig af bij de Toradja's. Europeanen die de Toradja's voor 't eerst zien, prijzen hun uiterlijk doorgaans niet. Maar zij zouden beter doen indien zij zich voorloopig geen oordeel aanmatigden, want als men langen tijd met de Toradja's heeft omgegaan, hun karakter en hunne gaven heeft leeren waardeeren en ook van hunne zijde vertrouwen geniet, leest men op hunne gezichten veel meer dan in 't begin, als men zelfs nog moeite heeft den een van den ander te onderscheiden. Hun geest, hun humor, hunne goedhartigheid, hunne naïeve ijdelheid, hunne letterkundige vaardigheid en hunne scherpzinnigheid worden dan langzamerhand ook leesbaar op hun gelaat.

Het haar der Toradja's is immer zwart; zij worden vrij vroeg grijs; in 't algemeen raken zij naar het uiterlijk spoedig den bloei der jeugd kwijt. Over 't geheel worden zij ook niet oud; grijsaards vindt men weinig onder hen. Ze zijn, ondanks de weinige zorgen die zij voor hunne gezondheid hebben, een gezond volk te noemen, wat zeker voor een groot deel is toe te schrijven aan de vele beweging in de open lucht die zij vanzelf moeten nemen. De groote kindersterfte past daarenboven eene vernietiging van de zwakkere elementen toe. Waren de Toradja's wat zindelijker op lichaam, huis en kleeren, dan zouden zij niet zooveel last van huidziekten hebben. Sterk zijn zij niet. Een aanval van koorts of eene inwendige aandoening maakt hen veel zieker dan ons. Handigheid en lenigheid komen hun zeer te stade om hunne spierkracht voordeelig te gebruiken, maar in 't algemeen is deze niet groot.

De Toradja's zijn **niet zelfstandig van karakter.** Dit is een gevolg van het altijd leven te midden der eigen familie, met welke men zich in alle opzichten één gevoelt. Een enkele persoon is niets; den steun

zijner bloedverwanten kan niemand ontberen. Dezen zijn als een beschermende wal om den enkeling heen; ieder heeft slechts zooveel te beteekenen als zijne familie beteekent. Wie veel familie heeft, wordt ontzien, wie weinig familie heeft, is een onbeduidend mensch. Van zijne familieleden vindt men nu wel niet alles goed, maar men bekijkt hunne daden toch zoo welwillend mogelijk. Men doet en laat en keurt goed en af wat zijne familie doet, laat, goedkeurt en afkeurt. In 't kort: het communistische karakter dat de Toradja'sche maatschappij uitwendig draagt, heeft zij ook inwendig.

Huiselijk leven. Kinderen. De Toradja'sche huizen staan op palen en worden bewoond door een aantal gezinnen, meestal vier, zes of acht [1]). De gedeelten die de families bewonen zijn slechts door eene lage afscheiding aangegeven en zoo kan er bij het eene gezin niets gebeuren of de anderen weten het dadelijk. Een Toradja'sch huis is eer met eene markt of eene drukke straat te vergelijken dan met een intiem verblijf. Dit kweekt geen vertrouwelijken omgang. De kinderen hooren alles wat er wordt bepraat, wonen alles bij wat er in huis gebeurt, eene bevalling, een sterfgeval, een huiselijken twist, een pikant verhaal, het weken of maandenlang niet tot elkaar spreken van huisgenooten die boos op elkaar zijn, het kwaad spreken van afwezigen, het minachtend spreken over al wat niet tot de familie of den stam behoort, en al zulke dingen meer. De kinderen zijn dan ook, op hunne wijze, geheel op de hoogte van alle minder stichtelijke gebeurtenissen die in 't dorp en zijn omtrek voorvallen. Ze worden feitelijk aan zichzelf overgelaten en doen en laten dan ook geheel wat ze willen. De persoonlijke deugden en

---

[1]) Het Bestuur streeft er naar het aantal samenwonende gezinnen tot twee te beperken.

Twee hutten, van ruw hout vervaardigd en gedekt met palmtakken, zooals de Toradja's die maken voor tijdelijk verblijf, b.v. op feesten enz. — Op den voorgrond een vrouw met een kind op de heup; het kind heeft een muts op, van palmbladeren gevlochten en met bonte lapjes versierd. — De vrouw draagt sarong, jakje, hoofddoek en aan de pols een witten ring uit een schelp gebikt; daarboven een aantal koperen ringen. Achter haar hangt een Toradja'sche wieg, die gelijkt op een siede. Ze hangt in lussen van rotan, aan een veerkrachtigen boomtak, zoodat ze gemakkelijk te bewegen is, om het kind zoet te houden. — Van het kind dat er in ligt, zijn de bloote knieën te zien.

gebreken worden bij menschen noch kinderen tegengegaan; men beschouwt ze als aangeboren eigenschappen en laat ze voor 't geen ze zijn. Eerst als men er al te veel last van heeft, treedt men er tegen op, beperkt althans de uitingen van lastige karaktertrekken binnen een zekere maat. De kinderen zijn dan ook weinig gehoorzaam aan hunne ouders en weigeren botweg wat hun niet aanstaat. Moet er noodzakelijk iets van een kind worden gevergd, dan nemen de ouders de toevlucht tot dreigen, schelden, verlegen maken, of tot vleien en beloven. De kinderen schelden dan ook wel eens terug, maar steeds in bedekte termen of door het eigenlijke scheldwoord te verdraaien en nooit zullen zij nalaten ouders en verwanten der oudere geslachten met „U" (2e pers. meervoud) aan te spreken. In 't algemeen is de Toradja beleefd; hij is bang om iemand boos te maken.

Het gevoel van vrij te willen zijn, beheerscht de Toradja's van kindsbeen af. Lui zijn ze niet, maar als het werk hun verveelt, houden zij er mee op; aangezet en gecontroleerd te worden ergert hen. Wil men hen flink aan 't werk hebben, dan moet men 't hun aangenaam maken, b.v. met een flinken maaltijd en hen in groot aantal laten arbeiden; dan gaat het doorgaans vlot.

Huwelijk. De jonge menschen der beide geslachten gaan ongedwongen met elkaar om, maar in het openbaar geven zij elkaar nooit teekenen van genegenheid, uit vrees voor bespotting, waarvoor de Toradja's zeer gevoelig zijn. Door spot van derden is menig voorgenomen huwelijk niet doorgegaan.

Heeft een jonge man genegenheid voor een meisje opgevat, dan deelt hij aan zijne ouders mede dat hij haar wil trouwen. Zijne moeder of een zijner tantes gaat dan naar de ouders van het meisje en biedt een pakje sirih-vruchten en pinangnoten aan, dikwijls in

eene koperen sirihdoos. De boodschapster spreekt dan altijd in vaststaande beeldspraak en vraagt b.v. „of er nog toegankelijke of ontginbare boschgrond bij de ouders van het meisje is", of wel „of de pinangpalm op hun erf al voorzien is van een teeken dat het beklimmen verbiedt", m.a.w. „is Uwe dochter nog vrij, of heeft ze al een verloofde?" Het antwoord luidt steeds ontwijkend: „Leg Uwe sirih en pinang maar neer. We zullen wel eens kijken of we ze zullen pruimen of niet".

Nu wordt er familieraad belegd; dikwijls is men het in waardeering van den aangeboden schoonzoon niet eens en dan wordt het verzoek in beleefde termen afgewezen. De doos met sirih en pinang wordt teruggezonden, met de boodschap: „We kunnen geen familie van U worden; gijlieden zijt voornamer dan wij". Maar weet men dat het meisje gaarne den man wil, dan kan hare moeder veel doen om de toestemming van den familieraad, die in dit geval vooral uit vrouwen bestaat, te verkrijgen, want zij en haar man hebben het meeste te zeggen. Is de sirih en pinang aangenomen en gepruimd, dan is de verloving een feit. Men wacht dan ook niet lang meer met 't bepalen van den dag voor het huwelijk.

Daar de man bij zijne vrouw komt inwonen, bestaat de hoofdplechtigheid der bruiloft hierin, dat de bruidegom in optocht naar de woning der bruid wordt gebracht. Voordat de bruidegom het huis binnengaat, wordt zijn zwaard en de zak waarin hij met zich draagt wat voor de sirih-pruim noodig is, opgehangen in het kamertje der bruid. Dit geschiedt door eene vrouw, want een man mag dit vertrekje nog niet binnengaan. Hangen zwaard en zak daar aan den wand, dan is de man er thuis en mag het vertrek met de vrouw deelen. De huwelijksvoltrekking is daarmee dus geschied. De bruidegom en de gasten gaan het huis binnen, er heeft een gemeen-

HET INWENDIGE VAN EEN TORADJA'SCH HUTJE

Een Toradja'sch hutje staat op palen, die men hier op de foto echter niet kan zien. De vloer is van bamboe-staken. Daarop zit een Toradja'sche man, met hoofddoek en baadje. Hij is toeschouwer bij hetgeen verricht wordt door een zijner slavinnen, die op de wijze der Toradja'sche vrouwen (met de beenen aan één zijde van het lichaam gevouwen) gezeten is voor een dikke plank, die op twee schragen rust. Daarover ligt een lap boomschors (foeja), die zij tot kleedingstof bewerkt. Haar werktuig houdt zij met beide handen vast. Het is een platte bewerkte steen, bevestigd in een handvat van rotan. Daarmede beklopt zij de lap. — Aan hare rechterhand heeft zij een bamboe-koker met water, om de lap van tijd tot tijd te besprenkelen opdat de stof niet droog en hard worde, waardoor zij onder het kloppen zou splijten. — Aan hare linkerhand heef zij naast zich een driehoekig taschje, waarin sirih en pinang zijn, waarvan zij zich onder het werken bedient. — Boven in de hut hangen een baadje en een beschilderde hoofddoek. Daaronder nog zulk een hoofddoek en een sarong

schappelijke maaltijd plaats, aan het einde waarvan men den bruidegom naar het vertrekje der bruid geleidt, waar zij haren man opwacht. Na een poos laat men beiden alleen en gaat zich op het erf vermaken.

Gedurende den maaltijd wordt van het jonge paar niet veel werk gemaakt. De Toradja houdt er niet van om in het middelpunt der belangstelling te staan; zoo iets maakt hem verlegen. De bruid zit met een effen gezicht bij het vuur, maakt het zich druk met het opscheppen der rijst en ontwijkt de algemeene aandacht. Aan het eind van den maaltijd worden de jonggehuwden vermaand, de man door een oom, de vrouw door eene tante, om toch vooral beleefd, gedienstig, ijverig en voorkomend te zijn tegenover de schoonouders en hunne nabestaanden, opdat men in de aangetrouwde familie spoedig eene goede plaats verkrijge. Vooral voor den jonggetrouwden man is deze raad noodig. Hij woont bij zijne schoonouders in en is dus in den aanvang min of meer gast. In ieder geval staat zijne vrouw zeer sterk tegenover hem, daar zij in haar ouderlijk huis blijft, omringd van de haren.

Bij een wettig huwelijk behoort een *bruidschat*, die niet is een koopprijs van de vrouw. De vrouw wordt volstrekt niet 't eigendom van den man; hij mag haar immers niet eens metterwoon naar zijn ouderlijk huis, zijn eigen dorp of waar ook heenbrengen. Er is in den bruidschat niets vernederends voor de vrouw; trouwens hare familie bepaalt het bedrag in overleg met de familie van den man en gewoonlijk vraagt de familie der vrouw denzelfden bruidschat als de vader van het meisje heeft betaald toen hij hare moeder trouwde. Al naar 't gebruik is bij de verschillende stammen, betaalt men 30, 37, 40, 70 of 100 „dingen"; een paar dier dingen zijn van belangrijke waarde (een slaaf, een buffel, een varken), maar de rest is van

mindere of van geringe waarde (stukken katoenen goed, een zwaard, een hakmes, een bijl, een wiedschoffeltje), zoodat nergens de bruidschat een beletsel behoeft te zijn voor 't aangaan van een huwelijk. De bruidschat bevestigt het huwelijk; een huwelijk zonder bruidschat is onfatsoenlijk; 't is een los huwelijk, zouden wij zeggen. Dikwijls wordt de bruidschat pas afbetaald als de lieden al lang getrouwd zijn, maar zoolang alles nog niet is betaald, zijn de kinderen die geboren worden alleen van de moeder en niet van den vader.

Al neemt het gevraagde meisje geen deel aan de besprekingen, zij laat toch doorgaans zeer goed bemerken of haar aanstaande naar haren zin is of niet. Als haar van het aanzoek wordt kennis gegeven, en zij zwijgt of zegt lachende dat zij den man niet wil hebben, dan is de zaak in orde. Wil ze hem werkelijk niet, dan wordt zij boos en blijft ze bij hare weigering, dan gaat het huwelijk niet door. Weet men haar over te halen of door dreigen of bang maken haar toestemming te ontlokken, dan kan zij altijd nog wel op allerlei wijzen aan het huwelijk een eind maken en haren man het leven zuur maken, desnoods wegloopen naar eene verwante familie die op een afstand woont. Het huwelijk wordt dan ontbonden, de bruidschat teruggegeven en de partij die de scheiding verlangt betaalt boete.

Positie der vrouw. De plaats die de gehuwde vrouw in de Toradja'sche maatschappij bekleedt, is waarlijk geen slechte. Van ieder gezin is natuurlijk de huisvader het hoofd, maar ook de vrouw des huizes is lang niet te verwaarloozen. Zij is de opvoedster der kinderen; op haar rusten de zorgen voor de jongere leden van 't gezin en voor de huisdieren. Immers zij blijft thuis of gaat naar den akker, maar verlaat zelden het dorp, terwijl de man vaak afwezig is. Bovenal: de

vrouw blijft bij haar huwelijk in 't ouderlijk huis; de man komt bij haar inwonen en betrekt met zijn vrouw een deel der woning van zijn schoonouders. De vrouw woont dus in één huis met hare ouders en zusters; hare broeders gaan ook 't ouderlijk huis uit als zij trouwen en in den regel brengt iedere dochter een schoonzoon in huis. Op den duur gaat de schoonzoon zich ook wel tehuis gevoelen bij zijne schoonouders, maar ieder begrijpt, dat de positie der vrouw eene goed beschermde is bij de Toradja's. Het gebruik staat aan de Toradja'sche meisjes en vrouwen veel vrijheid toe; daarbij komt op de vrouw een zeer groot gedeelte van het landbouwwerk neer. Dit alles geeft haar eene groote mate van zelfstandigheid. De meeste Toradja's hebben ééne vrouw, maar als een man twee of meer vrouwen wil hebben, staat het gewoonterecht hem dit toe. Hij moet dan niet alleen voor de tweede (enz.) vrouw een bruidschat betalen, maar voor haar ook een rijstveld aanleggen; in 't kort: zooveel vrouwen als hij heeft, zooveel gezinnen moet hij onderhouden. Meestal verzet de eerste vrouw zich terdege tegen een nieuw huwelijk van haar man; soms verlangt zij op dien grond scheiding. Zelden berust zij in 't geval, zonder dat zij een verzoeningsgeschenk heeft gekregen. Met de tweede of derde vrouw van haar man spreekt zij nooit; de vrouwen van één man ontloopen elkaar. Een grappig geval werd mij verteld door eene vrouw die eens met hare mede-echtgenoot tezamen in een huis was, zonder dat er iemand anders bij was. Zij wilde graag sirih pruimen, maar had geen sirih. Daarop vroeg zij aan een paal van 't huis: „Paal, vraag gij aan gindsche vrouw eens om wat sirih". De andere begreep het, bracht eene sirihvrucht naar den paal en zeide daarbij: „Geef gij, paal, haar deze sirih-vrucht". De vraagster kreeg dus hare sirih en had toch niet met hare mededingster gesproken!

Echtscheiding komt vrij veel voor, maar ze is niet gemakkelijk. Als de wederzijdsche familie niet veel met het huwelijk op heeft, is men zeer vlot met de behandeling van de teruggave of verbeurdverklaring van den bruidschat. Maar als de familie 't jammer vindt van het huwelijk, dan doet men al zijn best om de echtelieden te overreden het nog maar eens met elkaar te probeeren. Voor de kinderen is het doorgaans het meest jammer, wanneer de echtgenooten uiteengaan. Bij het uitspreken der echtscheiding wordt als symbool, een stuk rotan (Spaansch riet) doorgehakt, waarvan elk der partijen dan een stuk medeneemt.

Veranderde toestanden. In dit hoofdstuk zijn vooral geschetst de toestanden die bestonden voordat de Nederlandsch-Indische Regeering het bestuur over Midden-Celebes in handen had genomen. In het laatste gedeelte van 1905 en het begin van 1906 is de onderwerping der Toradja-landen aan het Nederlandsch gezag tot stand gekomen. Sedert is er één districtshoofd aangesteld. met eenige onder-districtshoofden, die bezoldigde ambtenaren zijn. Ook de dorpshoofden zijn in de positie van ambtenaren gekomen; zij moeten nu bevelen, straffen, aanklagen, gevangen nemen, en allerlei dingen doen die zij vroeger nimmer zouden hebben gewild of gekund. Vandaar dat de hoogere en lagere hoofden tot nog toe slecht voldoen aan de eischen die de Nederlandsche ambtenaren meenen te moeten stellen en zelf ook hun ambt als zeer weinig begeerlijk beschouwen. Het zal nog wel lang duren eer de Regeering hoofden kan vinden die haar voldoen. Eerst wanneer het thans op school onderwezen geslacht aan de beurt is om gekozen te worden, is daar meer kans op. Tot nog toe moet men zeggen dat het hoofdenambt, zooals de Regeering dat wenscht vervuld te zien, voor de Toradja-hoofden nog te zwaar is.

TWEE TORADJA'SCHE DOCHTERS VAN HOOFDEN

Links een Hoofden-dochter uit *Besoa*, KOEROE genaamd; rechts een *Napoesch* meisje, NTEDA. — Beiden dragen een scheip-armband aan de linkerpols, geplooide rokken van geklopte boomschors, katoenen jakjes met korte mouwen en witte opnaaisels op de borst, katoenen draagsarongs, geknoopt om borst en rug, en hoofdbanden uit dikke bamboespaanders gemaakt, die omboord zijn met katoen en met kleurige katoenen lapjes zijn verfraaid. — KOEROE draagt ook nog kralen om den hals. Bij NTEDA zijn dikke oorknoppen in de oorlellen te zien.

Het zijn vooral twee belangrijke Regeeringsmaatregelen, die steeds beroering brengen in het leven der Toradja's. De eerste is **de heerendienst,** de tweede is **de belasting.** Elke maand moet de mannelijke bevolking die daartoe in staat is, opkomen om te werken aan het onderhouden der wegen. Ten hoogste worden vier dagen arbeid per maand gevorderd en wanneer de landbouwwerkzaamheden op 't drukst zijn, wordt er vrijstelling gegeven. Meestal komt men 10 maal per jaar op.

Aan **de heerendiensten** hebben de Toradja's een even grooten hekel als de overige volken van Ned.-Indië. Er moet geducht achterheen gezeten worden, anders komt lang niet ieder zijne verplichtingen na. Werken zonder loon, zonder den kost te krijgen, dikwijls zoover van zijne woonplaats, dat men op de plaats waar gewerkt wordt, moet overnachten, dat vindt de Toradja onaangenaam. Het groote nut van goede wegen met bruggen en veilige hellingen weegt voor hem nog niet op tegen de iedere maand terugkeerende verplichting om daarvoor eenige dagen te arbeiden.

Belasting betalen vindt de Toradja natuurlijk niet aangenaam, maar hij verwacht zooiets van zijne overwinnaars. Waarvoor het belastinggeld wordt besteed, is hem niet duidelijk; in het algemeen heeft hij van onze administratie nog geen juiste voorstelling. Maar schatting vragen van een overwonnene acht hij billijk. Het maximum-belasting betaalt een gezonde man in de kracht van zijn leven. Wie door ouderdom, ziekte of lichaamsgebreken zwak is, betaalt minder; het minimum is *f* 0.50. Wie niet kan werken is vrijgesteld. Voor deze belasting wordt ieder jaar aanslag gehouden.

De godsoordeelen, die op blz. 46 zijn besproken, zijn thans verboden. De dorpen zijn alle aan een der groote

wegen gebouwd; de meeste dorpen zijn samengevoegd uit twee of meer vroegere dorpjes, die thans wijken van het groote dorp zijn geworden met eigen wijkmeesters, die het dorpshoofd bijstaan. Waar de gesteldheid van het terrein dit toelaat, worden thans bevloeide rijstvelden aangelegd. Vroeger deed men dit niet; toen waren de rijstakkers geheel afhankelijk van zon en regen; de grond was in twee jaar uitgeput en de dorpen waren zeer klein, omdat ze zooveel grond noodig hadden voor hunne voeding. Nu de rijstbouw voor een groot deel op bevloeide velden geschiedt, kan ook een groot dorp met betrekkelijk weinig land toe. Een bevloeid rijstveld wordt hoe langer hoe beter en zoo is dus de invoering van den natten rijstbouw een groote weldaad voor de Toradja-bevolking.

III

GEESTELIJK LEVEN — GODSDIENST

De Toradja's van Midden-Celebes zijn **Heidenen.** Deze benaming zegt op zichzelf al zeer weinig; velen gebruiken haar in smalenden zin en wenschen van het Heidendom alleen iets te hooren dat hen bevestigt in hunne opvatting dat men er met geringschatting op moet nederzien en er niets goeds van mag vertellen.

Houding om het heidendom te leeren kennen en het Zendingswerk te begrijpen. Wanneer men aldus meent tegenover het Heidendom te kunnen staan, zal men het nooit leeren kennen. Welk volwassen of bejaard mensch vernedert zich of werpt de waardigheid van zijn leeftijd weg door te trachten het gemoed van een kind te verstaan? Men kan van kinderen zeer vele domheden, oppervlakkigheden, wreedheden, slechte streken, leugens en zelfzuchtige trekken aanhalen, maar dit zal niemand die hart voor kinderen heeft tot minachting voor hen brengen. Te weten wat een kind is, is niet genoeg; daarbij behoort: te weten wat een kind kan worden. Uit het Heidendom komt geen Christendom voort, maar wie de Zending steunt, gelooft dat Heidenen Christenen kunnen worden. En dan ziet hij het Heidendom als overwonnen, waaruit volgt dat er geen enkele reden is om er op te smalen. En hij ziet de Heidenen als Christenen der toekomst, 't geen medebrengt dat hij ze onmogelijk kan minachten. Eene geringschattende houding tegenover het Heidendom is geen enkelen Zendingsvriend aan te

raden. Het zal hem niet alleen beletten het Heidendom en de Heidenen te leeren kennen, maar ook om het Zendingswerk te leeren begrijpen.

Het Heidendom dat men bij de Toradja's vindt, wordt in de godsdienstwetenschap genoemd: **Animisme,** een woord dat gemaakt is van het Latijnsche „anima", „ziel". Dat men van dit woord den naam van eene bepaalde soort van Heidendom heeft afgeleid, is omdat het een der belangrijkste begrippen in dien godsdienst aanduidt. In den loop van dit hoofdstuk zal dit vanzelf blijken.

In de Toradja'sche taal is geen woord voor godsdienst. Men beschouwt zijn godsdienst zoozeer als iets vanzelf sprekends, dat men dien niet als iets afzonderlijks ziet. Het Toradja'sche Animisme is dan ook niet georganiseerd; het heeft geen leerstellingen, geen uitgewerkte leer omtrent goden en menschen, het propageert zich niet en behoort geheel bij den maatschappelijken toestand waarin het Toradja-volk tot voor korten tijd heeft verkeerd. Verandert die toestand, b.v. door onderwijs of door verkeer met verder gevorderde volken, dan kan ook het Aminisme als godsdienst zich niet meer staande houden, omdat het zich niet kan vernieuwen. Waar animistische Heidenen tot den Islam overgaan, bedienen zij zich van de termen van dien godsdienst, maar nemen den inhoud daarvan niet over, omdat die hun niet wordt geleerd. De Islam bevestigt dus de animistische voorstellingen, maar leeft tevens zelf daarvan, omdat die begrippen in den nieuwen vorm die ze van den Islam ontvangen, ook Islamitisch heeten te zijn. Indien het Christendom op dezelfde wijze aan de animistische Heidenen werd gebracht als de Islam, zou het eveneens gaan. Het is daarom van het hoogste belang dat men den bodem kent waarop het Christendom wordt geplant, wanneer

de Zending onder de animistische Heidenen gaat arbeiden.

De animistische godsdienst der Toradja's geeft in de eerste plaats uiting aan **de groote begeerte naar een lang leven.** Op zijn Toradja'sch wordt deze wensch aldus uitgedrukt: „moge mijn adem lang zijn; moge mijne ziel mij niet verlaten; moge ik zóó oud worden dat ik dubbel buig en dat mijne knieën boven mijn hoofd uitsteken als ik mij bij het vuur zit te warmen".

Deze beschouwing onderscheidt in den mensch een lichaam en eene ziel. Die ziel, de dierlijke ziel, in de volkenkunde gewoonlijk **„levenskracht" of „zielestof"** genoemd, omdat de Animist zich hierbij heel iets anders denkt, dan wij bij het woord „ziel", heeft de mensch gemeen met al wat leeft. De benaming *„zielestof"*, een tijd-lang algemeen gebruikt, wordt in den laatsten tijd weer verlaten en vervangen door den naam *levenskracht.* Dieren en planten bevatten levenskracht en leven daardoor; verliezen zij de levenskracht dan sterven zij onvermijdelijk. Zoo is het dus voor den mensch wenschelijk zijne levenskracht te behouden en evenzeer te vermeerderen en te versterken, door zich levenskracht houdende dingen toe te eigenen, ze in zich op te nemen, ze aan zich te hangen, op zich te leggen, of er op andere wijze meer of minder intiem mee in aanraking te komen.

Juist omdat de zielestof of de levenskracht aan de ruimte toebehoort en niet voorgoed is gebonden aan het lichaam (mensch, dier, plant) dat zij bewoont en doet leven, kan zij dat lichaam in- en uitgaan. Die ziel is dus niet onafscheidelijk aan den persoon verbonden, zooals wij met het begrip „ziel" bedoelen, maar kan den mensch tijdelijk geheel of gedeeltelijk verlaten, en in hoeveelheid meer of minder worden. De openingen van neus en mond, de kruin van het hoofd (bij kinderen nog niet gesloten), de gewrichten, waar de beende-

ren slechts los op elkaar sluiten, zijn plaatsen waar de levenskracht het lichaam in- en uitgaat. Gedurende den slaap is het lichaam zijne levenskracht of ziel kwijt; deze zwerft rond en heeft allerlei ontmoetingen en wederwaardigheden; wat haar overkomt, dat droomt de mensch. De ondergaande zon neemt de ziel (levenskracht) mede, want het is nog niet lang nacht, of men voelt zich slaperig (beroofd van levenskracht) en moet gaan liggen. De opgaande zon brengt de ziel (levenskracht) weder mede, want als het dag wordt, vereenigt zich de ziel weder met het lichaam dat zij heeft verlaten, zoodat het ontwaakt en weder frisch en krachtig is. Men mag dan ook een slapende niet anders dan voorzichtig wekken, opdat de ziel tijd hebbe om weder in het lichaam te komen. Ligt een slapende op zijn mat op den vloer uitgestrekt, dan mag men niet over hem heen stappen, want het zou kunnen zijn dat juist zijne ziel in zijn lichaam wilde teruggaan, 't geen langs de beenen, opwaarts door den neus moet geschieden. Door over den slapende heen te stappen, treedt men de ziel in den weg en snijdt haar den pas af.

Wel wordt een slapende of een zieke niet met een doode gelijk gesteld; in beiden is nog levenskracht, maar niet genoeg meer om er nog lang van te leven. Gaat een groot deel der levenskracht weg, dan verdwijnt op den duur ook de rest. Wat men bij slaap, flauwte of ziekte nog over heeft, is niet genoeg om den mensch op de been te houden.

Ook het niezen is eene aanduiding van het heengaan of terugkomen der levenskracht. Niest een zieke, dan wordt hij beter: zijne ontbrekende levenskracht is teruggekomen. Als een kind niest in den voormiddag, dus bij rijzende zon, dan is dit een goed teeken, want dan gaat er levenskracht bij hem naar binnen en men roept hem dan toe: „Word oud". Niest het kind in den namiddag, dus bij dalende zon, dan gaat er levens-

kracht bij hem naar buiten en men roept: „kom hier, ziel!"

Heeft iemand heimwee naar zijn ouderlijk huis, terwijl hij op grooten afstand daarvan verblijft, dan verklaart men dit hierdoor dat van zijne ziel een deel is achtergebleven in de ouderlijke woning, zoodat het lichaam te weinig levenskracht heeft en dus sterven moet. Men doet dan ook zijn uiterste best om den lijder naar het huis zijner ouders te doen terugkeeren. Sterk verlangen naar een overledene bewijst voor den Toradja dat de doode een deel der levenskracht van den levende heeft medegenomen. De verhouding tusschen ziel en lichaam wordt wel eens voorgesteld als de verhouding tusschen echtgenooten. Evenals er geen gevaar is, dat de eene echtgenoot van den ander wegloopt als zij het goed bij elkaar hebben, zoo zal de ziel niet van het lichaam scheiden als zij het daar goed heeft. Bij het zien van de huizen der Zendelingen, die in hunne oogen bizonder fraai waren, riepen vele Toradja's uit: „Als ik zulk een huis had, zou ik niet sterven!" De beteekenis van deze uitdrukking is: „mijne ziel zou het, als ik in dit huis woonde, zóó goed bij mij hebben, dat zij mijn lichaam niet zou willen verlaten; zoo zou ik dus niet sterven".

Het geheele lichaam van den mensch is zetel van levenskracht en alles wat van dat lichaam komt is het evenzeer. Haren, nagels, zweet, bloed, huidschubben, adem, speeksel, drek, urine enz., zijn levenskrachthoudend en daardoor ook geneeskrachtig. In bizondere mate geldt dit van een menschenhoofd.

Over zijn ziel heeft men dus geen macht; men moet haar te vriend houden, anders zou zij wegloopen. Er zijn ook menschen wier ziel boos is en neiging heeft om telkens het lichaam voor een tijd te verlaten en zich te gaan voeden met de levenskracht van anderen, die dan op den duur bezwijken moeten, doordat hunne

levenskracht hun is ontnomen. Zulke menschen hebben dus een uiterst schadelijk element in zich, dat zij niet kunnen beheerschen. Terwijl degene wiens ziel **„weerwolf"** is (voor de booze ziel van zulk een ongelukkige gebruikt men in de Volkenkunde den term „weerwolf", een woord dat wij hebben geërfd van onze Heidensche Voorouders, die op dit stuk hetzelfde geloofden als de Toradja's), ligt te slapen, of aan zijn werk is, verlaat zijn boosaardig innerlijk zijn lichaam, neemt de gedaante aan van een hert, een varken, een aap, een krokodil, eene kat en valt alleenloopende menschen aan. De Toradja's gaan dan ook niet gaarne alleen uit. Komt de weerwolf op iemand af, dan wordt deze slaperig en valt weldra neer. De weerwolf neemt nu eene menschengedaante aan, snijdt zijn slachtoffer open, neemt hem de lever uit het lijf en eet die op. De opengesneden plaats maakt hij weer dicht en de snede belikt hij met zijn tong, die bij de weerwolven bizonder lang is. Dan gaat de weerwolf heen en vereenigt zich weder met zijn lichaam. Het slachtoffer komt dan bij uit zijne bezwijming en weet niet wat hem is gebeurd, maar na eene poos gaat hij kwijnen en sterft. Vele sterfgevallen worden door de Toradja's aan weerwolverij toegeschreven.

De Toradja vindt den dood onnatuurlijk; alleen wanneer een oud mensch sterft, legt men zich zonder meer bij 't geval neer. Maar den dood van iemand die in de kracht van zijn leven is, schrijft men aan geheime krachten toe, vooral aan weerwolverij. Vóór het optreden van 't Nederlandsch gezag was men gewoon aan een stervende te vragen, wie toch zijne lever kon hebben opgegeten; noemde hij iemand dien hij verdacht, dan werd die in 't oog gehouden en waren er dan nog meer van zulke „moorden" geschied waarvan men hem of haar verdacht, dan werd de ongelukkige beetgepakt en aan een godsoordeel onderworpen. In

een pot werd boomhars aan 't koken gebracht, de beschuldigde moest den middelvinger uitsteken en den top er van een oogenblik in de kokende hars houden. Was de hars om den vinger gestold, dan pelde men ze er af. Bijna altijd waren er brandwonden aan den top en daardoor was bewezen dat de beklaagde weerwolf was. Bij 't begin der plechtigheid werden de goden van boven en onder de aarde aangeroepen om door het teeken van 't godsoordeel hunne beslissing te geven. Was de schuld op deze wijze bewezen, dan werd de schuldige gedood. De eigen stamgenooten deden dit niet; zij noodigden lieden van andere stammen uit den schuldige te koopen en in stukken te hakken. Hiervoor waren altijd gewilligen te vinden, omdat zij het hoofd van 't slachtoffer mochten medenemen. De terechtstellers namen gewoonlijk ook eenige opgeschoten knapen mede, die zich op zulk een slachtoffer konden oefenen in 't vergieten van bloed, waarvan zij doorgaans nog afkeer hadden. Het lijk werd begraven zonder eenige plechtigheid. Zulke processen en terechtstellingen hebben in Midden-Celebes talrijke slachtoffers gekost; men beschouwt weerwolven zooals wij dolle honden beschouwen en doodt ze zoowel om de door hen gedooden te wreken, als om zichzelf en de zijnen te beschermen. De Regeering heeft natuurlijk deze terechtstellingen verboden, maar ze hebben nog menigmaal in 't geheim plaats gehad en zijn alleen door strenge straffen en groote waakzaamheid uit te roeien.

Ziel en lichaam zijn dus niet onverbrekelijk met elkaar verbonden. De natuurziel of levenskracht is geen vast bezit van het lichaam en als ze van het lichaam is gescheiden, keert zij weder tot de ruimte en bezielt andere lichamen, ook dieren en planten, want deze ontleenen hun leven aan dezelfde zielestof of

levenskracht als de mensch. De afstand tusschen menschen en dieren is voor den Toradja dan ook niet zoo groot als voor ons, zooals in het hoofdstuk over Taal en Letterkunde duidelijk zal worden. En zoo is het ook met de planten.

Het leven na den dood, waaraan de Toradja's vast gelooven, is dan ook niet het voortbestaan der natuurziel of levenskracht, maar het voortbestaan van den gestorvene als schim of geest. Deze heeft daarom ook een anderen naam dan de levenskracht en is niet anders dan de persoon zooals men zich die zonder lichaam voorstelt. De voorstellingen van ziel of levenskracht en persoon na den dood, ook wel **„doodenziel"** genoemd, behoort men uit elkaar te houden, want zij bestaan nevens elkaar.

Het geloof aan het leven na den dood is niet belangrijk omdat het den Toradja troost of steunt tijdens zijn aardsch bestaan, maar omdat het 't aanzijn heeft gegeven aan **de vereering der afgestorvenen.** De Toradja begeert het leven hiernamaals niet; zijn groote wensch is om zijn leven in het dezerzijdsche zoolang mogelijk te rekken. Maar moet hij eenmaal sterven, dan troost hij zich met het geloof dat hij „tot zijne Vaderen zal worden verzameld". Op blz. 37 hebben wij reeds gezien hoe men zich voorstelt dat het maatschappelijk leven van den stam door de gestorven stamgenooten wordt voortgezet en dat dit doode en hoogvereerde deel van den stam is als een levend verleden, waaraan het heden en de toekomst onlosmakelijk vastzitten. De levenden leven in de schaduw der dooden; de gunst en medewerking hunner doode familieleden begeeren zij voor een lang en voorspoedig leven. Indien zij trouwe handhavers zijn van de zeden der Voorvaderen, hopen zij dan ook lang op hun post te mogen blijven.

Ieder heeft natuurlijk in hoofdzaak te maken met

zijne eigene gestorven familieleden. Maar er zijn ook zekere algemeene doodenzielen van gestorvenen, ook wel familieleden, maar toch van eene bizondere soort, n.l. **de beschermgeesten van het dorp,** de doodenzielen van in den strijd gesneuvelden. Voor hen richtte men in ieder zelfstandig dorp een tempel op, een groot, stevig gebouw, met een vloer van dikke planken. **De tempel** stond, zooals ieder Toradja'sch huis, op palen; hij had den vorm van een rechthoek, met de breedtezijden naar O. en W. Aan elke zijde gaf een trap den toegang. Langs de vier zijden liep een kniehooge breede bank. Dit was het profane deel van den tempel. Tijdens de tempelfeesten verbleef hier een deel der gasten; in gewone tijden konden doortrekkende vreemdelingen er hun onderdak vinden. Er waren dan ook een paar stookplaatsen in de hoeken van den tempel.

Van de horizontaal loopende zolderbalken was de middelste bewerkt tot een dikke plank. Onder aan die plank waren twee krokodillen-figuren uitgesneden, de eene met een aap in den bek, de andere loerende op een aap, voorstellingen van oorlogsmoed: de dappere die den vijand belaagt en hem overwint. Midden op de zolderplank stond een opengewerkte en uitgesneden houten zuil, de nokpaal, waarop het midden van den nokbalk rustte. Dicht bij dit punt was een klein plat aangebracht, belegd met takken van den suikerpalm. Daar woonden de dorpsgoden aan wie de tempel was gewijd. Vanaf de zolderplank hing een rek naar beneden: daaraan hingen de schedels der gesnelde koppen, want deze waren aan de tempelgoden gewijd. De vloerplank die evenwijdig met de zolderplank en het schedelrek liep, had eene uitholling. Daarin werd de schedel van den gesnelden kop gelegd, om te worden gewijd eer hij aan het rek werd opgehangen.

Aan de daksparren hingen, aan lange lijnen van

rotan eenige trommen, waarop alleen werd geslagen bij tempelfeesten.

Om nu de **beteekenis van dezen dorpstempel** goed te doen uitkomen, is het noodig een der **tempelfeesten** na te gaan. Wie een goed lid van een Toradja'schen stam wil zijn, moet het welzijn van dien stam bevorderen door d a p p e r h e i d (zoowel in den krijg met het zwaard, als in gedingen met het woord), m i l d h e i d en v r u c h t b a a r h e i d. Dapperheid beschermde den stam tegen den vijand, welsprekendheid bezorgde de overwinning in rechtszaken, mildheid hielp benarde stamgenooten uit den nood en kinderen versterkten het aantal stamgenooten. Door dapperheid in den oorlog werden voor den stam verworven de koppen der verslagen vijanden, want als het maar even kon, trachtte men deze mede te nemen. De schedels werden in den tempel opgehangen en waren zetels van levenskracht, geneesmiddelen voor zieken, lang leven en gezondheid dus, voor den stam verworven door de mannen bij hun optreden als krijgslieden. De tempelgoden eischten dat men geregeld ten strijde trok; wie het niet deed, werd door hen met ziekte gestraft.

Om nu ook de vrouwen, de oude en zwakke mannen en de kinderen in de gelegenheid te stellen den zegen aan het koppensnellen verbonden, deelachtig te worden, werd hun op een tempelfeest dat ieder jaar werd gevierd, gelegenheid gegeven om het koppensnellen symbolisch te verrichten. Vrouwen en kinderen voorzagen zich van zwaarden uit bamboe gemaakt. Uit den tempel was een der schedels gehaald en buiten nedergelegd; familie aan familie schaarde zich om den schedel en hakte er op in, onder het uitgillen van een bepaalden kreet, die het teeken van overwinning was. De bamboe-zwaarden werden daarna in den tempel opgeborgen. Den dag daarop vertoonde men eene navolging van de feestelijke ontvangst van terugkeerende

koppensnellers in den tempel en zoo was ook voor het niet-koppensnellend deel van den stam de zegen van het in praktijk brengen dezer voorvaderlijke (dus: heilige) gewoonte verkregen.

Verhouding tot de dooden. Het spreekt wel vanzelf dat de Toradja's groote zorg dragen voor hunne dooden. Zoodra een familielid is gestorven, heeft men met hem te doen als geest. In de eerste plaats heeft men voor het lijk te zorgen; daarna komt de zorg voor eene goede verstandhouding met de persoon van den doode, zijne doodenziel. Want na zijn dood behoort hij tot dat groote, vereerde deel van den stam, dat eigenlijk het levende deel regeert, tot de gestorven Voorouders, die de eigenlijke volksgoden der Toradja's zijn.

Voorloöpige bijzetting. Maar de gestorvene komt niet terstond bij zijne overleden verwanten. De levenden kunnen hem niet meer bij zich houden, omdat zijn lijk gaat ontbinden. Hij wordt dus gekist en bijgezet op eene houten stelling, even buiten het dorp; over de stelling komt een dak en de ruimte onder den vloer der stelling, die gemiddeld $1^{1}/_{4}$ M. hoog is, wordt afgeschoten om honden en varkens te beletten op het door de kist sijpelende lijkvocht af te komen. Vooreerst blijft de doodenziel nog in de nabijheid van het lijk of van het voorloopige graf. Om nu te voorkomen dat zij een harer naaste verwanten medeneemt naar de Onderwereld, nemen dezen, zoo goed en zoo kwaad als zij dat kunnen, de houding van dooden aan. Uit deze gewoonte zijn **de rouwgebruiken** ontstaan, die terstond na het sterfgeval in acht genomen worden. Gedurende eenige dagen mag b.v. een rouwende echtgenoot geen gewone werkzaamheden verrichten, niemand van de andere sekse aanspreken, niet uitgaan, geen rijst eten, niet rechts of links kijken, geen

versiersels dragen. Eerst na een bepaalde plechtigheid wordt de rouw opgeheven.

Als nu na eenigen tijd de vleeschdeelen van het lijk geheel zijn vergaan en alleen de beenderen zijn overgebleven, is de doodenziel haren stank kwijt en kan zij tot de Vaderen verzameld worden. De beenderen zijn het blijvende deel van den mensch, het vleesch is 't vergankelijke.

De weg naar de Onderwereld wordt aldus beschreven: Op de plaats waar de zon ondergaat is een groot hol, daaruit steekt de kruin van een hoogen pinangboom, die in de Onderwereld wortelt. Langs dezen boom daalt de gestorvene tot in de Onderwereld af. Aan den voet van den boom vindt hij een groot zwijn, van boven zwart, van onderen wit. Met zijne groote slagtanden wil dit beest hem bijten, maar de gestorvene heeft een kemiri-noot in de hand, die hij het zwijn toewerpt. Terwijl het dier bezig is den harden bast der noot te kraken, heeft de gestorvene gelegenheid om voorbij te komen. Een poos daarna komt de ziel aan eene rivier, die „Ten halve Rood" heet; het water daarvan is half rood en half blauw. Daarover ligt eene brug. Als nu de ziel werkelijk voor het Doodenrijk is bestemd, kan zij veilig over die brug loopen en wacht aan den overkant den tijd van het groote doodenfeest af, om dan door de priesteressen naar de Doodenstad te worden geleid. Is de ziel daartoe nog niet bestemd, dan keert de brug zich op zijde; de ziel kan er dus niet over en keert tot het leven terug. Aldus verklaren de Toradja's de gevallen van schijndood; van de lieden die schijndood zijn geweest hebben zij dan ook hunne inlichtingen omtrent den weg naar het Zielenland ontvangen.

Ten slotte komt de ziel bij eene smidse, waarin de manke smid L a n g k o d a aan 't werk is. Deze vraagt aan iederen gestorven man die voorbij komt: Hoeveel

koppen hebt ge gesneld tijdens uw leven? en aan iedere vrouw: Hoeveel vrijers hebt ge gehad? Als men nu vaardig kan antwoorden, en b.v. zegt: „Tel de haren van mijn hoofd, dan weet ge het", of men weet den smid op andere wijze aan 't lachen te maken, dan laat hij den gestorvene voorbij. Maar de zielen van ongetrouwden hamert hij op de knieën, zoodat ze niet meer kunnen loopen.

Ieder jaar wordt na afloop van den rijstoogst **het groote doodenfeest** gevierd, waarvan de beteekenis is, dat de levenden aan de dooden een afscheidsfeest aanbieden, om de goede verstandhouding te bevestigen en daarna de doodenzielen door de priesteressen naar het Zielenland te laten geleiden. Eerst dan zijn de levenden van de zorg voor de dooden ontslagen, want in het Zielenland zorgen de doodenzielen voor zichzelf. Evenals op aarde, bebouwen zij hunne akkers, fokken huisdieren, tappen palmwijn, houden feesten en kunnen ook nog wel op aarde komen. Als terrein voor het Doodenfeest kiest men een stuk vlakken grond, waar geen gebrek aan water is. Moet het feest soms op waterarm en heuvelig terrein worden gevierd, dan is de moeite die men heeft bij 't heen en weer loopen en het halen van het voor koken, baden, drinken en wasschen noodige water een groot bezwaar. Op het gekozen terrein geven doorgaans eenige dorpen tezamen het feest; men begint met de hutten te zetten en van de bevriende dorpen in den omtrek, die tot het feest zijn uitgenoodigd, komen ook lieden om te helpen bij het oprichten der feesthutten, die van bamboe zijn en met bladeren gedekt worden. De hutten staan in een wijden kring; ze zijn alle op palen gebouwd. In het midden staat eene groote hut voor de dooden en de priesteressen; meer afwaarts staat de hut waarheen het gereed gemaakte voedsel wordt gebracht en vanwaar uit het wordt verdeeld. Alles gaat zonder veel

gekommandeer, ordelijk, regelmatig en bedaard. Vóór het feest worden ook nog eenige kleine offers gebracht, o.a. aan geesten die „de Gulzigaards" heeten, van welke men gelooft dat zij op onzichtbare wijze het voedsel voor de gasten zullen stelen, wanneer men hun geen offer brengt.

Bij de noodiging van een bevriend dorp reikt men aan het hoofd daarvan een touwtje met knoopjes over. Iederen morgen hakt deze een knoopje af en als het touwtje nog maar één knoopje heeft, moet men den volgenden dag op weg gaan om bijtijds aan te komen. Van ieder dorp gaat een grooter of kleiner gezelschap; als 't kan neemt men een buffel mee, als bijdrage tot de kosten van 't feest. Zulk een geschenk heet „de brug naar het feest". Doet men 't met minder af, dan geeft men een geit, een varken, een stuk katoen of iets dergelijks. Als op den eersten dag van 't feest het morgenmaal is genoten, moeten de beenderen der dooden verzameld worden. Dit geschiedt door eenige mannen en vrouwen, die zulk werk al meer bij de hand hebben gehad; zij verblijven met de priesteressen in de Doodenhut. Als bezetenen rennen zij naar de stellingen waarop de doodkisten staan. Met een rietstok in de rechter- en een boomblad in de linkerhand (speer en schild voorstellende) dansen zij om de graven en werpen er hunne stokken heen. Als daarop nog een paar lieden met een werkelijk schild en zwaard een krijgsdans hebben gehouden, zijn de om de graven zwevende geesten verdwenen en nu storten zich de beenderen-verzamelaars op de kisten, breken ze open en grijpen om 't vlugst naar de hoofden der gestorvenen. Zoo vuil als ze zijn, worden die doodskoppen aan 't hart gedrukt; men weet precies van wie ze zijn, noemt hen bij den naam en vergiet dikke tranen. Talrijke feestgangers staan er bij te kijken. Is het eerste verlangen naar de dooden gestild, dan zoekt men in de

kist de overige doodsbeenderen bij elkaar; zijn nog niet alle vleeschdeelen weggerot, dan maakt men ze met de hand schoon, zonder op den geweldigen stank te letten. Ieders beenderen worden nu in een lap geklopte boomschors gepakt en in eene draagmand naar de doodenhut gebracht. Daar worden ze door de priesteressen gerangschikt; sirih, pinang en rijst wordt hun aangeboden en daarna gaan de priesteressen er toe over om de litanie te zingen, die hier beneden (op blz. 111) is medegedeeld. Dit is dus eerst de begeleiding van de doodenzielen naar het feestterrein, daarna komt de begeleiding van het feestterrein naar het Doodenland. Dit geschiedt pas op den 3en of laatsten dag van het feest. De priesteressen zingen alleen over dag; des avonds komen de gasten aan de beurt. Als de avondmaaltijd is gehouden, maken mannen en vrouwen een breeden kring om de Doodenhut en zingen ter eere der afgestorvenen allerlei geïmproviseerde versjes, waarin toespelingen worden gemaakt op gewichtige gebeurtenissen, die in de laatste tijden de gemoederen hebben bewogen. Op andere plaatsen van het feestterrein vormen zich verschillende kringen, die den r a e g o-reidans uitvoeren. Bij alles wordt echter de grootste kalmte en orde bewaard; twisten, dronkenschap, vechten of razen komen niet voor. Wel sluipen telkens in de duisternis mannen en meisjes weg, om ongestoord met elkaar te kunnen vrijen.

Op den derden dag van het feest wordt het loon voor de beenderen-schoonmakers en -schoonmaaksters en aan de priesteressen ten toon gesteld en daarna aan de rechthebbenden uitgedeeld. Dit is voor allen hetzelfde: varkensvleesch, een lap katoen, een lap geklopte boomschors, een hakmes en een bamboe-koker met palmwijn. Als ieder zijn loon in ontvangst heeft genomen, is het feest uit. Velen blijven echter nog napraten, om zaken af te doen, geschillen te beslechten,

elkaar goederen te verkoopen of plannen te maken. Men kan zich voorstellen dat uit zulke feesten langzamerhand markten ontstaan.

Er is nog een luisterrijker vorm van dit doodenfeest; het duurt dan 7 dagen; de doodenhut is in den dorpstempel opgericht en de pakken met beenderen zijn fraai aangekleed en voorzien van houten koppen, met zeer primitief gesnedene en geteekende aangezichten. Het ceremonieel der priesteressen is ook eenigszins anders en men zingt andere liederen, of liever losse versregels die door herhaling en onderbreking met kreten van gejuich of andere uitroepen tot in 't oneindige worden gerekt. De eerste zeven van zulke strofen zijn regelrecht tot de dooden gericht; verder bezingt men de gebeurtenissen der laatste tijden en maakt er zijne opmerkingen over. De versregels aan de dooden luiden ongeveer aldus:

„Maak eens een weinig ruimte, opdat ik goed kan loopen.
Ik brand al van verlangen de dooden te aanschouwen.
Thans zijn we nog tezamen, maar aanstonds komt het scheiden.
't Is nu voor 't laatst vanavond, en morgen is 't geeindigd.
Nog dezen nacht en morgen aanschouwen onze dooden de lichte menschenwereld met al haar druk bewegen.
Voorziet hen dan van alles, nu zij ons gaan verlaten".

Wat verder volgt, is lang niet onbelangrijk, maar elke regel zou verklaring behoeven van de toespelingen en aanduidingen waarin voor de Toradja's de beteekenis steekt. De talrijke gasten (soms een paar duizend) vinden vooral in dit gezang hun groot vermaak; de zorg voor de dooden laten zij aan de priesteressen over.

Een of meer dagen na afloop van het doodenfeest worden de beenderen uit de pakken gehaald en in

kleine lijkkisten gelegd; gewoonlijk zijn die kisten goed afgewerkt en met figuren besneden. Men brengt ze naar rotsspleten en grotten, zet ze neer, spreekt een paar woorden tot afscheid en kijkt er verder niet meer naar om. Op den duur vallen natuurlijk de doodkisten uiteen en raken de beenderen door elkaar, maar daarom bekommert men zich niet meer; de doodenzielen zijn nu immers voorgoed in het Zielenland.

De vereering van de zielen der afgestorvenen is echte familie-cultus. De kracht van den band des bloeds, de hechte eerbied voor de familie gaat door den dood niet verloren. Men blijft met zijne gestorvene verwanten verbonden, maar komt, door hun dood, in eene verhouding van afhankelijkheid van hen, doordat zij nu onzichtbare, onaardsche wezens zijn geworden, omdat zij de verpersoonlijking zijn van het verleden van den stam en de levenden, als hunne nakomelingen, dat verleden willen vasthouden en doen voortduren, zoo goed als zij maar kunnen. Tot dit gemeenschappelijk doel werken zij met de Voorouders samen en deze omgang met de gestorvenen vormt dus **de praktijk van den volksgodsdienst.** Zij bestaat voornamelijk uit het aanroepen der Voorouders bij allerlei gelegenheden, opdat hunne doodenzielen mogen komen om tegenwoordig te zijn bij hetgeen er geschiedt en te genieten van het onthaal dat is gereed gemaakt.

Nevens den volksgodsdienst bestaat er een **theologische of wetenschappelijke godsdienst,** waarvan het gewone volk zoo goed als niets afweet. De kennis daarvan berust bij de **priesteressen.** Priesters kennen de Toradja's niet; de mannen die evenals de priesteressen willen optreden, moeten dan ook in den vrouwenstand treden, zich kleeden als vrouwen, vrouwelijke werkzaamheden verrichten en ongetrouwd blijven. De priesteressen zelf zijn in 't dagelijksch leven gewone

vrouwen, doorgaans getrouwd en zonder eenige pretentie optredende; alleen wanneer zij in functie zijn, dragen zij hare onderscheidingsteekenen. Wat de vrouw als priesteres doet, wordt vergeleken bij hetgeen de mannen verrichten als zij gaan koppensnellen, n.l. lang leven en gezondheid halen bij vijandelijke stammen, door vandaar koppen mede te brengen. Evenzoo gaat de priesteres als „aanvoerster der luchtgeesten" (dit is de vertaling van haren titel) met een gezelschap dienstbare geesten naar de Bovenwereld, om vandaar „langen adem" (lang leven en gezondheid) mede te brengen. De man verovert dus dezen buit met het zwaard in de hand op de vijanden, de vrouw gaat daartoe als smeekeling, met offer en gebed tot de goden der Bovenwereld; beiden brengen hetzelfde mede. Dat er enkele mannen zijn die als priesteressen optreden, is omdat zij niet willen deelnemen aan de sneltochten waartoe zij verplicht zijn wanneer familieleden van hen sterven. Zij kiezen dan den weg der vrouwen, omdat zij niet krijgshaftig genoeg zijn om den weg der mannen te volgen; de bedoeling is toch dezelfde.

Litanie en Ceremonieel der Priesteressen. De wetenschap nu der priesteressen is vastgelegd in eene lange litanie, waarvan eene proeve is gegeven in het volgende hoofdstuk (blz. 109). Deze litanie is gesteld in eene kunsttaal, waarvan terzelfder plaatse iets is gezegd. Het is een taal vol oude woorden, wisseltermen, uitdrukkingen uit de priestertaal, in 't kort ze ontleent haar materiaal aan alles wat er voor kan dienen, zoowel om de taal te versieren, als om aan de eischen van het rythme te voldoen en om de bedoeling van het gezegde fraai in te kleeden, zoodat het gewone bizonder en het gevaarlijke onschuldig wordt. In deze taal heeft de priesteres het middel om met de geesten te verkeeren en onder de bewoners van het luchtruim, d. i. dus van

de streken die gelegen zijn tusschen de Aarde en de Bovenwereld, heeft zij hare dienstbaren, die haar behulpzaam zijn op haren tocht naar de bovenaardsche gewesten. Het luchtruim wordt voorgesteld als eene zee waarin eilanden liggen; sommige zijn bewoond door bevriende geesten, van sommige zijn de bewoners vijanden van de dienstbaren der priesteres. Door deze luchtzee nu vaart de priesteres in den regenboog als schuit naar boven, voortgedreven door den wind, opgeheven door groote vogels en bestuurd door hare dienstbaren, die aan de roeispanen zitten. Eindelijk stuit men tegen den hemelkoepel; door een gat dat erin gestooten wordt vaart de regenboog tot op het vlak der Bovenwereld en zoo krijgt de priesteres toegang tot de woonstede van den Oppergod, wien zij haar verzoek om „langen adem" voordraagt. De Opperheer overlegt met de mindere goden, het resultaat is dat hij de priesteres den langen adem geeft dien zij vraagt; in een uitgeholde kalebasvrucht neemt zij hem mede en reist weer terug in den regenboog langs denzelfden weg als dien zij bij den tocht naar boven heeft gevolgd.

De wijze waarop de priesteres te werk gaat, is zeer eenvoudig. Tegen den avond komt zij in 't huis van den zieke, voor wien zij is geroepen. Daar staat voor haar klaar: gekookte rijst, die met kurkema-wortel is geel gekleurd, kip en een ei, de offerspijzen die zij op haren tocht naar boven medeneemt. Aan de zolderbalken is een groote sarong van geklopte boomschors opgehangen; de opening aan den bovenkant is toegebonden, de sarong hangt dus als een stolp naar beneden en komt ruim op den vloer. Daaronder gaat de priesteres zitten; zij is dus onzichtbaar en komt eerst weer te voorschijn wanneer ze uit den hooge is teruggekeerd. In de handen heeft zij een sirih-zak, waarin is gestoken een bos bladeren van een croton-soort, aan welke bizondere tooverkracht wordt toegekend. Dien

bladeren-bos wuift zij zachtjes op en neer, de oogen houdt zij gesloten en zoo draagt zij, halfluid op zangerigen toon, hare litanie voor, daardoor met hare ziel die zich uit haar lichaam heeft begeven, doende gebeuren wat in de litanie bezongen wordt. Met hare talrijke dienstbaren klimt zij in den geest op het dak, roept den regenboog, laat hem aanleggen aan de nok van 't dak, stapt in, steekt in zee (de luchtzee) en vaart ten hooge. De zieke en zijne huisgenooten zitten er bij, maar daar voor de voordracht der litanie een geheele nacht wordt gebruikt, gaat men ook telkens eens slapen. De priesteres houdt ook iederen keer eens op om uit te rusten, komt ook wel eens even van onder uit den zak te voorschijn, om wat te eten of te drinken, en zorgt dat zij in den nanacht gereed is met hare voordracht, althans zoover is, dat zij uit den hooge is teruggekeerd. Den langen adem dien zij heeft medegebracht, kan zij niet op den zieke uitstorten, tenzij eerst de zon is opgegaan, want die is het die levenskracht en zielestof aanbrengt. De priesteres gaat dus eerst nog wat slapen en het is soms al een uur of 10 in den morgen eer zij weer bij de hand is om haar werk af te maken.

Zij gaat nu bij den zieke zitten, of tusschen de zieken in, als er meer zijn. Met de croton-bladeren, waarvan de stelen in den betelzak zitten, slaat zij op het hoofd van iederen patiënt en zingt als volgt:

Na het einde van den nacht,
nu de zon reeds schijnt met kracht,
is de tijd voor mij gekomen,
om de krachten te doen stroomen,
door mijn dienaars aangedragen,
aangebracht door mijne slaven.
Lange adem, levensgeest,
die afwezig zijt geweest,

wil nu niet meer van ons scheiden,
wil standvastig bij ons blijven.
Blijf nu rustig in ons lijf.
't Zij voortaan Uw vast verblijf.

Tot den zieke:

Nu opnieuw de levenskracht
op Uw hoofd is aangebracht,
kunt Ge weder op gaan staan
en Uw haar eens wasschen gaan.
Met een gelen wasch-citroen
kunt Ge nu Uw haar gaan doen.
Lange adem, blijf hier wonen!
Levensgeest, blijf rustig troonen!
Laat geen booze geest U raken!
Laat geen duivel U genaken!

Na met dit formulier den levensgeest op den patiënt te hebben bevestigd, legt de priesteres de linkerhand op de kruin van zijn hoofd, blaast door de opening tusschen duim en wijsvinger en stopt hem wat gekookte rijst en ei in de haren, om de nieuw bevestigde levenskracht door voedsel te versterken.

Het gebeurt ook wel eens, dat de priesteres niets uit den hooge heeft medegebracht. De goden hebben dan geweigerd den adem van den zieke nog te verlengen. Men is er dan ook zeker van dat hij sterven moet. Meestal geschiedt dit dan ook, omdat ook de zieke alle hoop op herstel heeft laten varen.

Taak der priesteressen. Het genezen van zieken is de voornaamste taak der Toradja'sche priesteres. Maar ze wordt ook wel vaak voor andere doeleinden opgeroepen. Na ieder sterfgeval moet ze eene reis naar de Onderwereld maken, om te onderzoeken of er ook zielen zijn medegenomen door den doode naar de Onderwereld. Een deel der litanie die zij daarvoor ge-

bruikt is in het volgende hoofdstuk opgenomen. Verder komt ze in het huis waar een klein kind is geboren, om door het voordragen eener bepaalde litanie den zwakken levensgeest van het wichtje te versterken. Ook als men een nieuw huis betrekt, vraagt men eene priesteres om al het houtwerk en het gereedschap te bezingen en daarvoor geestelijke krachten te ontwikkelen die het vermogen hebben om tegenstand te bieden tegen de tooverkracht, die uit het gebruikte hout en wat voorts voor het huis heeft moeten aangewend worden, zou kunnen loskomen om de bewoners schade aan te doen. Bij te sterken regen of te hevige droogte, bij ziekten van het gewas, ook wel eens bij ongerustheid over een reisgezelschap dat lang uitblijft en waarvan men geen bericht ontvangt, wordt de priesteres geroepen om den toestand te helpen verbeteren. Vanuit de hoogte die zij, in den regenboog varende, weet te bereiken, kan zij een verren omtrek overzien en allicht het vermiste gezelschap ontwaren, zoodat zij bericht kan geven aan hen die zich over de afwezigen bezorgd maken. In al deze gevallen verschilt de litanie der priesteres, maar de wijze waarop zij optreedt is steeds dezelfde.

Voor zoover mij bekend is, hebben de Toradja's geen **overleveringen omtrent de schepping der wereld,** tenzij dan deze, dat zij is gemaakt door L a i, den god van de Bovenwereld en N d a r a, de godin der Onderwereld, om te dienen tot woonplaats der menschen die zij wilden scheppen. Deze L a i is niets anders dan de hemel, als mannelijke godheid voorgesteld, want l a i beteekent „man"; n d a r a is „maagd". De hemel overdekt onze kruinen en de aarde draagt onze voeten; wij zijn dus veilig tusschen die beide ingeklemd. Gaat men zich nu L a i denken als den hemelgod en N d a r a als de aardgodin, dan spreekt het wel vanzelf dat de

aarde en al wat daarop leeft wordt voorgesteld als door dit echtpaar voortgebracht en veilig tusschen hen beiden in bewaard. De aarde is de vruchtbare moeder; het godsoordeel dat werd voltrokken door het steken met de speer om 't diepst (blz. 46), waarbij dus aan de aarde werd gevraagd om de beslissing te geven, noemde men ook wel „naar den grooten buik kijken". Van vereering van hemel en aarde is echter geen sprake meer; men beschouwt Lai en Ndara als goden in ruste, de eerste in de Bovenwereld, de laatste in de Onderwereld troonende. Toen dan Lai en Ndara het eerste menschenpaar wilden scheppen, droegen zij op aan Kombengi om uit steen de gestalten daarvoor te houwen. De naam Kombengi beteekent „de Nacht"; in zijn persoon is de booze macht, de vijand van den Hemelgod voorgesteld. Nadat Kombengi zijn werk had verricht, stelde hij de steenen beelden ten toon, zoodat alle goden hunne opmerkingen er over konden maken. Nadat hij alle gewenschte verbeteringen had aangebracht, moest hij de beelden overgeven aan Lai, die ze zou bezielen met „langen adem" (eeuwig leven). Maar voordat Lai dit kon gedaan hebben, bezielde Kombengi de menschenlichamen met wind, die niet het eeuwige leven geeft, maar telkens „sterft" (gaat liggen). Daardoor hebben de menschen dus niet het eeuwige leven, maar moeten sterven. Nog op andere wijze heeft Kombengi zich aan de menschen als hun vijand laten kennen. In den ouden tijd liepen de bamboekokers, die men nu dagelijks naar 't water moet brengen om er water in te halen, vanzelf naar de rivier, vulden zich en keerden dan naar de menschen terug. De draagmanden vervoerden zelf de daarin gelegde vrachten. Maar Lise, een vrouwelijke plaaggeest, maakte de watervaten en de draagmanden aan 't schrikken en sinds dien tijd durven ze niet meer te loopen,

maar moeten gedragen worden. En Kombengi, ziende dat de mannen de sagoe uit de palmen wonnen door eenvoudig een gat in den stam te maken, waaruit dan zuivere sagoe te voorschijn kwam, stopte zulk een gat dicht met schrapsel van rotan, waardoor de sagoe verontreinigd werd. Sinds moet de sagoe worden gezuiverd eer zij kan gebruikt worden.

In dien paradijs-tijd plukte men de bladeren van de rijstplanten af, kookte ze in den pot en kreeg dan rijst. Maar men mocht den pot niet opendoen eer het kooksel gaar was. Een nieuwsgierig meisje, dat op den pot moest passen, terwijl hare moeder even wegging, lichtte het deksel van den pot en maakte eene spottende opmerking over het dagelijksche wonder, waardoor dit ophield, zoodat de menschen nu op de vruchten der rijst moeten wachten eer zij iets te eten hebben.

Aan de onachtzaamheid van Lise is het te wijten, dat de menschen zich niet meer tot in 't oneindige kunnen verjongen, zooals vroeger. In den ouden tijd kon men, als men oud was geworden, zijn oude vel uittrekken en in nieuwe gedaante een nieuwe jeugd beginnen. De vraag of men de gave van het gedaanteverwisselen begeerde werd, namens de goden, door Kombengi aan Lise gedaan. Maar deze was bezig maïs te poffen en het geknap der openspringende korrels boeide haar gehoor, zoodat zij geen antwoord gaf op de vraag van Kombengi „Wilt ge van gedaante verwisselen?" Alleen de rupsen, slangen, garnalen, kikvorschen, spinnen, in 't kort alle dieren die van gedaante verwisselen, antwoordden: „Ja!" en daarom is het voorrecht tot hen beperkt gebleven. Volgens een ander verhaal, werd aan de menschen vanwege de goden de keuze gegeven of zij als levens-symbool een pisang wilden nemen of een steen. De menschen kozen de pisang en leven daarom niet als de steenen, die onvergankelijk en eeuwig zijn, maar als de pisang, die

éénmaal vruchten en spruiten krijgt, daarna zelf sterft en slechts in zijne spruiten voortleeft.

De Toradja's hebben ook **een Zondvloed-verhaal.** De zee heeft eens de aarde overstroomd, maar op den top van den hoogsten berg was eene vrouw gevlucht, die zich kon redden door in een varkenstrog als schuit te gaan zitten, en een pollepel als roeispaan te gebruiken. Toen de zee weer teruggeloopen was, bleef zij als de eenige mensch op aarde over, maar ze was zwanger en baarde een zoon, met wien zij weder de aarde heeft kunnen bevolken. Vroeger was er ook een verbindingsweg tusschen hemel en aarde. Een lange liaan hing van den hemel neer en reikte tot op den grond; daarin konden de menschen klimmen om den hemel te bereiken. Eens daalde god Lasaeo (de naam beteekent „heer Zon") op aarde neder, omdat hij bekoord was door een meisje dat bezig was onkruid te wieden. Hij trouwde haar en kreeg een zoon. In den tijd toen dit kind nog niet zindelijk was, deed het zijne behoefte op den vloer, waarvan Lasaeo zulk een walg kreeg, dat hij weer in de liaan klom om naar den hemel terug te gaan. Maar zijne vrouw, met 't kind op den rug, klom hem na. Toen Lasaeo dit bemerkte, hakte hij de liaan onder zich door, vrouw en kind stortten op de aarde en veranderden in steen. Sedert is de weg naar den hemel afgebroken en alleen de priesteressen kunnen nog haar innerlijk wezen tot de goden verheffen.

Van de namen der goden en hunne eigenschappen zijn alleen de priesteressen goed op de hoogte. Maar er is één god dien men algemeen kent, **dat is „de Heere Formeerder".** De Toradja'sche naam van dezen god beteekent eigenlijk „kneder" en stempelt hem tot „menschenformeerder". Van hem wordt gezegd: „hij heeft onze ooren doorboord, zoodat zij hooren, onze

oogen geopend, zoodat zij zien, onze vingers, teenen en lippen vaneen gescheiden, waardoor wij ze kunnen bewegen". Het paleis van dezen Heere Formeerder is opgebouwd uit menschenbeenderen, want bij hem is aanwezig het materiaal waaruit de menschen worden gemaakt. Hij wordt dan ook voorgesteld als smid. Is nu iemand niet tevreden met zijne gedaante, dan kan hij wel eens van den Heere Formeerder verkrijgen dat hij wordt bijgewerkt of omgesmeed. Zoo wordt b.v. verteld van een meisje dat met een half lichaam ter wereld is gekomen, dat zij op reis gaat en overal vraagt om den weg naar den Heere Formeerder, om zich te laten heel maken. Ze vraagt het aan 't water, dat haar op weg helpt, maar haar tevens opdraagt om te vragen aan den Heere Formeerder of het altijd maar moet wegvloeien, dan of het op zijne plaats mag blijven. Verder treft zij verschillende dieren aan: een bloedzuiger vraagt om het recht den menschen 't bloed af te zuigen, een wild zwijn in een strik geraakt en een vogel op een lijmstok vastgeplakt, laten vragen of zij in dien toestand moeten blijven. Een vastgebonden buffel vraagt of hij zijn band mag verbreken en een boom vraagt of hij moet staande blijven of omvallen. Eindelijk komt het Halve Meisje bij den Heere Formeerder en doet haar verzoek. Haar wordt gelast een hamer te halen uit eene donkere schuur. Daar hangt de hamer waarmee de honden worden gesmeed, met een anderen hamer worden de buffels gesmeed; de apenhamer, de zwijnenhamer, de slangenhamer, de menschenhamer, alle hamers hangen daar en nu hangt het er maar van af of ze den rechten kiest. In de moeilijkheid der keuze redt haar de vuurvlieg, die in 't duister der schuur binnenvliegt en gaat zitten op den menschenhamer, zoodat het Halve Meisje gemakkelijk den juisten hamer aan den Heere Formeerder kan brengen. Daarmee wordt zij omgesmeed tot eene

vrouw met een gaaf lichaam. Op haren terugweg brengt zij het antwoord van den Heere Formeerder mede aan de dieren en boomen die hunne vraag hadden medegegeven en tehuis gekomen trouwt zij met den man die reeds op haar wachtte.

De zon is het oog van den Heere Formeerder; zij loopt om de aarde heen en ziet alles wat er gebeurt. Zoo wordt de misdaad aan den Heere Formeerder bekend en door hem gestraft. Hij zendt een krokodil om een schuldige te verslinden, laat een boom vallen op een misdadiger, straft het land met droogte, met watervloed, storm of aardbeving, als er misdaden zijn gepleegd. Onder zijne bevelen staat een god die de zielen der menschen als kleine menschjes aan draden heeft hangen. Op bevel van zijnen heer snijdt hij den levensdraad door van den mensch die sterven moet. Verder zijn er **geesten van bergen, bosschen, bizondere boomen, grotten, rivieren.** Zij ontvangen offers of andere huldeblijken, wanneer zij zich op eenige wijze gevaarlijk toonen. Belangrijk zijn ook de vogels, als boden der goden. De vogels, die tusschen hemel en aarde heen en weer vliegen, brengen vanwege de goden waarschuwingen over tegen naderend onheil. Hunne geluiden, hunne wijze van vliegen en neerstrijken worden door deskundigen verklaard en zoo kan men op reis, op een krijgstocht, op de jacht, bij het zoutzieden, bij 't stichten van een dorp en al dergelijke gelegenheden van aanbelang, uit het geschreeuw en de bewegingen der vogels opmaken of men gerust met de zaak kan beginnen of doorgaan, of dat men ze uitstellen of nalaten moet.

Het is niet mogelijk, in een kort bestek een overzicht te geven van het geheel der godsdienstige gebruiken bij een animistisch volk als de Toradja's. Wat hier kon gegeven worden is niet meer dan een vluchtig

overzicht; wie er meer van wil weten, moet ethnologische werken raadplegen. Alleen zij hier nog melding gemaakt van de meest eenvoudige wijze waarop de Toradja **zich bevrijdt van het bewustzijn van schuld,** dat hem soms kwellen kan. Schuldig zijn, wil zeggen: straf verdiend hebben, dus in een toestand verkeeren waarin men elk oogenblik gevaar loopt het onheil dat men heeft verdiend ook werkelijk te ondergaan. Men komt b.v. aan een ravijn of een bergstroom dien men moet overtrekken over een half verrotten boomstam, of men moet eene rivier doorwaden waarin krokodillen zijn, of een eenzaam bosch doortrekken bij hevigen wind, zoodat men door vallende boomen of takken kan getroffen worden. In zulke gevallen is de Toradja bevreesd, want hij kan licht iets gezegd, gedaan of beraamd hebben, dat strijdig was met den wil der goden, met de inzettingen die zij van ouds ter naleving aan de menschen hebben gegeven, met den eerbied dien men aan hen schuldig is. Ook het kwaad waarvan men zich niet bewust is, wordt gestraft. Om nu de vrees voor straf van zich af te doen, neemt de Toradja een gevorkt takje van een boom of struik en spreekt daarbij eene bezwering uit, zooals er b.v. eene is gegeven op blz. 107, 108, hoofdstuk IV. Een eenvoudiger vorm van deze bezwering is: „O, Heere Formeerder, indien ik mocht hebben gezondigd, met den mond in 't spreken, met den voet in 't gaan, met het oog in 't zien, met de hand in 't aanraken, wil dan mijne zonden niet aanzien. Ik scheur hier dezen tak vaneen; eerst wanneer de uiteengescheurde deelen weer tot een zijn geworden, zullen mijne zonden weder op mij kleven". De eene helft van den vaneengerukten tak wordt naar 't Westen, de andere naar 't Oosten geworpen, of de eene helft op een zolderbalk in huis gelegd, de andere door den vloer heen naar beneden

geworpen, in ieder geval, men zendt ze in tegengestelde richting uiteen.

Het Animinisme verklaart niet alle gebruiken. Aan de kracht dezer handeling nu wordt door de Toradja's zóó vast geloofd, dat alle vrees voor onheil er door wijkt en men gerust over een verrotten boomstam loopt of onder een schuinliggenden boom doorkruipt, of een rivier met krokodillen oversteekt. Vanwaar dit geloof? Het gaat niet aan, deze handeling langs animistischen weg te verklaren; er is geen spoor van animisme in te ontdekken. Zoo zijn er wel meer dingen in de gebruiken der Toradja's, die thans geheel zijn opgenomen in hun animistisch systeem en door hen worden gevoeld en opgevat in den stijl van hun huidig animistisch denken. Wij dienen ze dan ook in dien geest te verklaren want het is ons er om te doen de Toradja's van heden te leeren kennen. We willen min of meer leeren medegevoelen met de Toradja's, om in den geest iets mede af te leggen van den weg dien zij hebben te gaan om tot het Christendom te komen. We willen ook nagaan, hoe het Christendom zich vormt in hun gemoed en hoe het in de door hen gevormde gemeente tot uitdrukking komt. Daartoe hebben we den Toradja van heden eenigszins te leeren kennen en dus, als we b.v. de rouwgebruiken nagaan, te vragen: wat denkt het huidige geslacht van dit alles?

Hierbij nu behoort eene kleine waarschuwing. De animistische verklaring van het geheel der zeden en gebruiken, plechtigheden en riten van de godsdienstige denk- en zienswijze der hedendaagsche Toradja's en andere volken die op denzelfden trap van ontwikkeling staan, voldoet voor het ethnologisch onderzoek niet meer, omdat dieper gaande studie doet ontwaren dat met de animistische verklaring niet het laatste woord gesproken is. Met andere woorden: in het Animisme is eene groote hoeveelheid volksgeloof aan te wijzen dat

stamt uit een vroegeren tijd, dat dus niet in het Animisme is geboren, maar door het Animisme is geërfd. De animistische volken van thans voelen anders, denken, zien, redeneeren en verklaren anders dan de verre voorouders van wie zij een groot deel der thans door hen animistisch verklaarde praktijken hebben overgenomen. Voor het ethnologisch onderzoek is die animistische verklaring zeer zeker belangrijk, maar niet voldoende; daarom wordt eene prae-animistische gezocht.

Prae-animisme. Bij wijze van voorbeeld kunnen we ons een uitstap van een oogenblik veroorloven naar den vóór-animistischen tijd, ter verklaring van een vóór-animistisch gebruik als het vaneenscheuren van een gevorkten tak of stengel. Bij dit ééne voorbeeld zullen we 't intusschen laten, omdat de zaak voor ons doel van nevengeschikt belang is. Men heeft zich de vóór-animistische periode te denken als nog niet zóó ver, dat zij zich de krachten die zij opmerkte en welker werking zij ondervond, voorstelde als persoonlijke ziel of individualiteit. De kracht werd veeleer stoffelijk gedacht, als tooverstof, tooverkracht, magisch vermogen of hoe men het noemen wil. Het loskomen, het uitstroomen, het werkzaam worden van de magische krachten, stoffelijk gedacht, moest overwonnen worden door tegengestelde krachten; tegenwerkende magie is dus noodig waar men vreest voor het loskomen van gevaarlijke krachten. Men noemt deze beschouwing daarom d y n a m i s m e, afgeleid van dynamis, dat kracht beteekent.

Hoe kan nu het uiteenscheuren van zulk een gevorkten tak tegenwerkende magie zijn? Dit zal alleen kunnen geschieden wanneer men aanneemt dat de symbolische verklaring, het scheiden van den zijtak van den hoofdtak, om voor te stellen en uit te werken de scheiding van de schuld en den schuldige, van late-

ren tijd is. De oorspronkelijke handeling was dan alleen: stuk scheuren van den tak. Op dien tak, als op een zondenbok, werd feitelijk de schuld overgebracht. En nu werd de schuld zelve stuk gescheurd, uit elkaar gerukt, gebroken, om ze te vernietigen. De psychologische verklaring van de zaak is dan deze: Wat men binnen in 't hart niet kan doen, het schuldgevoel vernietigen, doet men buiten 't hart: men maakt den tak tot schuld en vernietigt hem.

Deze kleine uitweiding heeft ons een oogenblik buiten het Animisme gebracht. Zij dient om duidelijk te maken, dat de ethnologen zich niet blind staren op het Animisme, niet door alles heen de verklaring steeds langs animistischen weg zoeken, maar erkennen dat veel wat thans meer of minder goed passend, in het Animisme is opgenomen en in zijne nieuwe omgeving is vreemd gebleven of zich naar de nieuwe behoeften gewijzigd heeft, niet in het Animisme is ontstaan, maar uit een vroeger tijdperk afkomstig is.

We hebben dus in het Animisme niet zulk een primitieven godsdienstigen toestand te zien, of we kunnen ons er nu al een denken die nog primitiever is. Ook uit het hoofdstuk dat nu volgt zal men kunnen leeren, dat taal en letterkunde der Toradja's evenmin in een primitieven toestand verkeeren zooals hun godsdienst.

IV

TAAL- EN LETTERKUNDE

De taal. In het grootste gedeelte van Midden-Celebes wordt dezelfde taal gesproken; de gansche Posso-streek, de omgeving van het Meer, een groot stuk land ten O. en ten Z. daarvan (tot dicht bij de Bone-golf) en de Zuidkust der Tomini-bocht voor een derde deel van hare uitgestrektheid zijn grondgebied van de taal die men wel het Posso'sch zou kunnen genoemd hebben. Het is echter de gewoonte geworden voor deze taal den naam te behouden dien de Inlandsche bevolking haar geeft, dien van **Bare'e-taal.** Het woord *bare'e* (het scheidingsteeken tusschen de beide *e*'s beteekent dat ze afzonderlijk zijn uit te spreken, zooals bij ons *e* en *ee* in „geëerd") beteekent gelijk reeds op bl. 18 is gezegd „neen", want op Midden-Celebes kiest men de ontkenningswoorden om daarnaar de taal te noemen. Vraagt een Toradja aan een Nederlander: „Welke taal spreekt gij?" dan kan deze antwoorden: „De neen-taal". Een Franschman spreekt dus voor de Toradja's de non-taal, een Engelschman de no-taal, enz.

Taalgebied. Celebes is een zeer veeltalig eiland; maar van geen enkele der Celebes-talen is het grondgebied in verhouding tot de grootte van het geheele eiland, uitgestrekt te noemen. En dan is van de meeste talen het gebied ook nog zeer zwak bevolkt. De grootste taal van Celebes is het Boegineesch, op Z.W. Celebes gesproken, dat geschat wordt op 1.700.000 sprekers. Het taalgebied van 't Bare'e is niet veel kleiner dan

dat van 't Boegineesch, maar de bevolking bedraagt niet meer dan 50.000. We zouden dus het recht hebben het Bare'e eene kleine taal te noemen, maar als we op haar grondgebied letten, dan behoort zij met het Sa'dansch en het Makassaarsch, tot de grootste talen van Celebes.

Kennis der taal. De Bare'e-taal is het eerst beoefend door den Zendeling-Leeraar Dr. Alb. C. Kruyt, die een paar jaar na zijne vestiging reeds eene schets der spraakkunst, een spel- en leesboekje en eene woordenlijst had uitgegeven. Daarna is het mijne taak geweest dit werk voort te zetten.

Alle talen, die in Ned. Indië worden gesproken, behooren tot ééne groote taalfamilie, de Indonesische; ze zijn dus alle met elkaar verwant. Alleen enkele talen van Nieuw-Guinea en de talen van Noord-Halmahera, Ternate en Tidore staan daar buiten. Hoe meer talen van Ned. Indië men bestudeert, hoe beter men ze ieder afzonderlijk kan doorgronden, omdat het type in hoofdzaak overal hetzelfde blijft. Dit beteekent intusschen niet dat die talen gemakkelijk te leeren zijn. Het wordt vaak door de Europeanen beweerd, maar de allermeesten spreken ze toch zeer slecht en toonen daarmee van de werkelijke moeilijkheden der taal geen besef te hebben. Zendelingen kunnen zich echter niet tevreden stellen met zich zoowat te behelpen en zich door de taal heen te knoeien; de gouden appelen, die zij hebben aan te bieden, behooren in zilveren schalen te worden gelegd. Hieraan moet tijd en moeite worden besteed; men mag niet spoedig over zichzelf tevreden zijn en moet alle inbeelding van zich doen. Het is juist de geringe toewijding aan de taalbeoefening en de veel te gunstige meening over hunne terloops opgedane kennis, die de meeste Europeanen tot zulke radbrakers der Indische talen maakt.

Een eigen **letterschrift** heeft geen der volken van onzen Archipel zich verworven. Alle letterschriften die thans in Ned. Indië bekend zijn bij de bevolking, zijn ingevoerd door andere naties. Op Celebes hebben het Makassaarsch en Boegineesch een letterschrift, dat evenals het Javaansche, afstamt van het schrift der Sanskrit-taal; de overige talen van Celebes hebben pas een letterschrift gekregen toen de Nederlanders er het hunne hebben ingevoerd.

Zoo had dus ook de Bare'e-taal, toen Dr. Kruyt haar in 1892 begon aan te leeren, geen letterschrift en alles moest op het gehoor af worden opgeteekend. Natuurlijk werden er veel fouten gemaakt, want niet dikwijls wees men ons op onze taalzonden. Dit kwam omdat de menschen in onze personen nog geen belang stelden en tevreden waren als zij van ons loskregen wat zij kwamen vragen. Daardoor letten zij minder op hetgeen wij zeiden, als wij maar begrepen wat zij wilden hebben. Hadden de menschen hun zin gekregen, dan gingen ze ook spoedig weer heen en als wij dan nog eens wat zeiden, luisterden zij nauwelijks en vonden alles goed, omdat wij toch ook zoo vriendelijk waren geweest om hun te geven wat zij kwamen vragen.

De **taalstudie** bestond aanvankelijk in het opteekenen van woorden en zinnen; de spelling moesten wij zelf vaststellen. De Bare'e-taal heeft geen klanken die voor den Nederlandschen mond niet zijn uit te spreken en ons alfabet heeft teekens genoeg om ze weer te geven. Ze is welluidend van klank en bondig van stijl. Ze kent alleen open lettergrepen; wanneer een Nederlandsch woord wordt overgenomen, spreekt men het zoo uit, dat elke lettergreep op een klinker uitgaat. Zoo wordt dus ons „kantoor" uitgesproken in de drie lettergrepen: *ka,nto,ro,* want de laatste *r* moet ook met een klinker worden gezegd.

Woordenrijkdom. De gezichtskring der Bare'e-sprekers is niet ruim. De belangstelling gaat nog weinig verder dan eigen zaken in de eerste plaats, die van familie en stam in de tweede plaats en de rest slechts terloops. De meesten hebben ook niet veel meer van de wereld gezien dan hun eigen land en een weinig van het omgelegen gebied, dat daarvan niet veel verschilt. Zoo is dus de omvang hunner begrippen niet groot, maar de juistheid en fijnheid waarmede zij die weten uit te drukken, is bewonderenswaardig. De taal bezit dan ook een overstelpend rijken woordenschat. De woorden liggen in beteekenis soms zeer dicht bij elkaar, zooals b.v. onze woorden: krassen, knerpen, kraken, knarsen, voor welke vier woorden men in het Bare'e er zeker wel 10 kan vinden, die nog minder van elkaar verschillen dan de Nederlandsche. Nu behoeft men niet al die 10 woorden voor het gebruik bij de hand te hebben, maar de Toradja houdt niet van eentonig spreken, met altijd dezelfde woorden; hij zelf wisselt onophoudelijk zijne woorden met synoniemen af en wie voor een goed spreker en dus voor een ontwikkeld mensch wil doorgaan, moet daaraan ook meedoen, zooveel als hij kan.

Verboden woorden. De animistische godsdienst brengt het gebruik mede, dat alle sprekers eener zelfde taal niet mogen beschikken over den geheelen woordenschat. Voor iedereen is er een grooter of kleiner aantal woorden, die hij niet mag gebruiken, maar vervangen moet door andere. Dat zijn b.v de namen zijner ouders en schoonouders, eigene en aangetrouwde ooms en tantes, grootouders, oudooms en oudtantes. En behalve de namen der verwanten aan wie men eerbied schuldig is, noemt men ook niet de namen van gevaarlijke dieren, zooals krokodillen en slangen, of lastige dieren, zooals muskieten, boschbladluizen en bloedzuigers, wanneer men vischt, vaart, in 't bosch of op

reis is. Op de jacht vermijdt men de namen van zijn gereedschap en van de dieren op welke men jaagt; ook den hond noemt men dan niet. Dit alles geschiedt omdat men met den naam iemands ziel of geestelijk wezen roept, waardoor dus zijne ziel van hem zou kunnen afgeroepen worden of ongewenschte dieren zouden komen alsof zij geroepen waren, of waardoor men zijne bedoelingen te duidelijk zou te kennen geven, zoodat de onzichtbare machten die zouden kunnen verstoren.

Het verbod van namen te noemen, beteekent veel meer dan wij zoo oppervlakkig zouden denken. Bij ons staan de namen zoozeer buiten de dagelijksche taal, dat ze voor 't grootste deel voor ons onverstaanbaar zijn. Maar de Toradjasche namen, die aan mannen en vrouwen zonder onderscheid worden gegeven, zijn woorden uit de gewone taal, b.v. hoofdkussen, lachebek, huilebalg, onkruid, aardbeving, reiger, eekhoorn, heimwee, raadsel, bloemtak, windstilte, mondharp, nacht, bedrieger, omheining. Al deze woorden zijn mij ook bekend als eigennamen van Toradjasche mannen en vrouwen. Degenen nu die de dragers dezer namen niet bij name moge noemen, mogen ook in 't dagelijksch leven die woorden niet gebruiken en vervangen ze door synoniemen, b.v. hoofdkussen door peluw, nacht door duister, omheining door schutting, of door omschrijvingen, zooals: langbeen voor reiger, pluimstaart voor eekhoorn, grondschudding voor aardbeving; of door vertalingen b.v. lachebek door rieuse, huilebalg door pleureuse; of ze maken nieuwe woorden, door de deelen van 't woord stuk voor stuk om te zetten in synoniemen, zooals: wangras voor onkruid, huispijn voor heimwee, gissel voor raadsel, blaaskalmte voor windstilte. Het grappige element ontbreekt hierbij ook niet. Een man die het woord „vrouw" niet mocht zeggen, en daarvoor „rokken-

draagster" gebruikte, had het over een buffel „geen stier, maar eene rokkendraagster".

Door dit gebruik (dat door invloed van het Christendom reeds begint te slijten) is de taal zeer rijk aan synoniemen, wat op zich zelf het aantal woorden reeds belangrijk vermeerdert. En omdat men steeds synoniemen en omschrijvingen bij de hand heeft of van anderen hoort, is men van zelf gewoon geworden met afwisseling van woorden te spreken; iemand die altoos dezelfde woorden gebruikt is dan ook voor de Toradja's geen onderhoudend spreker.

Voertuig voor nieuwe gedachten. Dat de Bare'e-taal met al haren rijkdom van woorden en woordvormen niet terstond gereed was voor hare nieuwe taak om voertuig te worden voor de Evangelieverkondiging en het schoolonderwijs, behoeft nauwelijks gezegd te worden. Het blijkt echter hoe langer hoe meer, dat zij ook voor dit nieuwe werk op den duur geschikt kan worden. Bij het gebruik der landstaal moet men voorloopig nog over vele dingen zwijgen en wachten totdat men ze in die taal kan uitdrukken. Daardoor gaat de ontwikkeling niet zoo snel, maar zij volgt den natuurlijken weg, voorkomt het napraten van vreemde woorden met onbegrepen inhoud en doet het volk zelf medewerken aan de ontwikkeling zijner taal.

De andere talen. Op het Zendingsgebied van Midden-Celebes worden nog andere talen gesproken dan het Bare'e. Het volk van Mori spreekt eene andere taal, die in twee dialecten valt, van elkander weinig afwijkend, maar beide zeer verschillend van het Bare'e. De Zendeling van Napoe kan ook geen Bare'e gebruiken, maar spreekt Napoesch, die van Bada' gebruikt de Bada'-taal en in Besoa een dialect daarvan. In den dienst der Zending worden dus thans op Midden-

Celebes beoefend: *Bare'e, Morisch, Napoesch* en *Bada'sch-Besoasch.*

Letterkunde. Al hebben deze talen geen oorspronkelijk letterschrift, men kan toch (als men niet aan de letterlijke beteekenis van het woord blijft hangen) spreken van eene Toradjasche letterkunde. Raadsels en verhalen die min of meer voor geschiedenis doorgaan, mythen en legenden, vertellingen en anecdoten, vormen de proza-letterkunde. De poëtische literatuur bevat, behalve de zuiver letterkundige gedichten, nog dans- en krijgspoëzie, godsdienstige zangen, wiegeliedjes en kinderversjes. Van dit alles is in elke der genoemde talen een groote overvloed voorhanden.

Het vordert veel tijd om de letterkunde van een volk als de Toradja's te leeren kennen. Vooreerst is de tijd voor de beoefening daarvan zeer beperkt. Hierop kom ik later nog terug. En binnen dien beperkten tijd moet men alles wat men kan machtig worden nog zelf opteekenen, uit den mond van zegslieden, die niet weten wat het voor een vreemdeling beteekent om hunne radde voordracht bij te houden met schrijven en die ook niet gaarne gestoord worden door verzoeken om nog eens over te zeggen wat zij hebben verteld. Men kan, met potlood schrijvende en een groot aantal verkortingen gebruikende, den verteller gewoonlijk wel eene poos bijhouden, maar als het langer duurt wordt het afmattend. Dikwijls echter wordt de proza-voordracht afgebroken door een stuk poëzie, want van een groot aantal verhalen wordt een gedeelte gezongen en zulk een passage is doorgaans gemakkelijk bij te houden, al zijn, door den zang de woorden weer niet zoo goed te verstaan als die van het prozaïsch gedeelte.

De beoefening der letterkunde weerspiegelt zeer getrouw de stemming die tijdens den loop van het jaar de Toradja-bevolking beheerscht. Als men gedurende de laatste maanden van het jaar is begonnen met het

bewerken van den grond, is het ook in hoofdzaak met de beoefening der letterkunde gedaan. Verhalen mogen niet meer verteld worden en in 't openbaar wordt niet meer gezongen. Immers gedurende het beoefenen van den landbouw is men geheel afhankelijk van de goden, onder wie ook de gestorven Voorouders ter dege mede tellen. Wanneer men nu verhalen of gedichten voordraagt, vertelt men allicht dingen, die in den ouden tijd zijn voorgevallen, geschiedenissen der Voorouders, waarin tamelijk vrijpostig wordt gesproken over hunne eigenaardigheden en over de stukjes die zij hebben uitgehaald, of men heeft het over menschen en dieren, die belachelijk worden gemaakt, wat altoos gevaarlijk is, omdat zoo iets gewroken wordt, wanneer het dē belachelijk gemaakten ter oore mocht komen. En de gevoelige plaats in het bestaan der Toradja's is hun rijstakker. Een goede opbrengst van het rijstveld verzekert een jaar van overvloed op elk gebied van het stoffelijk leven, eene mislukking van den oogst geeft een jaar van gebrek, van beperking en van zorgen, want de rijstvoorraad van het afgeloopen plantseizoen is het inkomen waarvan een Toradja-gezin leeft. Men onthoudt zich dus gedurende den tijd, waarin de landbouw wordt beoefend van alle letterkundige bezigheid die aan de onzichtbare machten ergernis zou kunnen geven en hun daardoor 't recht zou schenken om de rijst te doen mislukken.

Lijkzangen. Gedurende de 7 of 8 maanden waarin men meer of minder uitsluitend met den landbouw bezig is, komen er intusschen wel gelegenheden om deze stilzwijgendheid op letterkundig gebied eens af te breken. Er komt b.v. in dien tijd iemand te overlijden; vóór de begrafenis verloopen één of twee nachten, gedurende welke het lijk moet bewaakt worden. Om den tijd te korten en elkaar den slaap uit de oogen te houden, stelt men dan met elkaar een gedicht samen,

waarin men beschrijft dat men den doode naar de Onderwereld begeleidt. Dit gaat bij improvisatie. Een vlugge rijmer begint b.v. aldus:

Laat ons eerst de kleeren vragen,
die de doode op reis moet dragen.

Daarop valt het geheele koor der aanwezigen in met een tamelijk lang refrein van 15 regels, dat even onnoozel is als b.v. een aftelrijmpje bij ons, ongeveer in dezen geest:

Gaat haar brengen! Gaat haar brengen!
Doet haar vroolijk uitgeleide,
nu wij ons van haar gaan scheiden.
Als U heengaat, moeder,
naar het rijstveld, moeder,
breng dan mede, moeder,
maïs voor ons, moeder;
die verlang ik, moeder,
Zie eens wie daar den krijgsdans houdt,
al met een hoed van louter goud.

Dan komt weer de dichter:

Baadje, sarong, hoofddoek, gordel,
alles is volmaakt in orde.

Koor: Gaat haar brengen, enz.

Daarna de dichter weer:

Daalt de trap af naar beneden.
Richt naar 't Westen Uwe schreden.

En zoo gaat het door; na ieder rijmend regelpaar valt het koor in met het refrein. Het gedicht beschrijft nu verder den tocht naar het Westen totdat men komt aan „het gat", de plaats waar de zon iederen avond onder de kim zinkt om in het onderaardsche te gaan schijnen. Daarin groeit de hooge pinangboom, langs welks stam men zich laat afglijden tot op den bodem

der Onderwereld, waar men dan het groote varken, den manken smid en de brug over den stroom „Ten halve Rood" aantreft. De doode wordt als een lid van 't gezelschap behandeld; hij loopt in 't midden en er wordt goed voor hem gezorgd. Men heeft b.v. in een der dorpen, die men voorbij komt wat pisang gekregen en nu heet het tot den doode:

Doode, eet eens een banaan.
Daarna kunt ge verder gaan.

Of als men aan 't water komt:

Zie, de doode is nat van 't zweet.
't Lange loopen maakt hem heet.
Laat hem eens door 't water waden.
Helpt hem om eens frisch te baden.

Maar door het geheele gedicht loopt de pikante trek van een telkens weer beginnend gesprek tusschen een man en een jong meisje uit 't gezelschap, die elkaar plagen en het hof maken. Eindelijk komt men aan het dorp waar men moet wezen; men knapt zich eerst even op aan 't water, ontmoet eenige dooden, die men herkent, komt het dorp binnen, loopt eenige huizen voorbij en een ander huis binnen, wordt onthaald, praat en schertst wat en laat den doode achter bij zijne gestorven verwanten, keert terug langs een korteren weg naar de Aarde en neemt daar van elkaar afscheid. De man en het meisje, die het zoo vertrouwelijk met elkaar hebben aangelegd, zeggen ten slotte:

Broer, de reis is goed gegaan.
Ik heb niets verkeerds gedaan. —
Zuster, laat ons d'afspraak maken,
aan 't verleden niet te raken.
Niemand mag er iets van weten.
't Wordt verzwegen en vergeten.

Danszangen. Behalve deze geïmproviseerde gelegenheids-poëzie bij 't bewaken van een doode, wordt er in den stillen tijd ook nog gezongen bij het uitvoeren van den „raego" genaamden reidans. Deze wordt des avonds uitgevoerd, bij bruiloften of andere feestelijkheden, of als er een gezelschap gasten in het dorp is. Eenige mannen zetten den zang in, b.v. met een lied als dit:

't Is alreeds avond en laag staat de zon.
't Wordt dan ook tijd dat de dans eens begon.
Laag staat de zon en de avond komt aan.
't Is nu de tijd om aan 't zingen te gaan.

Maar de meisjes (getrouwde vrouwen doen weinig mee) laten zich wat wachten, zoodat de mannen gaan zingen:

Heesch is mijn stem van het luide gezang.
Wilt ge nog komen, wacht dan niet zoo lang.
Mij is de keel van het zingen al rauw.
Wilt ge nog komen, komt dan liever gauw.

Eindelijk antwoorden de meisjes, van uit haar huis:

't Is niet ons doel om den dans te verzuimen.
Maar ik zit hier nog mijn sirih te pruimen.
't Is niet ons doel om den zang na te laten.
Maar ik zit hier nog gezellig te praten.

Eindelijk komen de meisjes beneden; zij vormen een eigen kring binnen den kring der mannen. En nu worden verzen gezongen als de volgende:

'k Ben door het donkere woud komen reizen,
om hier de schoonheid der meisjes te prijzen.
'k Kom van het bosch op de bergen daarboven,
om hier de schoonheid der meisjes te loven.

Is het een poos zoo doorgegaan, dan begint men losse regels te zingen. Eén voor één, die tot in 't on-

eindige worden herhaald, onderbroken, weer begonnen en ten slotte afgebroken worden door luide kreten, stampen op den grond en uitvallen met de armen om naar de meisjes te wijzen. Die regels zijn vaak in beeldspraak gesteld, zooals:

„Welke priesteres heeft den zwervenden geest tot zich gelokt?" (welk meisje weet dien man zoo te boeien?)

„Aan den horizon regent het al, haal een regenscherm!" (pas maar op, er gaan praatjes van je!)

„Wie is er voorbij gekomen en heeft onze afsluiting vernield?" (wie heeft er met mijne verloofde gevrijd?)

„Laat ons aan de rivier een akker gaan aanleggen". (laat ons met elkaar trouwen).

„De gezichten worden rood, beschenen door de morgenzon". (de dag breekt reeds aan, het is tijd om te eindigen).

Aan het slot komen dan nog wel verzen als deze:

„Maakt nu voor 't laatst nog de pinang eens klaar.
Daarna verlaten w' in vriendschap elkaar.
Biedt nu voor 't laatst nog de pinang eens aan.
Dat we in vriendschap uiteen kunnen gaan".

Uit de gegeven voorbeelden ziet men reeds, dat parallelisme een gewoon verschijnsel is in de Toradjasche poëzie.

Zoolang nu de rijst nog aan 't opwassen is, staat de beoefening der letterkunde stil, behoudens de genoemde uitzonderingen. Maar begint de stengel der rijstplant te zwellen, zoodat zich daarbinnen de aar vormt, dan mag men beginnen met eene bepaalde soort van letterkunde, n.l. de raadsels[1]), omdat het

[1]) Men zie hiervoor nader: *Het Animistisch Heidendom als Godsdienst* van denzelfden schrijver, verschenen bij uitgever dezes (1919). Men vindt daar behalve een nadere toelichting over den aard der raadsel-poëzie, ook tal van voorbeelden.

opgeven en oplossen daarvan voordeelig werkt op het uitkomen der rijstaren. In het raadsel zit de oplossing verborgen, zooals de aar in den rijststengel. Doet men nu de oplossing uit het raadsel komen, dan bevordert men 't uitkomen der aren uit de stengels. Van daar dat men ook een aanvang maakt met raadsels opgeven in het rijstveld en bij iederen keer dat een raadsel is geraden met zijn allen uitroept: „Kom uit, o onze rijst; komt uit, o vette aren, daarboven op de bergen, daaronder in de dalen".

De Toradja'sche raadsels verschillen in aard niet van de onze; meermalen stellen zij de te raden zaak voor, als behoorende tot de omgekeerde wereld, bijv.:

„Wie komt er nooit uit huis en is toch steeds nat?" — De tong.

„Men trekt niet den paal uit het gat, maar wel het gat uit den paal". — Een vingerring.

„Welke mand wordt er met de opening naar beneden gedragen?" — De neus.

„Wie loopt er met zijn rug naar voren en zijn buik naar achteren?" — Het been (de scheen is de rug, de kuit is de buik).

Sommige raadsels zijn in versjes, zooals deze:

„De magere laat zijn ribben kijken;
al zou hij ook verzadigd lijken".

: Een netje, dat vol is gestopt met hetgeen men er in draagt.

„De buffel is stil blijven staan,
maar 't touw is op den loop gegaan".

: Een komkommerplant: de vrucht blijft liggen en de ranken schieten voort.

„In ééne schuit varen de lien;
maar niemand kan zijn buurman zien".

: Erwten in eene peul.

Oogstliedjes. Zijn de aren uit den stengel gekomen, dan houdt men op met raadsels opgeven en is de tijd van 't oogsten aangebroken, dan zingt men allerwegen een aardig soort van vierregelige versjes, die dit bizondere hebben, dat de twee laatste regels òf met dezelfde woorden, maar dan in andere voeging, òf met synoniemen, de twee eerste regels herhalen. De eischen van maat en rijm blijven natuurlijk gehandhaafd. Deze liedjes richten zich tot dingen in de natuur, om ze aan te spreken en aldus hunne medewerking te verkrijgen tot het goed binnenhalen van den oogst. De regen wordt verzocht om weg te blijven, de zon om te schijnen, de wind om te waaien, de vogels om gunstige geluiden te geven, de geesten om bij het werk te komen helpen. Aan boomen, bloemen en planten, aan rivieren en meeren, aan wegen en bosschen worden gezien de teekenen van den drogen tijd, dien men zoo gaarne heeft voor het oogsten. Verlangt men dus zonneschijn, dan zingt men:

Vrouwe, die deze aard' omloopt,
zie de wolken opgehoopt.
Scheur het nevelfloers uiteen!
Schijn' de zon er weer doorheen!

Scheur de wolken, lieve Vrouwe,
dat wij weer de Zon aanschouwen.
Haal de zon den blinddoek af,
sla de wolken weg als kaf.

Maar als het branden der zon nu weer wat al te fel wordt, roept men de wolken aan:

Wolken, wilt ons schaduw geven,
dat wij 't rijstmes vlug bewegen.
Wilt den zonnegloed ons keeren,
Dat we 't rijstmes vlug hanteeren.

Of men roept den wind om verkoeling aan:

Wind, waar blijft ge toch vandaag!
Alle blaadren hangen laag!
Wind, waai ons eens krachtig tegen,
dat de blaadren zich bewegen.

Of men bezingt het Meer, zooals het er in den heeten moesson kan uitzien:

Schittrend in het zonnebranden
blinkt het zand aan d'oeverranden.
Schittrend ligt het zand daar neer
aan de boorden van het Meer.

Het oogsten vordert langzaam: halm voor halm wordt afgesneden. In wanhoop over de groote taak, die zoo weinig vermindert, roept men tot de geesten:

Geesten, die ons hier ziet werken,
komt toch ons getal versterken!
Geesten, maakt ons aantal sterk,
helpt ons mee bij al ons werk.

Maar den regen verzoekt men weg te blijven [1]).

Hoe meer men oogst, des te overmoediger wordt men. Terwijl het in 't begin van den oogst nog verboden is om de getallen bij hun naam te noemen, omdat dit overmoed zou aanduiden, spreekt men, als er b.v. reeds 1000 bossen rijst zijn geoogst en men althans zijne nooddruft voor 't komende jaar heeft, in de oogstliedjes zonder terughouding over den grooten rijstvoorraad.

Waar ge ook maar henenloopt,
ligt het voedsel opgehoopt.
'k Weet niet hoe ik klimmen zal
over zulk een hoogen wal.

enz. [2]).

---

[1]) Zie hiervoor nader: *Het Animistisch Heidendom als Godsdienst*, blz. 23.

[2]) Zie verder: *Het Animistisch Heidendom als Godsdienst*, blz. 25.

Is de oogst afgeloopen, dan wordt er een groot feest gevierd, dat ingeleid wordt door nachtelijke beurtzangen van de jongelieden, die aan het oogsten hebben deelgenomen. De jonge mannen zitten dan op 't erf van 't huis waarin zich de jonge meisjes bevinden en zetten den zang in, door op allerlei wijzen te vragen of zij boven mogen komen.

Zusters, 't is zoo koud hier buiten,
wilt ons toch niet buitensluiten!
Zusters, buiten is 't zoo kil,
toont ons toch uw goeden wil.

Als de jonge mannen eindelijk verlof krijgen om boven te komen, blijven zij op de voorgalerij zitten; de meisjes trekken zich in 't binnenhuis terug. Nu beginnen allerlei plagerijen; de meisjes zingen b.v.:

Vriend, ge zijt toch niet bevreesd?
Waarom zingt ge zoo bedeesd?
Anders zingt ge toch zoo knap;
hoe is thans uw stem zoo slap?

Aard der liederen. Van deze soort liedjes zouden de voorbeelden overvloedig te geven zijn. Om dit hoofdstuk niet te lang te maken, moet ik er van afzien om van elk der talrijke soorten van de Toradja'sche poëzie voorbeelden te geven, en me beperken tot het meest belangrijke.

De meest voorkomende gedichtjes zijn vierregelige versjes, die in vorm niet veel verschillen van de bovengenoemde oogstliedjes; alleen is hier niet de tweede helft parallel aan de eerste, maar het versje vormt een doorloopend geheel. Deze versjes zijn liefdes-liedjes, afscheids-, welkomst-, lof- of spotliedjes, betuigingen van trouw of van afkeer, klachten of uitingen van vreugde, beloften of bedreigingen, al naar dat de gelegenheid waarbij ze zijn gemaakt, dit heeft mede-

gebracht. Eenige dezer liedjes doen ook den dienst van onze spreekwoorden, eene soort letterkunde, die het Bare'e zoo goed als niet kent, omdat de beeldspraak der Toradja's nog te bewegelijk en te persoonlijk is om zich in algemeen gebruik te versteenen.

De hier bedoelde liedjes, die ik met den inheemschen naam *kajori* zal noemen, worden aangehaald in gesprek of toespraak, gezongen (ook bij reidansen) of ook bij wijze van fraaie inkleeding voorgedragen waar men iets heeft te zeggen, dat een beetje dient „verguld" te worden.

Een liedje waarin een jonge man een meisje zijne liefde bekent, is dit:

'k Zie U met begeer'ge blikken
daar een sirih-zak bestikken.
Maak hem nu maar niet zoo bont,
dat een ander er om komt.

Zakken, waarin men het noodige voor de sirihpruim bergt, behooren onder de dingen, die meisjes voor jongens maken.

Bij 't afscheid nemen, scheurt men soms een touwtje of iets dergelijks uiteen en neemt daarvan elk een stuk mee, om aan elkaar verbonden te blijven. Daarop doelt dit versje:

'k Scheur een touwtje van elkaar,
opdat elk zijn deel bewaar.
Als ge mij soms mocht vergeten,
zal ik 't door mijn droomen weten.

't Volgende is een spotliedje op een meisje dat, op de wijze der Mohammedaansche meisjes aan 't strand, een draagdoek als sarong gebruikte:

Meisje van het Posso-meer,
nauwelijks herken 'k je weer.
Want je heb je opgetooid,
met je doek tot rok geplooid.

Ten slotte nog eene *kajori* die de beteekenis heeft van ons spreekwoord: Eigen schuld kwelt het meest.

Bij het hert dat 'k had gevangen,
heb 'k een kookpot opgehangen.
Eer ik er iets van kon weten,
is 't door andren opgegeten.

Thans volgen een paar voorbeelden van **godsdienstige poëzie.** Eerst **een gebed,** waarin om een lang en gemakkelijk leven wordt gevraagd:

Goden, die daar hoog verheven,
onzen geest ziet afgegleden,
wilt bevestigen ons leven
en ons langen adem geven.
Drukt den geest op onzen schedel. —
En gij onderaardsche goden,
drukt ons krachtiglijk naar boven,
effent ons het levenspad,
maakt het als een ei zoo glad.
Niet zooals de steel van 't riet,
want die is zoo effen niet,
maar zooals een eierschaal,
glad en effen heelemaal.
Doet ons 't levenspad beloopen
zonder knoesten, zonder knoopen.

De voorstelling is hier dus, dat wij menschen der aarde, veilig wonende tusschen de goden der Bovenwereld en die der Onderwereld, van beider gunst afhankelijk zijn en door beiden moeten beschermd worden.

Het volgende gebed wordt uitgesproken bij het vaneenscheuren van een gevorkten tak of stengel, zooals dit is beschreven in hoofdstuk III.

O gij goden, daar beneden,
slapend strekt gij uwe leden.

Staat nu op en spitst de ooren!
Wilt naar mijne beden hooren! —
Goden, die daar boven zijt,
door wie al wat leeft gedijt,
tot U stijgt de geest der rijst,
die ons aardbewoners spijst.
Goden in het Zuid en Noorden,
aan de Oost- en Westerboorden,
en gij die daar pleegt te staan
aan den rand der Zonnebaan,
Vrouwe, die de Zon bewoont,
en ons uwe almacht toont,
niets kan uwen loop verhindren,
niets kan uwen gang vermindren,
noch een boomstam, noch een steen,
overal schijnt gij doorheen.
Laat geen kwaad mij dan gebeuren
nu 'k den tak vaneen ga scheuren.
Laat geen onheil mij dan naad'ren.
'k Volg de zede mijner Vaadren.

Litanie-zangen. Kunsttaal. Zulke gebeden kunnen door iedereen worden uitgesproken, omdat ze, hoewel in poëtische taal gesteld, toch niet buiten de eigenlijke Bare'e-taal vallen. Maar de volgende twee fragmenten zijn afkomstig uit de litanieën der priesteressen, die gedicht zijn in de eigenaardige taal, waarvan zich de priesteressen bedienen in het verkeer met de hoogere machten tot welke zij toegang hebben. Deze taal staat geheel nevens de dagelijksche en is kunstmatig gemaakt, samengesteld uit allerlei bestanddeelen. Wel is de bouw en het karakter geheel dezelfde als dat der Bare'e-taal, want zij is (in vroegeren tijd) door Bare'e-sprekers (-spreeksters) vervaardigd, maar de woorden en vormen heeft men zooveel mogelijk vervormd, om ze anders te maken dan ze zijn en zoo een taal samen

te stellen, die nergens op aarde wordt gesproken, maar wel in de Beneden- en Bovenwereld.

Het is moeilijk om op Nederlandsche woorden kunstbewerkingen toe te passen, die eenigermate een denkbeeld geven van zulk een gemaakte taal. Een aantal woorden wordt verminkt, alsof men b.v. „stoegen" zou zeggen voor „stijgen", of „hijg" voor „hoog", of „beg" voor „weg", of „rag" voor „dag". Andere woorden worden kunstmatig tot oude vormen teruggebracht, naar het model van bekende oude woorden, b.v. „kold" voor „koud", „folt" voor „fout", en dan omgekeerd weer „rout" in plaats van „rolt" of „vaut" in plaats van „valt". Andere woorden vervangt men door gelijkbeduidende uit eene der naburige talen, alsof men b.v. in onze taal „terre" voor „aarde", „nose" voor „neus" of „essen" voor „eten" zeide, of men vervangt „visch" door „zeebewoner", „oog" door „fakkel", „vogel" door „luchtbewoner", „wind" door „blazer". Zonderling is het ook als b.v. een woord als „tijd" vervangen wordt door „toos", omdat „altijd" hetzelfde beteekent als „altoos", of voor „laat" gezegd wordt „zicht", omdat „gelaat" kan vervangen worden door „gezicht". In het voordragen van gezangen in deze kunststaal bestaat hoofdzakelijk de geleerdheid der priesteresssen.[1])

In de volgende aanhalingen is deze kunsttaal niet nagevolgd; alleen rijm en maat zijn zoo goed mogelijk behouden. Het is een gedeelte waarin beschreven wordt, dat de priesteres **naar de Onderwereld** gaat, eenigen tijd na de begrafenis van een doode, om te zien of de gestorvene ook levenskracht van nog levenden heeft medegenomen.

Waar de splitsing is gelegen,
oop'nen zich de beide wegen.

---

[1]) Zie uitvoeriger hierover in: *Het Animistisch Heidendom als Godsdienst*, blz. 8—15.

D'eene stijgt naar 't Hemelrijk.
D'andre daalt naar 't Doodenrijk.
Dalen wij met vlugge schreden
langs den doodsweg naar beneden.
Op de Aarde heerscht de nacht.
In het Doodenrijk is 't dag.
Aldoor verder gaat de stoet,
langzaam schuiflend voet voor voet.
Bij den hoogen pinang-top
houdt de weg nu plotsling op.
Langs den stam omlaag gegleden,
komen w' aan zijn voet beneden.
Loopt maar voort en weest niet bang,
ook al valt de tocht U lang.
Zie, daar komen w' aan een brug!
Loopt maar voort, deinst niet terug.
't Water onder uwen voet
is voor d'eene helft als bloed.
Altoos verder loopen wij.
Zie, daar is de smederij
van den onderaardschen smid,
die daar voor zijn aanbeeld zit.
Als hij in den weg wil treden,
stel 'k met pinang hem tevreden.
Gaat nu voort en haast U wat!
Ginder ligt de Doodenstad.

Een ander gedeelte der litanie beschrijft een stukje van **de reis naar de Bovenwereld;** het is de tocht der priesteres, met haar gevolg, in den regenboog als vaartuig, door de hemelzee naar de woonplaats van den Hemelheer, die boven lucht en wolken woont [1]).

Ten slotte nog een stuk van het gedicht, waarmede

---

[1]) De poëzie is te vinden in: *Het Animistisch Heidendom als Godsdienst*, blz. 11 en 12.

de priesteressen **op het groote Doodenfeest,** op de plaats waar de te behandelen dooden begraven liggen, dezen uitnoodigen om uit hunne graven op te staan en het feest te komen bijwonen. De regels worden door de priesteressen gezongen, maar de vorm van het gedicht is een tweespraak tusschen de priesteressen en de dooden.

De Priesteressen:

Voegt samen uwe leden, staat op, staat op, gij Dooden!
Trekt op naar onze feesthut, wij komen hier U nooden!

De Dooden:

Wij willen blijven liggen, maar kunnen hier niet blijven.
Wij zouden willen opstaan, maar stijf zijn onze lijven.
Maakt open onze kisten, dan komen wij naar boven!
Daar breken reeds de deksels hier boven onze hoofden!

De Priesteressen:

Grootvaders, wilt nu opstaan, wij zijn U komen wekken.
Grootmoeders, Moeders, Tantes, wilt met ons mede trekken.
Ooms, Vaders, Zusters, Broeders, staat op, gaat met ons mede!
Komt weder op de Aarde, blijft toch niet daar beneden!

De Dooden:

Ik tracht mij op te richten, maar stijf zijn mijne beenen.
Mijn hals, mijn rug; mijn armen, ze zijn zoo hard als steenen.
Geeft mij een lendengordel om mij mee aan te kleeden,
een sirihzak, een hoofddoek, een zwaard met fraaie scheede!
En mij, geef mij een sarong, een baadje aan de leden,

een hoofddoek voor mijn haren, om mij mee aan te
kleeden!
En laat zoo spoedig mooglijk het deksel openbreken,
waarheen ik, liggend op mijn rug, zoo lang heb op-
gekeken!
Nu sta ik overeinde, maar 'k kan slechts moeilijk
loopen.
'k Ben met mijn stijve leden tot aan de trap gekropen.
Nu daal ik van de trappen voorzichtig naar beneden.
Ik meet vol angst mijn passen, bereken mijne schreden.
Nu sta 'k op vasten bodem en wend mij om en om,
en waggel langzaam verder, tot ik op d'aarde kom.

De voorstelling is dus, dat de Dooden in de Onderwereld uit hunne woningen komen en den weg naar de Aarde afleggen, loopende als stijve geraamten met eenige kleedingstukken aan. Dit geschiedt ten gevolge van het openbreken der kisten, het reinigen, bijeenzoeken en inpakken der beenderen en het vervoeren daarvan naar het terrein van 't Doodenfeest.

Aan het einde van dit vluchtig overzicht over de Toradja'sche poëzie geef ik nog een paar vertalingen van **wiegeliedjes,** gezongen door moeders of andere vrouwen en meisjes, die een zuigeling in de wieg stilhouden door hem voortdurend in de wieg op en neer te wippen.

De wieg, die gaat van krik en krak.
De slaap maakt al je oogjes strak.
De wieg, die doet van krak en krik.
De slaap maakt al je oogjes dik.

Slaap, kindje, stil en wees niet stout.
Daar komen de spoken al uit het woud.
Slaap kindje stil en wees nu zoet.
Daar komen de spoken je tegemoet.

Ik wil wel aan je wiegje trekken;
maar 'k moet er een mooie sarong voor hebben.
Ik wil je wiegje wel aldoor bewegen;
maar je moet er een mooie sarong voor geven.

Nog is je moeder maar niet gekomen.
Ze is ginds gevallen al over de boomen.
Nog komt je moeder maar steeds niet aan.
Ze is gevallen en kan niet meer gaan.

De **proza-letterkunde** van het Bare'e is minstens even omvangrijk als de poëtische; maar zij moet hier nog vluchtiger worden behandeld dan deze, omdat dit hoofdstuk binnen zijne grenzen moet blijven. De verschillende soorten van verhalen en vertellingen zal ik dan ook niet alle opnoemen; ik beperk mij tot de soorten, die ook ten onzent bekend zijn.

Zeer aardige historietjes zijn de Spookaap-verhalen, die met onze geschiedenissen van Reinaart de Vos zijn te vergelijken. De spookaap is een half-aapje, zoo groot als een kleine kat, vlug van beweging en in staat om zeer hoog en ver te springen; hij heeft groote oogen en platte nagels aan handen en voeten. In de Toradja'sche dierenverhalen is hij de slimmerd; hij bedriegt de andere dieren en weet er zelf altoos goed af te komen. Zoo heeft eens een krokodil hem met zijn muil bij den poot gepakt en wil hem nu verder opeten. „Wel", zegt de Spookaap, „als je nu een echte held zijt, dan geef je eerst den krijgsmanskreet, om op die wijze luide te doen hooren dat je alweer een slachtoffer hebt gemaakt, en dan pas eet je me op". De krokodil, gestreeld door deze opmerking, spert zijn bek open om den luiden gil te geven, waarmee de Toradja'sche koppensnellers bekend maken, dat zij buit behaald hebben en laat daardoor den poot van den spookaap los, die vlug wegspringt en den krokodil nog uitlacht.

Het gaat hier dus ongeveer zoo toe als in ons verhaal van den Raaf en den Vos.

Talrijk zijn ook de **Dierenverhalen,** waarin de Spookaap geen rol speelt. Daartoe behoort ook het ten onzent bekende verhaal van den wedloop van het Hert en de Zoetwaterslakken, die zich langs den oever der rivier hebben opgesteld en daardoor het Hert, dat uit alle macht langs hen rent, in den waan brengen dat dezelfde slak hem aldoor bijhoudt, zoodat het Hert van uitputting omkomt.

Bekend is ook ten onzent (o.a. uit de Grimmsche sprookjesverzameling) het verhaal van eenige kleine dieren en voorwerpen, die gemeenschappelijk een mensch ombrengen. Het Ei gaat op reis om koppen te snellen. Onderweg krijgt het tot metgezellen: een mier, een slang, een kip, een spin en een drekhoop. Gekomen bij het huis van een oude vrouw, verdeelen zij de rollen. De mier kruipt in den mond van de bamboe, waarin water wordt bewaard, de kip gaat boven aan de trap zitten, de slang legt zich op het trapportaal, de drekhoop gaat liggen in de deuropening en het ei nestelt zich in den haard. Te middernacht kruipt de spin over 't gezicht der oude vrouw, zoodat zij wakker wordt. Zij gaat naar den haard om het vuur aan te blazen en nu barst het ei uit elkaar, zoodat zij 't in 't gezicht krijgt. Zij haast zich naar de water-bamboe om zich te wasschen, en daar kruipt haar de mier in de oogen. Half blind loopt zij de deur uit, maar glijdt uit over den hoop drek, de kip pikt haar in de beenen en zij rolt van de trap op 't portaal, waar de slang haar doodbijt.

Het bekende verhaal van Vrouw Holle is ook bij de Toradja's te vinden. Eene boosaardige vrouw woont met een veel jonger meisje samen en behandelt haar hardvochtig. Op een keer gaat het meisje water scheppen, maar verliest haar bamboe-vat, dat met den stroom

wegdrijft. Zij loopt het na, al verder en verder en komt tegen 't duister bij de hut van een ouden man, die haar verzoekt boven te komen. 's Mans benedenste ledematen zijn zoo gezwollen, dat zij een groot gedeelte der hut vullen, maar het meisje loopt zoo zorgvuldig, dat ze hem voorbij komt zonder hem te bezeeren en den haard bereikt. De oude Man gelast haar te koken, maar zij mag slechts een stukje van een rijstkorreltje in den pot werpen. Onder het koken vult zich de pot met rijst en nu moet zij als toespijs een haneveer bereiden; deze wordt onder de toebereiding tot een grooten haan. Na 't avondeten slapen zij en voor het vroegmaal kookt het meisje op dezelfde wijze. Het meisje krijgt nu een stel fraaie kleederen van den ouden Man en gaat terug. Op het erf van de hut staat een citroenboom, daarvan moet zij een onrijpe vrucht afplukken, dien doorsnijden, met het sap van de eene helft zich 't haar wasschen en de andere helft op hare sarong leggen, als zij die bij het baden heeft uitgetrokken. Na het bad keert zij zich om en ziet een schoonen jongen man op hare sarong zitten, die haar het kleedingstuk niet wil teruggeven, eer zij hem belooft zijne vrouw te zullen worden. De haar opgelegde noodzakelijkheid is haar niet onaangenaam en als zij met haren echtgenoot bij de Booze Vrouw terug komt, gevoelt zij zich zeer gelukkig. De Booze Vrouw benijdt haar en wil haar nadoen. Zij werpt haren waterbamboe in de rivier, loopt hem na en komt aan de hut van den ouden Man. Ze gaat naar boven treedt binnen, maar loopt zoo onverschillig naar den haard, dat ze den man telkens op zijne gezwollen ledematen trapt. Als ze rijst en toespijs zal bereiden, is ze niet gezind om slechts een stukje rijstkorrel en een haneveer te nemen; ze stort de gewone hoeveelheid rijst in den pot en neemt den geheelen haan, waardoor de potten barsten en al het voedsel in 't vuur valt. Den volgenden morgen krijgt ze dan ook geen kleeren, maar

slechts een gelen citroen, om daarmee te doen wat hare voorgangster had gedaan. Als ze zich omkeert om hare sarong aan te trekken, ziet ze een ouden, tandeloozen man er op zitten, dien ze nu wel tot man moet nemen en van wien ze nog langen tijd verdriet heeft.

Verhalen van reizen naar Onder- en Bovenwereld. De gezichtskring der Toradja's is niet wijd; verre reizen maken zij niet en de wereld is dan ook niet groot voor hen. Wanneer de helden hunner verhalen vreemde landen bezoeken, is het gewoonlijk de Onder- of de Bovenwereld waarheen zij zich begeven. Er zijn dan ook talrijke verhalen van bezoeken aan de hemelsche of onderaardsche gewesten, die in de verhalen op allerlei wijzen worden bereikt. Er was eens, zoo vertelt een dier geschiedenissen, een echtpaar dat zeven zoons had; de jongste was klein en zwak en gold bij zijne broeders voor een sukkel. Eens wilden de broeders op jacht gaan en waren van plan den jongsten maar thuis te laten daar hij geen jachtspeer had. Om hen toch te kunnen vergezellen, ging de jongste naar zijn oom en vroeg dezen de nimmer falende jachtspeer te leen, die de oom als familie-stuk, in bewaring had. De neef kreeg de speer mede, met de vermaning er bizonder op te passen: Oom moest het wapen terug hebben en zou niets in de plaats er voor willen aannemen. Zoo ging dan de jongste met zijne broeders op jacht. Men maakte eenige wilde zwijnen buit, bouwde des avonds een hut in 't bosch, at zooveel als men kon en legde de rest van 't vleesch op een rak boven 't vuur om het te rooken. Den volgenden morgen bleef de oudste den buit bewaken, terwijl de andere broeders weer op jacht trokken. Daar kwam opeens een boschspook aan, een oude man met een korf op den rug. Hij begon het vleesch in zijn korf te pakken, na eerst gulzig er van te hebben gegeten en toen de Oudste Broeder 't hem wilde beletten, nam hij hem op en duwde hem onderste boven in

den grond, zoodat alleen nog zijne voetzolen er uitstaken. Toen de broeders 's avonds thuiskwamen en den oudste hadden verlost, bedankte deze er voor den nieuwen buit nog verder te bewaken; hij liet dit aan den Tweeden Broeder over en ging den volgenden morgen met de anderen op jacht. Dezen verging het niet beter en met de overige broeders liep het evenzoo af, totdat de beurt aan den Jongste kwam. Deze hield zijne lans gereed en toen de Boschman weder het vleesch kwam stelen, wierp hij den dief de jachtspeer in den rug, zoodat deze ijlings vluchtte, maar de speer die in zijn rug was blijven steken, medenam.

Toen de andere broeders waren teruggekomen, volgden allen te zamen het bloedige spoor door den vleeschdief nagelaten en kwamen eindelijk aan een hol, waarin het spoor verdween. Eerst moest nu een lang touw worden gedraaid van lianen uit het bosch en daaraan liet zich de Oudste Broeder in het hol neder. Hij werd echter al spoedig bang en rukte aan het koord, om zich weer te laten optrekken. Ook de 5 volgende broeders lieten zich niet tot op den bodem van het hol zakken, maar de Jongste hield moed en kwam in de Onderwereld aan. Eerst trof hij eenige lieden aan die hij aansprak. Zij antwoordden hem in kromme taal, die de spraak der onderwereldsche menschen moet voorstellen, en zoo kwam hij te weten dat het hoofd van 't dorp in de Onderwereld zwaar ziek was: er stak hem iets in den rug, dat er niet uit te halen was. De Jongste ging er nu op af en bemerkte spoedig dat het hoofd de boschman was die telkens het vleesch was komen stelen en dat hem de jachtspeer nog in den rug stak. Hij gaf zich nu uit voor tooverdokter en nam aan de speer uit het lichaam van den lijder te verwijderen, indien men hem geheel alleen wilde laten. Toen alle dorpsbewoners in het bosch waren verdwenen, trok de jongste Broeder de speer ruw weg uit den

rug van het dorpshoofd, zoodat deze onder de marteling dood bleef en haastte zich met het kostbare stuk naar de plaats waar het lianentouw uit de Middenwereld nederhing. Door hevig rukken gaf hij aan zijne broeders te kennen, dat zij hem moesten optrekken en toen hij veilig boven was, kon hij de jachtspeer weder aan zijn Oom teruggeven.

Sommige verhalen van tochten naar de Onderwereld zijn door de Mohammedanen aan de kust der Tominibocht overgenomen en in den geest van hunnen godsdienst omgewerkt. Als voorbeeld diene het volgende Toradja'sche verhaal: Een man, Golo, gaat uit koppensnellen; bij zijne terugkomst hoort hij dat zijne vrouw gestorven is. Hij gaat naar de stelling waarop de lijkkist zijner vrouw staat; zij verwelkomt hem en hij hoort hare stem, maar ziet haar niet. Hare schim vergezelt hem nu naar het terrein van het koppensnellersfeest, zij bedient en verzorgt hem, hij bemerkt dit alles zeer goed, maar ziet haar niet, terwijl zij (hare schim) hem zeer goed ziet. Des nachts blijft zij bij hem en spreekt met hem af dat zij samen naar de Onderwereld zullen gaan. Hare schim gaat vooraan; zij heeft een grooten zonnehoed opgezet, dien haar man voor zich uit ziet zweven. Zoo bereiken zij het gat waarin de zon ondergaat, glijden langs den pinangboom, welks top daarin uitkomt naar beneden en komen zoo in de Onderwereld. Daar leven zij gelukkig te zamen en de man kan nu de vrouw ook zien. Maar zij verbiedt hem om op 't dak van 't huis te klimmen en vandaar den omtrek te bekijken. Op een keer doet hij 't toch; hij ziet dan de Aarde weder en wordt nu door zulk een sterk verlangen aangegrepen, dat hij opnieuw naar de Aarde terugkeert en nu voor goed van zijne vrouw is gescheiden.

De Mohammedaansche omwerking van dit verhaal volgt de Toradja'sche overlevering tot daar waar de

vrouw den man overhaalt om met haar mede te gaan naar de Doodenstad, die wel in de Toradja'sche Onderwereld ligt, maar de Arabische stad Mekka is. Tot de uitrusting die zij voor de reis medenemen, behoort een tulband voor den man en een sluier voor de vrouw, want men behoort in Arabische kleeding in het Doodenrijk te komen, waarvan Mekka de hoofdstad is. Bij het afscheid zegt de Vrouw, dat zij hare achtergelaten betrekkingen hoopt weder te zien op het Veld der Opstanding. Na een lange reis, waarbij de pinangboom, de manke smid en de rivier Ten-Halve-Rood weder ten tooneele komen, waarna nog zes andere rivieren moeten worden overgestoken, komt men aan de oneindige vlakte waarin Mekka ligt. Eerst moet men nog de pan overtrekken, waarin het hellevuur brandt, de brug daarover is eene lijn van koperdraad, maar een toovergebed van de Vrouw doet haar zoo dik worden als een kokosboom en veilig komen man en vrouw aan den overkant. Daar worden zij ontvangen door den bewaker der Onderwereld, die hier is vereenzelvigd met de beide graf-engelen van den Islam. Midden in de Doodenstad Mekka staat het paleis van God, dat 7 verdiepingen heeft; de trap wordt neergelaten en zij klimmen op tot de 3e verdieping, waar zij voorloopig moeten blijven, omdat de man nog niet van zijn aardsche lichaam is bevrijd en dus nog onrein is. Des Vrijdags komt een bode hun van Godswege zeggen dat zij in de bovenste verdieping moeten komen, om uit den Koran te leeren voordragen; de man moet nog achterblijven; eerst den zevenden keer mag hij mede; hij is dan van zijne aardsche onreinheid bevrijd. Nu gaat het echtpaar geregeld des Vrijdags de godsdienstoefening bijwonen, totdat de man volleerd is. Van uit de 7e verdieping waar God woont, is natuurlijk de geheele aarde te overzien en zoo kan Golo ook heel in de verte het graf zijner vrouw

op de aarde zien, wat hem zulk een verlangen geeft naar het land der levenden, dat hij aan God vraagt om te mogen terugkeeren met zijne vrouw. Het wordt hun toegestaan en met tulband en sluier gekleed, keeren nu man en vrouw als hadji's terug en behoeven niet weder te sterven. Zij hebben immers den tocht naar Mekka, d. i. naar de Doodenstad, gemaakt en daar reeds God ontmoet. Een hadji is dan ook, naar de voorstelling der Mohammedanen in de Tominibocht, iemand die reeds in het Doodenrijk is geweest en niet meer behoeft te sterven.

In de letterkunde van een aantal Indonesische volken is een **Tijl-Uilenspiegel-type** bekend, van wien een aantal anecdoten worden verteld. Bij de Bare'e-sprekers heet deze figuur **La'oe;** een groot aantal streken staan op zijne rekening, waarvan ik er hier twee zal mededeelen.

La'oe ging eens met zijn vader naar het bosch om te jagen. Zij zouden een tijdlang wegblijven en bouwden dus een hutje, stelden vallen, strikken en springlansen op en droogden en rookten het vleesch dat zij niet opaten. Na eenige dagen stelde La'oe zijn vader voor om wat vleesch naar zijne moeder in 't dorp te brengen. Zijn vader liet hem gaan en bleef alleen achter. Bij zijne moeder gekomen, vertelde La'oe haar dat zijn vader door eene springlans was getroffen en overleden, dat hij 't lijk had begraven en nu zijne moeder kwam helpen om den weduwenrouw aan te nemen. Hij maakte haar nu een afgeschoten kamertje, waarin zij zich vooreerst moest terugtrekken en ging daarop naar zijn Vader terug, wien hij wijs maakte dat zijne moeder was gestorven, zoodat nu ook zijn Vader den weduwnaars-rouw moest aannemen en vooreerst niet naar 't dorp terugkeerde. La'oe liep nu af en aan, totdat het lang genoeg had geduurd, en hij aan zijn vader kon voorstellen om te hertrouwen,

want hij had eene geschikte vrouw voor hem gevonden. De vader stemde toe en nu deed La'oe aan zijne moeder een zelfde voorstel, want hij wist voor haar een goeden man, die haar gaarne wilde hebben. Ook de moeder was bereid en La'oe zou de zaak wel in orde brengen. Tegen den avond geleidde hij zijn vader naar het dorp, bracht hem zijn eigen huis binnen bij zijne eigene vrouw; in het halfduister herkenden die twee elkaar niet. Om het huwelijk met een huiselijk feestje in te wijden, kookte de vrouw iets lekkers, La'oe genoot mede van het bruiloftsmaal en toen het eten op was en de slaapmatten werden gespreid, trok hij zich onder het huis terug, om van de grap te genieten. Hij kon dan ook spoedig zich vermaken over de herkenning tusschen man en vrouw, die niet weinig boos waren over de streek die hun zoon met hen had uitgehaald.

Om hem voor zijne talrijke streken te straffen, wil men hem verdrinken en stopt hem in een korf van Spaansch riet gevlochten. Voordat hij met een schuitje in zee zal worden gebracht, laat men hem nog in de heete zon aan 't strand liggen en gaat naar 't dorp om te eten. Daar komt een man aan met dikke beenen, een lijder aan elefantiasis. Nieuwsgierig bekijkt hij den man in den korf. „Ik heb aan dikke beenen geleden, zegt La'oe, maar nu ik in dezen korf in de zon heb gelegen ben ik beter geworden". — „'t Is waar, antwoordt de andere, je beenen zijn weer geheel beter. Ga er dus maar uit en laat mij er in". En meteen snijdt hij den korf open, laat zich door La'oe er in stoppen en den korf weer toebinden. La'oe heeft nauwelijks den tijd om zich uit de voeten te maken, want daar komen reeds zijne dorpsgenooten terug, pakken den korf op, roeien hem de zee in en zetten hem over boord, zonder te letten op de protesten van den stakkert die er in zit.

La'oe sluipt nu bij nacht rond, steelt pisang, tabak en een varken, bereidt alles toe en verdeelt het in pakjes. Nu gaat hij naar den dorpstempel en is spoedig van nieuwsgierigen omringd, aan wie hij wijs maakt dat hij uit de Onderwereld is teruggezonden door den gestorven vader van 't dorpshoofd. Toen hij in zee werd gegooid, zonk hij al dieper en dieper en kwam in de Doodenstad, waar men juist aan 't feestvieren was. 't Speet de gestorvenen maar zoo dat hij alleen was gekomen; hij moest dus liever terugkeeren met eenige lekkernijen van 't feest en de menschen uitnoodigen om hunne gestorvenen ook eens te gaan opzoeken. Het voorstel vindt dadelijk bijval; de menschen laten zich in korven stoppen en worden door La'oe in zee gegooid op dezelfde plaats als men meende 't hem te hebben gedaan. Alleen ééne mand houdt hij achter: daar zaten eenige jonge meisjes in, met wie hij terugroeit en in wier gezelschap hij verder als een prins voortleeft.

Onder de verhalen zijn er ook eenige die uit een aantal gevallen bestaan, die telkens worden afgesloten met een zin die iederen keer een lid langer wordt, zoodat het een rappe tong vereischt om hem telkens behoorlijk uit te spreken. Een voorbeeld is het volgende:

Een oude man had een fuik gesteld in 't water aan den voet van een pisangboom. Den volgenden dag kwam hij kijken en vond er een worm in. Hij nam den worm er uit en zei: „Dat is een streek van je, worm, om te kruipen in de fuik die ik gesteld heb aan den voet van den pisangboom".

Hij wierp den worm weg en vond den volgenden dag een aantal witte wieren op den worm. „Dat is een streek van jullie, witte mieren, om den worm aan te tasten die van mij was, dien ik heb gevangen in de

fuik, die ik gesteld heb aan den voet van den pisang-boom".

Den volgenden dag vond hij een kip bezig de witte mieren op te pikken. „Dat is een streek van je, kip, om de witte mieren op te pikken, die den worm hebben aangetast dien ik heb gevangen, enz.".

Den dag daarop zag hij een hond de kip opeten. „Dat is een streek van je, hond, zei hij, om de kip op te eten, die de witte mieren heeft opgepikt, enz.".

's Daags daarna vond hij den hond met een jacht-speer tusschen de ribben. „Dat is een streek van je, speer, den hond te dooden, die de kip heeft opgegeten, die de witte mieren.... enz.".

Op den dag daarna zag hij dat het water de jacht-speer had meegevoerd. Hij schepte toen van dat water in een blad en hing het in een boom op, met de woor-den: „Dat is een streek van je, water, om de speer weg te voeren, die den hond heeft gedood, die de kip gepakt heeft, die de mieren heeft.... enz.".

Den volgenden dag zag hij dat een doode tak door het blad was heengestoken, zoodat het water dat hij daarin had geschept, was verloren gegaan. „Dat is een streek van je, tak, om het water te doen wegloopen, dat de jachtspeer heeft weggespoeld, die den hond heeft gedood, die de kip heeft.... enz.".

De oude Man nam de tak mee naar zijn huis en legde hem neer bij den haard. Terwijl hij er niet op lette, nam eene oude vrouw den tak en gebruikte dien als brandhout. Dat bemerkte de Oude Man en hij voegde de Oude Vrouw toe: „Dat is een streek van je, Oude Vrouw, om den tak te verbranden, dien het water heeft doen wegloopen, dat de jachtspeer heeft weg-gespoeld, die den hond heeft gedood, die de kip heeft opgegeten, die de witte mieren heeft opgepikt, die den worm hadden aangetast, dien ik gevangen heb in de fuik, die ik had opgesteld bij den voet van den pisang-

boom". „Waarmee kan ik het goed maken?" vroeg de Oude Vrouw. „Met mijne vrouw te worden", was 't antwoord. En daarop werden ze een paar.

Vooral omdat ook wij soortgelijke verhalen en versjes hebben, leek 't mij niet onaardig dit Toradja'-sche stukje mede te deelen.

Het bovenstaande is niet dan een kort en oppervlakkig schetsje van de letterkunde der Toradja's, maar het kan dienen om een indruk te geven van de letterkundige bezigheid van een volk, dat nog **eene echte volksliteratuur** heeft, waaraan het geheele volk medewerkt, die alleen **door het geheugen wordt bewaard** en dus veel betere bekendheid geniet dan letterkunde die in boeken is vastgelegd. In zijn geheel mag het Toradja-volk een literair begaafd volk genoemd worden; het volk is met zijne letterkunde opgegroeid, heeft er hart voor en werkt aan de uitbreiding er van. De bizondere bepalingen waaronder de beoefening der letterkunde staat, toonen duidelijk aan dat men ze beschouwt als iets van ernstiger aard dan louter onderhouding of leering.

V

EERSTE AANRAKING MET DE ZENDING DE PREDIKING

Begin der aanraking. Het is niet gemakkelijk uit te maken, wanneer de Toradja's zich werkelijk hebben gevoeld als door de Zending aangeraakt. De zendelingen hebben steeds aanraking met hen gezocht om hun het Evangelie te prediken, al was hun dit niet eerder mogelijk dan toen zij zich goed in de landstaal konden uitdrukken. Maar het heeft vrij lang geduurd eer de Toradja's beseften wat hun eigenlijk werd gebracht. Het denkbeeld van zijn godsdienst, of zelfs zijn geloof te propageeren, is den animistischen Heiden zoo vreemd, dat hij het ook niet spoedig bij een ander zal onderstellen. En als hij bemerkt wat de bedoeling der zendelingen is, dan gevoelt hij zich veilig in het bewustzijn dat uitheemsche dingen hem toch in den grond der zaak niet aangaan en dat al zijne familieleden, dorps- en stamgenooten er juist zoo over denken als hij.

Wij moeten dus beginnen met te spreken over de aanraking die de Zending heeft gezocht met de Toradja's, dat is: over het eerste optreden van den Zendeling-Leeraar van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, Dr. Alb. C. Kruyt, die op 19 Mei 1891 te Gorontalo op Celebes is gekomen, en eenige maanden daarna van de Ned. Indische Regeering vergunning heeft gekregen tot het openen van zijn werk aan de Zuidkust der Tominibocht.

Aanvang van het Zendingswerk. Het Genootschap was opmerkzaam gemaakt op het arbeidsveld dat voor de Zending in Midden-Celebes openlag, door Ds. P. Th. Wielandt, predikant te Menado, die in zijn ambtskring ook het 36 uur stoomens van zijne woonplaats verwijderde Gorontalo had liggen. In 1886 schreef hij aan het Genootschap om aan te dringen op het plaatsen van een zendeling op Gorontalo en een jaar later, toen hij in December eene dienstreis daarheen maakte, om de Nederlandsche en de Minahassische gemeente aldaar te bezoeken (de eigenlijke bevolking van Gorontalo is Mohammedaansch), haalde de Resident van Menado, die mede aan boord was om de Tominibocht te bezoeken, hem over om den tocht mede te maken. Ds. Wielandt bezocht toen Todjo en Mapane, twee Mohammedaansche kustplaatsen, waar hij een zeer sterken indruk kreeg van de vorderingen van den Islam in die streken. Hij schreef daarop aan het Ned. Zendelinggenootschap, om de Zending in Midden-Celebes warm aan te bevelen. Vier jaar later vertrokken **de Heer en Mevrouw Kruyt (geb. Moulijn)** uit Nederland, met bestemming naar Posso, maar zij moesten beginnen met een huis te huren op Gorontalo, van uit welke plaats de Heer Kruyt het zendingsterrein aan de overzijde der Tominibocht kon verkennen.

Grooten steun genoot de familie Kruyt van den assistent-resident van Gorontalo, G. W. W. C. Baron van Hoëvell. Het ging dezen bekwamen ambtenaar aan 't hart, dat het uitgestrekte Midden-Celebes, waarvan men toen nog geloofde dat het bizonder vruchtbaar en dicht bevolkt was, geen andere aanrakingen met de Ned.-Indische Regeering had dan de vluchtige bezoeken die de assistent-residenten van Gorontalo er van tijd tot tijd brachten. Al wat men wist van het

binnenland, was gegrond op de rapporten [1]) van de twee jonge ambtenaren Van der Wyck en Michielsen, die resp. in 1865 en 1869 een kort bezoek aan het Posso-meer hadden gebracht en door hunne tolken wel het een en ander waren te weten gekomen, en verder op de zonderlinge verhalen van Chineezen, Gorontaleezen en Boegineezen, die aan de kusten handel dreven en om mededinging en toezicht te weren, ieder ander wilden afschrikken van bemoeiing met de Toradja's. De Heer van Hoëvell meende dat de Zending iets goeds voor deze streken zou kunnen doen en deed wat in zijn vermogen was om de vestiging der familie Kruyt te Posso te bevorderen.

Eerste bezoeken. Toen Kruyt eene maand te Gorontalo was, kon de Heer Van Hoëvell hem reeds naar de Tominibocht vergezellen. De Paketvaart-maatschappij bevoer toen de Tominibocht nog niet, maar liet haar stoomschip „Camphuys" een onderzoekingstocht van uit Gorontalo verrichten, om te zien of de Bocht met voordeel te bevaren zou zijn. De Heeren Van Hoëvell en Kruyt brachten op 20 Juni eenige uren op Posso door en zochten te zamen eene plek uit waar Kruyt een huis zou kunnen bouwen.

Na zijne terugkomst (23 Juni) moest de Hr. Kruyt het geheele verdere jaar te Gorontalo blijven, waar hij zich intusschen iets van de taal van Posso kon eigen maken. Een Minahasser, die te Gorontalo woonde en de Bare'e-taal kende, gaf hem les en toen hij in Februari 1892 weder naar Posso kon oversteken, wist hij zich reeds zoo goed met de taal te redden, dat hij er 4 maanden kon blijven. In Juni keerde hij terug, werkte zijne gegevens over taal, land en volk uit en ging eind Augustus opnieuw naar Posso, om alles

---

[1]) Uitgegeven in Jrg. 1913 van „De Indische Gids".

voor eene duurzame vestiging in orde te brengen. Begin Januari 1893 was hij te Gorontalo terug.

Die twee perioden van voorloopig verblijf brachten voor Kruyt veel inspanning mede. Hij had slechts één Inlandschen jongen als bediende en moest zich voorloopig behelpen met een huisje van bamboe, dat hij kon huren van een Chinees, die daar in boschproducten handelde. Het huisje stond vlak aan het strand, in de nabijheid van een vestiging van Parigiërs en andere vreemdelingen, allen Mohammedanen. Naar een grooten talise-boom, heette dit dorp Talise (klemtoon op *li*). Eene moskee of een bedehuisje was er niet en bij elke bizondere gelegenheid werden animistische gebruiken gevolgd of feesten gegeven. Daardoor begreep Kruyt, dat men er al zeer weinig van den Islam afwist en dat het oude Heidendom nog in de harten leefde, maar hij moest nog ondervinden dat het niet hunne kennis van of de uiterlijke getrouwheid aan hunnen godsdienst was, maar de besliste gezindheid om Mohammedaan te heeten, die de menschen ontoegankelijk maakte voor het Christendom.

Keuze van vestiging. Een eindweegs het binnenland in, lag op een kleine vlakte het dorp Tawongani en nog verder, op twee steile heuvels, de dorpen Sajawose en Wojo Watoe. Deze hadden een echt inheemsche bevolking, lieden van den stam Lage, in wezen animistische Heidenen, maar in naam Mohammedanen. Het eerste maakte op Kruyt meer indruk dan het laatste en zoo besloot hij te gaan wonen tusschen het stranddorp Talise en het binnenlandsche dorp Tawongani.

Aan raadplegen van anderen had Kruyt niet veel, want hij was zelf beter op de hoogte dan iedere landgenoot met wien hij had kunnen overleggen. Toch was het hem onmogelijk om den toestand van land en volk geheel te overzien en dan vergelijkingen en

gevolgtrekkingen te maken. De bezwaren tegen het wonen te Posso ('t is eigenlijk alleen de rivier die uit het Meer naar de kust loopt, welke Poso heet, zie blz. 4 en 12, maar de landstreek aan de monding dezer rivier en het Nederlandsche dorp dat daar is ontstaan hebben ook al spoedig den naam Posso gekregen), was deze: dat de dorpen in de nabijheid Mohammedaansch waren (en op den duur hebben getoond het te willen blijven) en dat de echt Heidensche dorpen vrij ver van daar lagen. Dat de taal op Posso ook zeer onzuiver wordt gesproken, kon de Heer Kruyt nog niet weten; zoo iets bemerkt men zoo spoedig niet. Maar veel keus van woonplaats had hij ook niet, want de firma te Gorontalo, aan wie hij den bouw van zijn huis moest opdragen, zou nimmer van hare werklieden hebben gedaan gekregen om al het bouwmateriaal naar het binnenland te vervoeren en daar het huis op te zetten. In andere opzichten was er ook weer veel voor Posso te zeggen. De Posso-rivier zelf was een waterweg naar het binnenland en langs het strand varende, kon men de plaatsen ten O. en ten W. bereiken.

Eerste pogingen tot Evangelieprediking, en hunne uitwerking. Ziekenbehandeling. Terwijl hij dan voorloopig in zijn noodhuisje dicht bij den mond der Posso-rivier woonde, niet ver van de plaats waar in 1893 zijn huis kwam te staan, begon Kruyt aanraking met de Inlandsche bevolking te zoeken. Zijne hoofdgedachte was: Hoe kan ik hier het Evangelie verkondigen? Door deze begeerte in toepassing te brengen, had hij veel teleurstelling te verduren. Het kon hem eerst langzamerhand duidelijk worden, dat een animistisch denkend en voelend volk, dat in communisme leeft en geen anderen band kent dan dien der bloedverwantschap, zijn godsdienst met zijn gemeenschappelijk bestaan tezamen heeft en zich in 't algemeen niet begeeft buiten den kring van denkbeelden die zijn eigen

familieleven raken. De familie is de uitbreiding van het eigen ik, en in die familie voelt men zich veilig. Ieder denkt en voelt, begeert en vermijdt, hoopt en vreest hetzelfde als zijne geheele familie. Door familie laat men zich raden, leiden, terughouden, aandrijven of bevreesd maken, met een vreemdeling wenscht men niet in nauwe verstandhouding te staan.

Kruyt's Evangelieprediking bestond vooreerst uit gesprekken met de menschen op de talrijke bezoeken die hij hun maakte. Met ouden en jongen, met vrouwen en mannen knoopte hij verbinding aan. De taal leerde hij hoe langer hoe beter en men mocht hem persoonlijk gaarne lijden. Waar hij kon, hielp hij de menschen, zoowel met practischen raad, als met het herstellen van defecte voorwerpen; hij was niet karig met kleine geschenken en ontving ook wel eens iets terug, maar vooral maakte hij werk van het behandelen van zieken. De Toradja's hebben natuurlijk hunne geneeskunst, maar deze schrijft alles toe aan gebrek aan levenskracht, die gedacht wordt als stof van levenwekkend vermogen, welke men of onmiddellijk van de goden verkrijgt, of die men ontleent aan planten, dieren, voorwerpen met magische kracht, of ook aan menschen of aan menschelijke lichaamsdeelen. Daarom worden alle geneesmiddelen uitwendig toegepast, omdat hunne kracht door de huid of de lichaamsopeningen in het lichaam dringt. Het zijn intusschen voornamelijk inwendige ziekten die men door deskundigen (priesteressen, masseuses en dergelijken) laat behandelen; uitwendige ziekten tracht men zelf te genezen en daarin liet men zich gaarne door den Heer Kruyt helpen.

Met zijne geneeskundige praktijk had Kruyt veel voorspoed. Zij had ook dit goede, dat ze hem eene ongezochte aanleiding gaf om met allerlei menschen in aanraking te komen, dat ze hem vaak een reden

gaf om bezoeken te maken en daarbij aan hem zelf tot krachtigen steun was. Want het Evangelisatiewerk was zeer ontmoedigend.

Mohammedaansche Parigiërs en Heidensche Toradja's. Kruyt wendde zich zoowel tot Mohammedanen als tot Heidenen. De eersten waren meestal afkomstig uit het landschap Parigi, dat een goed eind ten W. van Posso ligt. Zij waren dus kolonisten, die de kust aan de mondingen der rivieren hadden bezet en met de Toradja's van het binnenland handel dreven. Die kleinhandel vervulde al hunne gedachten; van alles wilden zij handelsartikelen maken; men kon hun niets laten zien of zij vroegen wat het kostte. Verder waren zij groote dobbelaars, zoodat velen van hen onder de schuld zaten en tot allerlei bedrog kwamen om zich uit hun lastigen toestand te redden. Kruyt kreeg hoe langer hoe minder sympathie voor dit volk, vooral ook omdat hij zag dat de Heidenen door den omgang met hen allerlei streken leerden. Diegenen uit de Heidenen die langzamerhand den landbouw lieten loopen om in den handel hun bestaan te zoeken, gingen dan ook sterk achteruit; om zich bij de handelaars-maatschappij te kunnen voegen werden zij Mohammedaan, trouwden een Parigisch meisje en leerden ook spoedig van knoeihandel, dobbelen en schulden maken te leven. Het werd Kruyt op den duur dan ook wel duidelijk, dat hij op de Parigiërs niet veel zou kunnen uitwerken en zich hoofdzakelijk tot de Heidensche Toradja's zou moeten richten.

Houding tegenover de Evangelieverkondiging. Deze laatsten wonnen hoe langer hoe meer zijne genegenheid en hij de hunne. Wel kon hij ook bij hen zoo goed als geen belangstelling voor de Evangelieprediking wekken, maar het werd Kruyt ook hoe langer hoe duidelijker dat dit hem toch waarlijk niet vreemd

moest voorkomen. Intusschen bleef het voor hem grievend dat hij vooral gezocht werd om de uitwendige weldaden die hij bewees, terwijl men het hoofddoel van zijn arbeid doodzweeg. Zijne medische bekwaamheid werd hoog opgehemeld; had hij ernstige wonden, huidziekten, oogkwalen of koortsen met gelukkig gevolg behandeld, dan werden daarvan later in zijne tegenwoordigheid verhalen verteld waaruit hij de gevallen zelf nauwelijks herkende, maar over zijn vertellen uit den Bijbel en zijn spreken over God en de Goddelijke dingen zweeg men steeds. Was hij door zijn vriendschappelijk optreden, zijn helpen en zijne belangstelling in het lot der menschen op vertrouwelijken voet met hen gekomen, dan begon hij vertellenderwijze over hunne geestelijke belangen te spreken. Sommigen luisterden met aandacht en deden vragen die daarvan blijk gaven. Maar de meesten waren er met hunne gedachten niet bij, antwoordden onverschillig met eenige toestemmende klanken, maar lieten duidelijk merken dat zij hun hart gesloten hielden. Anderen weder toonden dadelijk een stroef gezicht, zoo spoedig als Kruyt de geestelijke dingen maar aanraakte of de namen God en Jezus noemde. Het werd hem al spoedig duidelijk dat hij van Mohammedaansche zijde werd belasterd en tegengewerkt en dat men hem aanwees als een spion der Nederlandsche Regeering, die het terrein kwam verkennen voor eene latere vestiging van ons gezag, door vast te beproeven of hij de menschen niet kon overhalen hunne voorvaderlijke zeden en gewoonten te verlaten en den godsdienst der Hollanders aan te nemen.

Dikwijls was het Kruyt niet mogelijk om ook maar iets over het Christendom te zeggen, doordat men steeds zijn best deed om het gesprek daarvan af te leiden. Vragen naar de Hollandsche gewoonten, naar bizonderheden omtrent de reis daarheen, de inrichting

van eene stoomboot, de huwelijksgebruiken werden dan gedaan, en de eene vraag volgde op de andere, om het gesprek vooral in dien toon te houden. Langzamerhand kwam Kruyt over zulke dingen heen, inziende dat hij de aandacht op geenerlei wijze kon dwingen en ook nog niet ruim genoeg in zijne taalkennis stak om steeds de noodige afwisseling te brengen in de inkleeding zijner Evangelieprediking.

Regelrechte aanvallen op het Heidendom deed hij zelden. Een enkelen keer sprak hij over de plechtigheden en gebruiken, van het nakomen waarvan de menschen allerlei groote verwachtingen hadden en trachtte hij hun aan te toonen dat deze hunnen blik afleidden van hunne waarachtige geestelijke en stoffelijke belangen, maar hij werkte daarmede alleen uit dat men hem te verstaan gaf: dit zijn onze zeden, die voor ons goed zijn omdat ze ons door onze Voorvaderen zijn geleerd en ter opvolging zijn nagelaten; dat Gij, die andere Voorvaderen hebt dan wij, ook andere gebruiken volgt, dat spreekt wel vanzelf, maar wat gaat ons dit aan?

Wanneer er onder de Mohammedanen wel eens lieden waren die met belangstelling luisterden naar hetgeen Kruyt uit het Evangelie verkondigde, dan kwam later soms uit, dat ze bij hem in de gunst wilden komen, om van hem voordeel te trekken. Bij het derde of vierde bezoek kwam er dan eene vraag om geld te leenen of om de eene of andere geheime kunst te mogen leeren: een tooverspreuk, een heilige naam waarvan het uitspreken tooverkrachtig werkte, het recept voor een toovermiddel, waarmee men kracht kon uitoefenen, zonder dat anderen het bemerkten, middelen om rijk te worden of om anderen ziekte, dood of tegenspoed te bezorgen en zelf lang leven, gezondheid en rijkdom te verkrijgen. Zulke vragen werden dan door Kruyt uitvoerig beantwoord en ook dan had hij ge-

woonlijk een goede gelegenheid tot Evangelieprediking, maar het eind was dan toch dat de bezoekers teleurgesteld naar huis gingen.

Gedurende zijn tweede verblijf te Posso (eind Aug. 1892—begin Jan. 1893) is Kruyt ook begonnen met de lieden uit te noodigen tot eene **samenkomst op den Zondag.** Dat dit aanvankelijk niet best slaagde, laat zich denken. Soms kwam er niemand, maar het gebeurde ook wel dat er 10 of 11 kwamen. Meestal waren het er 5 of 6. Zorgvuldig bereidde Kruyt zich voor op deze bijeenkomsten; hij koos een verhaal uit 't Oude of 't Nieuwe Testament, vertaalde het met zorg, verbond er eene toepassing mede en schreef dit alles op, om het goed vlot te kunnen voordragen. De bijeenkomst had een gezellig karakter; zooveel mogelijk werkte Kruyt er op dat er over het vertelde werd nagepraat, maar dit gebeurde zelden. Den bezoekers werd aan het eind een kop koffie voorgezet, een drank die aan de kust reeds bekend was. Voor Kruyt waren deze bijeenkomsten eene goede oefening, maar tevens eene zware inspanning, want zij lieten telkens bij hem een zeer teleurgesteld gevoel na, omdat het hem voorkwam dat hij er niets mede bereikte.

Wegaanleg. Tijdens zijn eerste verblijf (Febr.—Juni 1892) had Kruyt zich ook beijverd om den weg van het strand naar het dorp Tawongani, waar hij zijn noodhuisje had, te verbeteren en de riviertjes te overbruggen, die het pad doorsneden. Hij vond echter bij zijne terugkomst dit alles geheel vervallen, zoodat hij zijn tijd verder maar niet meer aan „openbare werken" besteedde. Hij had, toen hij dit alles begon, ook zeer weinig hulp gehad; tezamen met zijn Gorontaleeschen bediende moest hij het meeste zelf doen. De eenigen die hij kon overhalen om hem te helpen, waren degenen die hij geneeskundig had behandeld, maar langer dan één dag duurde die hulp nooit. Trouwens,

bij zijn tweede verblijf had Kruyt zooveel te doen met het maken van bezoeken aan de uiteengelegen huizen en dorpen van het Posso-land en met het ontvangen der talrijke lieden die bij hem kwamen, dat er voor geregeld werken aan wegen en bruggen geen tijd zou te vinden zijn geweest.

In zijne **bezoekreizen** bracht Kruyt nu ook meer regelmaat. Naar de beide dorpen die in de nabijheid van Tawongani lagen, ging hij doorgaans op twee vaste dagen in de week; hij had in elk van die dorpen patiënten en werd dus altijd verwacht. Al was de afstand niet groot, het waren toch vermoeiende tochten tegen steile hellingen op, die vaak door den regen glibberig waren. Verder ging hij elke week één keer naar Mapane, een dorp van Parigische kolonisten, in twee uur roeiens langs de kust van Posso te bereiken. Toen hij geregeld aanraking kreeg met de Toradja's van het bij Mapane gelegen bovenland, de **To Pebato,** bleef hij er iedere week twee dagen en die waren doorgaans zijn aangenaamste werktijd. De Toradja's die aan de Posso-monding wonen, behooren tot den stam **To Lage.** Behalve doordat zij alreeds min of meer door den Islam waren aangeraakt, was het ook door hun veel stroever en vormelijker geaardheid, dat Kruyt minder snel met hen opschoot dan met de To Pebato, die toegankelijker en minder stijf zijn dan de To Lage. Toen Kruyt eenige bezoeken in het dorp Wojo Makoeni had gebracht, vroeg het hoofd P a p a i W o e n t e, hem of hij niet in zijn huis wilde overnachten. Deze uitnoodiging werd gedaan met eene hartelijkheid die Kruyt zeer weldadig aandeed. Na het avondeten, dat met het invallen van den nacht (ruim 6 uur) pleegt afgeloopen te zijn, kon hij dan ook eens rustig met de menschen spreken. Geregeld kon hij daar de Bijbelsche verhalen vertellen en als men dan al eens lachte, dan was het omdat „de tong van den

verteller wel eens vasthaakte", zooals de Posso-taal het uitdrukt, met een beeld dat ontleend is aan het loopen door 't woud, waar men telkens moet stilstaan, omdat huid, kleeren of draagvracht haken in de dorens der lianen die het pad versperren.

Die bezoeken aan de To Pebato gaven Kruyt weder nieuwen moed. Hij begon ook te spreken over het **oprichten eener school,** zooals hij dat reeds tallooze malen in de dorpen aan den mond der Posso had gedaan. Daar had men de zaak uiterst kalm opgenomen; er mocht wel een onderwijzer komen, maar of er kinderen op school zouden verschijnen, daarover wilde men zich niet uitlaten. Natuurlijk werden er ook stemmen vernomen die in naam der Voorouders protesteerden tegen het oprichten van scholen en verklaarden dat zulk een inbreuk op het gewoonterecht niets dan onheil zou aanbrengen. Te Wojo Makoeni, waar Kruyt niet zoo werd gewantrouwd, begon hij zeer gemoedelijk te spreken over het verplaatsen van het dorp, dat op een steilen bergtop lag, naar de vlakte aan den voet dier hoogte. Daar zou dan tevens eene school komen, hijzelf zou helpen met beitelen, zagen en timmeren en alle 25 gezinnen van dat dorp, die nu in 7 huizen woonden, zouden een eigen huis bouwen. Toen hij zoover ging, waarschuwde een luid gelach hem dat hij voor de To Pebato reeds op het terrein der fantasieën was beland, zoodat hij spoedig begreep dat geduld hem hier verder zou brengen dan voortvarendheid. Gelukkig, dat hij beide deugden bezat.

Twee andere Pebatosche vestigingen, Timbogadi en Tonipa, werden ook geregeld door Kruyt bezocht. De hoofden dier dorpen waren wel niet van zulk een ruim en open karakter als Papa i Woente, maar zij hadden toch ook dat losse en ongedwongene, waardoor zij wel eens ruwer en plomper optraden dan de To Lage, maar ook aan Kruyt beter hunnen waren aard toon-

den. Daardoor raakte men wederzijds spoedig op zijn gemak en was de omgang met de To Pebato voor de kennis van het Toradja'sche karakter vruchtbaarder dan die met de To Lage.

In dezen tweeden verblijftijd had Kruyt ook gelegenheid om **feesten bij te wonen,** Toradja'sche zoowel als Mohammedaansche. Zoo iets was uiterst vermoeiend: een lange tocht te voet, langs de slechte en steile paadjes, dagen lang (die feesten duurden van 3 tot 7 dagen) in gestadig lawaai van menschen en kinderen verkeeren, dat des nachts nauwelijks minder was dan over dag, zoodat er van slapen niet veel kwam, veel bezoeken maken en ontvangen, veel praten, terwijl het begrijpen en beantwoorden van hetgeen door de bezoekers werd gezegd nog veel inspanning vorderde, het pijnlijke gevoel om hier het Heidendom in zijne volle kracht te zien optreden en het stil te moeten aanzien en het verwarrende van een reeks plechtigheden te zien uitvoeren waarvan de beteekenis en de samenhang nog niet duidelijk kon zijn, terwijl niemand een behoorlijken uitleg kon geven, dit alles bracht voor Kruyt het bijwonen der Toradja'sche feesten mede. Niettemin begreep hij dat hij zich niet mocht onttrekken. Het komen op een feest is een bewijs van vriendschap en belangstelling aan de gastheeren; het was voor Kruyt eene uitnemende gelegenheid om met veel menschen kennis te maken en zich daardoor later een weg te effenen voor toegang tot het bovenland en het was hem zeer nuttig tot het vermeerderen zijner kennis van taal, land en volk en dus tevens tot het verwerven van inzicht in de zendingsmethode, die hij onder de Toradja-stammen zou hebben toe te passen.

Overigens was het geregelde en ordelijke verloop van zulke feesten iets dat Kruyt te meer genegenheid voor het Toradja-volk gaf, zoodat hij de inspanning die

hem het medevieren der feesten kostten zeer de moeite waard achtte. De Mohammedaansche feesten waren, behalve het afzonderlijk godsdienstige deel, voornamelijk dobbelpartijen waar niet veel anders werd bepraat dan zaken van winst en verlies en waar Kruyt telkens werd lastig gevallen met verzoeken om geld te leenen.

De verste **reis,** die hij **in het bovenland** maakte was die naar Tomasa, een dagreis te voet of een tocht van twee dagen, als men de Posso oproeit. Ook daar kwam hij gaarne en spoedig had hij er goede vrienden in de hoofden Papa i Woente, Papa i Melempo, Ta Lasa en Papa i nDori. Niet dat hij hier goed begrepen werd als hij over het Christendom sprak, of eenige begeerte aantrof om ook zelfs maar over den godsdienstigen kant van het Animisme of den Islam te spreken, maar hij gevoelde weder dat hier niet dat wantrouwen heerschte tegen hem, dat de levenswijsheid der strandbewoners hun had ingegeven. En dat was voor hem al eene verkwikking. De teleurstelling van onvoorbereide harten te vinden wanneer hij van het Evangelie sprak, was hem waarlijk niet nieuw meer en het begon hem langzamerhand ook geheel duidelijk en van zelf sprekend te worden, dat dit zoo moest zijn, hoe meer hij leerde zien wat de denkwereld was in welke de Toradja's verkeerden. Het grievende van bespied en gewantrouwd te worden bleef hem in het bovenland bespaard.

Ook van de school wilde men onder de To Lage van het bovenland liever niet hooren. Het behoefde nog niet tot eene formeele verklaring te komen, want het was nog maar eene losse vraag die Kruyt hier en daar deed en men wist ook nog eigenlijk niet goed wat eene school was. Maar het was in ieder geval verandering van den bestaanden toestand, het was nieuwigheid die niet van de Voorouders kwam en dat was reeds genoeg

om de hoofden te doen verklaren: Daar kan niets van komen.

Eerste vorderingen. Toen Kruyt in Januari 1893 gelegenheid had om met eene marineboot naar Gorontalo terug te keeren, kon hij gerust zeggen dat hij belangrijke vorderingen had gemaakt, reeds ver in het bovenland bekend was en zicht begon te krijgen op de methode die hij in zijn zendingswerk moest volgen. In de taal gevoelde hij zich tehuis en aan de lichamelijke vermoeienissen die elke tocht medebracht, doordat de afstanden doorgaans te voet moesten afgelegd worden, onder tropische hitte in een bergachtig land, had zijn gestel zich gewend.

Volgende reizen. Te Gorontalo bleef Kruyt van begin Januari tot eind April 1893; de militaire arts aldaar was een goed vriend van hem en liet hem volop gebruik maken van zijne kennis en ervaring. Eind April kon hij weder naar Posso oversteken, met een schoenertje, waarmee hij ook in Aug. '92 de reis had gemaakt. Die vaartuigjes hadden een geheel Inlandsche bemanning en waren natuurlijk totaal van den wind afhankelijk. Men kon wel eens in een paar dagen over zijn, maar het duurde ook wel eens een paar weken. De kajuit was benauwd en vol kakkerlakken en men moest maar voor eigen voorraad zorgen, als men 't wat behoorlijk wilde hebben. Intusschen zulke moeilijkheden zijn in de loopbaan van een zendelingpionier zaken van bijkomstigen aard. Voor dat hij dezen overtocht maakte, had Kruyt, door de hulp van den Hr. Louwerier, hulpprediker in de Minahassa, met twee Minahassische onderwijzers de afspraak gemaakt, dat zij met hunne gezinnen aan het eind van het jaar (1893) naar het Posso-land zouden verhuizen, om daar scholen op te richten.

In Juni 1893 stak Kruyt al weder over naar Posso en nu kon hij een lang uitgesteld plan volvoeren:

naar het Meer van Posso te reizen. Zooals reeds boven (blz. 34) is gezegd, was indertijd tweemaal een jong ambtenaar daarheen getrokken, maar de reisbeschrijvingen dezer heeren waren nooit uitgegeven en de kaartjes, die van het Meer-gebied bestonden, waren geheel onbetrouwbaar. Later is de reisbeschrijving van den eerste dier twee, Jhr. Van der Wyck, teruggevonden en uitgegeven. Het is merkwaardig om die eens te lezen tegenover het verhaal dat Kruyt van zijn tocht geeft. Van der Wyck moet lang onderhandelen, komt eindelijk door een bizonder geluk (de komst van een oorlogsschip, waarvan hij handig wist gebruik te maken) aan eenige gidsen en dragers, wordt als een blindeman gevoerd langs bizonder slechte paden, want de gidsen hopen dat hij den tocht zal opgeven, vangt eenige vage berichten op omtrent land en volk, en verstaat geen woord van de taal, blijft anderhalven dag aan het Meer, krijgt het slechts voor de helft te zien en maakt eene kaart van het Meer die noch vorm noch oppervlakte juist weergeeft. Zijn tocht is een daad van moed en ondernemingsgeest geweest, maar toch niet anders dan een haastig vreemdelingen-bezoek. Kruyt daarentegen reist zonder moeite met voorbereidingen te hebben gehad, met de menschen in hunne eigene taal sprekende en overal vrienden en bekenden ontmoetende, die hem hartelijk ontvangen; hij kan het Meer omroeien en met behulp van sextant, peilkompas, meetketting en horloge de eerste nauwkeurige kaart van het Meer maken. Het eerste derde deel van den tocht (tot Tomasa) had hij reeds eenige malen gemaakt, maar de overige twee derde deelen gingen voor hem door onbekende streken. Toch werd hij overal goed ontvangen. Behalve dat deze tocht een goed stuk van Midden-Celebes bekend maakte, was zij ook een duidelijk bewijs dat Kruyt op den goeden weg was om de vriend der Toradja's te worden, wat weder de eerste

voorwaarde was om later hun herder en leeraar te worden.

In Augustus kwam de schoener uit Gorontalo en bracht al het noodige aan om een huis voor de familie Kruyt te bouwen. Begin September voer Kruyt met dit vaartuig terug en toen hij in December weder den overtocht maakte, was het om **zich voorgoed te Posso te vestigen,** want hij kwam nu in gezelschap van zijne Vrouw, zijn zoontje en de beide onderwijzersgezinnen die uit de Minahassa waren gekomen. Op Oudejaarsdag van 1893 kwamen allen te Posso aan.

Hiermede is **de eerste periode** van het aanvangswerk in de Posso-Zending **afgesloten.** Zendeling Kruyt was nu niet meer de heen- en weer trekkende, die zich in een noodhuisje moest behelpen en, op grooten afstand van zijn gezin, voor alles alleen stond en in alles zelf beslissing had te nemen, terwijl hij al zeer tevreden moest zijn dat hij door dat deel der bevolking dat hem langzamerhand leerde kennen, vriendschappelijk werd bejegend. Hij kon nu, met zijne Vrouw, voor 't eerst genieten van een eigen huis op eene vaste woonplaats; hij kon zijne moeite en zorgen uitspreken aan zijne Vrouw, die de talrijke maanden van eenzaamheid te Gorontalo moedig had gedragen en nu zich had in te leven in de maatschappij waarin haar Man zich reeds zoo begon tehuis te gevoelen.

Kruyt kon nu ook beter zijn tijd gaan indeelen. Zijne Inlandsche huisgenooten waren eenige Minahassische jongelieden, aan wie hij geregeld les gaf, om hen op te leiden tot helpers in zijnen arbeid. De beide Minahassische onderwijzersfamilies hadden een huisje in de nabijheid der Zendelingswoning en daartegenover had Kruyt een schoolgebouwtje laten zetten. Een goede kerkklok was hem uit Nederland toegezonden. Daarmede riep hij des Zondagsmorgens degenen die bij hem wilden komen Zondag houden tot zich, want op de

ruime voorgalerij van zijn huis kon hij nu een aantal menschen ontvangen. Het bezoek op die **Zondagbijeenkomsten** was zeer ongelijk. Er kwamen wel eens 2 of 3 menschen, soms een heel gezelschap, vooral als er lieden uit het Bovenland aanwezig waren, soms kwam er niemand, maar dit gebeurde niet vaak, want Kruyt ging geregeld op de dagen vóór den Zondag eenige families uitnoodigen om te komen, na het morgenmaal, dat bij de Toradja's om een uur of 9 is afgeloopen. Kruyt bereidde zich voor door het Bijbelsche verhaal dat hij had gekozen, op schrift te vertalen; al deze verhalen, die reeds een flinken bundel vormden, liet hij door de onderwijzers overschrijven, om hun modellen te geven waarnaar zij later konden werken.

Het meest vielen in den smaak **verhalen uit het Oude Testament** waarin heldendaden of gevaarlijke stukken werden beschreven. Het ontging Kruyt natuurlijk niet, dat het moeilijk was het stichtelijke element in deze verhalen tot zijn recht te doen komen, maar dat was evenzeer 't geval waar de geschiedenissen of de gelijkenissen uit het Evangelie werden gekozen. De Toradja's zelf hebben eene groote menigte volksverhalen, van zeer ongelijk gehalte, maar geen van die vertellingen heeft ook maar eenigszins de bedoeling om tot het hart of het geweten der hoorders te spreken. Dat men dit van de verhalen uit den Bijbel zou begrijpen of gevoelen, was ook voorhands niet te denken. Het voornaamste was, dat de menschen geboeid werden en er meer van wilden hooren. Kruyt's woonplaats, Posso, was trouwens de minst belovende van al de plaatsen die hij geregeld bewerkte. Iedere week ging hij naar Mapane (2 uur roeiens langs de kust) en van daar (1 uur gaans) naar Panta, een dorp in de vlakte, gesticht door To Pebato van Wojo Makoeni en Timbo Gadi. Daar vond hij nog de meeste belangstelling; er was veel minder wantrouwen dan op het reeds onder

Mohammedaanschen invloed staande Posso en men wilde daar ook wel een onderwijzer ontvangen, „als hij maar juist zoo met de menschen omging als Kruyt." Sedert hij te Posso woonde, nam Kruyt op al zijne bezoeken de onderwijzers mede en daar hij hen ook geregeld in de taal onderwees, waren zij spoedig zoo ver dat Kruyt het kon wagen hen zelfstandig aan 't werk te zetten

Plaatsing der helpers. — Vier maanden na zijne vestiging te Posso bracht hij den oudsten dier onderwijzers, die reeds eene dochter van 10 jaar had, naar P a n t a. Met een paar Talaoetsche Christenen, die konden timmeren, bouwde de onderwijzer zijn eigen huis; zoodra het af was, betrok hij het met vrouw en kinderen en begon zijne samenleving met de bewoners van Panta, die hij ook des Zondagsmorgens bij zich verzamelde om hun uit den Bijbel te vertellen.

De andere onderwijzer werd geplaatst te T o m a s a. Deze plaats kon Kruyt slechts één keer per maand bezoeken, omdat de reis daarheen twee dagen nam, maar hij bleef er dan ook steeds eenige dagen en bezocht de dorpen in den omtrek. Door geregelden vriendschappelijken omgang met de menschen en door telkens weder eens over de school te spreken, kreeg hij eindelijk gedaan dat er eene hoofdenvergadering over werd belegd. Daarmee was de zaak in beginsel toegegeven, want Kruyt kon de bezwaren die geuit werden gemakkelijk overwinnen en had slechts te wijzen op zijn gedrag en zijn optreden, dat de menschen nu al gedurende drie jaar hadden kunnen gadeslaan, om alle bedenkingen die uit wantrouwen voortkwamen te weerleggen, zoodat men ten slotte toegaf dat er geen bezwaar meer bestond tegen het wonen van een onderwijzer in de landstreek Tomasa, bij het dorp Kalingoea. Kruyt tastte dadelijk door en in October 1894 was de tweede onderwijzer gevestigd. Er waren nu dus drie Zendingsposten.

Regeling van den arbeid. Dit gaf reeds dadelijk verandering in het werk. Kruyt bezocht Panta doorgaans elke twee weken en Tomasa elke maand. Hij kon dan in het huis van den onderwijzer verblijven, voelde dus ook in die dorpen eigen terrein onder de voeten, ontving de lieden, bezocht hen en hield des avonds bijeenkomst. Te Panta kwamen er van 10 tot 20 en onder de hoofden waren er die vragen deden, belangstelling toonden en op hunne wijze iets opmerkten over de „waarheid" van het Christendom. Sommigen meenden dat zij op Zondag maar niet moesten gaan jagen; tweemaal was er een ongeval gebeurd bij het jagen op Zondag. Dit was een bewijs dat God vertoornd was. Wat zulke uitingen te beteekenen hadden, was moeilijk na te gaan, maar dat de belangstelling in het Evangelie klein en op onbeholpen wijze moest beginnen, dat stond Kruyt duidelijk voor oogen. Hij dacht er niet veel van, maar merkte het toch op. Zijne onderwijzers liet hij dagboek houden, zoodat hij ook kon nagaan hoe zij hunne prediking inrichtten. Dat dit niet onberispelijk was, spreekt vanzelf. Maar door hun wonen onder de bevolking, door de geregelde bezoeken van Kruyt en door de stelselmatige Evangelie-prediking, werd er toch Zendingswerk verricht. Aan het eind van **1894** schreef Kruyt voor het eerst een geregeld verslag, waarin hij, behalve de vestiging der onderwijzers, nog twee dingen van belang had te vermelden. Het eerste was **een binnenlandsche oorlog.** Zulke gevallen waren onder de Toradja-stammen zeer gewoon, maar nog nooit was er op Kruyt's arbeidsveld krijg geweest. Hij werd dan ook terstond in de zaak betrokken. Er was n.l. eene vloot van Parigiërs voor den mond der Posso gekomen; men had het, zooals het heette, gemunt op het hoofd van Mapane, tegen wien men allerlei klachten had, en dien men, toen hij eens te Parigi was gekomen, grof had beleedigd. Kruyt

nam nu op zich met het hoofd van Mapane te gaan praten om den strijd bij te leggen. Maar voordat hij terug was, had de vorst van Parigi met zijne 800 man een strooptocht naar 't Bovenland ondernomen, daar allerlei vernield en geplunderd, totdat hij werd teruggeslagen, waarop hij naar Posso terugkeerde. Daar wilde hij weder van Kruyt's hulp gebruik maken om de To Pebato, die hem bedreigden, tegen te houden, maar Kruyt antwoordde hem, dat hij niet eens Kruyt's terugkomst uit Mapane had afgewacht toen hij voor den vorst wilde bemiddelen en dat hij zich dus niet meer voor hem kon beschikbaar stellen. Toen trok de geheele bende haastig naar Parigi terug.

Deze gunstige afloop der zaak was aan **Kruyt's houding** te danken. Gelukkig begreep hij pas later, dat de Parigiërs vooral de bedoeling hadden hem weg te jagen; doordat hij geheel onbevangen optrad was hij ook zonder vrees en dit maakte indruk. Zoolang de Parigiërs te Posso waren, liepen zij bij troepen over het erf van Kruyt, zochten zijn huis binnen te dringen en werden iederen dag brutaler. Toen zij ten slotte, om hem bang te maken, zelfs aan de achterzijde in het huis wilden dringen, trad Kruyt zoo beslist op, dat allen bevreesd werden, wegliepen en niet meer dorsten terug te komen. Had Kruyt slechts een oogenblik vrees getoond, men zou hem hebben aangegrepen.

De tweede zaak van beteekenis in dat jaar, was **de komst van een bestuursambtenaar,** voor wien de Regeering vlak in Kruyt's nabijheid een huis liet bouwen. In de eerste jaren heeft echter deze vestiging geen gevolg van beteekenis gehad. De eersten dier controleurs bemoeiden zich in 't minst niet met de zaken der Toradja's en alle dingen gingen hun gang gelijk tevoren.

Komst van Dr. N. Adriani. Het Ned. Zendeling-

genootschap zou zeker zijnen zendeling niet lang alleen op het uitgestrekte en moeilijk te bereizen Midden-Celebes hebben gelaten, indien niet het Ned. Bijbelgenootschap had bekend gemaakt, dat het van plan was mij ook daarheen te zenden. In 1895 kwamen mijne Vrouw en ik te Posso; een tijd lang waren wij de gasten van de familie Kruyt, daarop woonden we eene poos in het leegstaande huis van den onderwijzer van Tomasa, konden in 1896 ons huis te Posso betrekken en verhuisden in 1898 naar Panta, omdat daar voor de taalstudie betere gelegenheid was.

Werkverdeeling. Na onze komst kon het werk worden verdeeld. Kruyt gevoelde zich meer tot de land- en volkenkunde aangetrokken en zette de studie daarvan met groote kracht voort; de taalstudie was mijne taak. Het aantal onderwijzers was nu ook met één vermeerderd, waardoor het Pebato-dorp Boejoe-mBajaoe een filiaal was geworden. Elke maand maakte Kruyt nu eene rondreis van Posso naar Tomasa, Boejoe-mBajaoe en Panta; verder bezocht hij nog geregeld eenige dorpen ten O. van Posso en maakte, tezamen met mij, reizen in het Binnenland: naar het Meer, naar Parigi, Paloe, Koelawi en Lindoe, naar Boengkoe en Mori en ondernam ook kleinere tochten b.v. door het stroomdal van de Tomasa. In 1897 van een uitstap naar Java terugkeerende, reisde hij over Palopo, de residentie van den Datoe van Loewoe, die door de Toradja's als hun heer werd beschouwd. Hij bezocht dezen vorst en kreeg op eene statige audiëntie de toestemming om zijn zendingswerk onder de Toradja's te verrichten, goeroes te vestigen en scholen te stichten. Met deze boodschap keerde hij terug naar het Toradja-land, waardoor hij het hem zoo dikwijls als bezwaar in den weg gelegde „de Datoe van Loewoe wil niet dat wij onze kinderen laten schoolgaan" voortaan grondig kon tegenspreken. En toen in het volgend jaar een troep Loewoeërs, on-

der aanvoering van een gezant van den Datoe, aan den Controleur van Posso eene boodschap ging overbrengen en daartoe met veel vertoon het gansche land doortrok en vertelde dat zij de Hollanders en de Minahassers kwamen wegjagen, kon Kruyt hen gemakkelijk weerstaan en den onderwijzers moed inspreken, zoodat iedereen op zijn post bleef en de geruchtmakers weder wegtrokken, zonder veel indruk achter te laten.

Verstandhouding tot de Toradja's. Zoo kwam er langzamerhand geschiedenis tusschen de Toradja's en ons. Hoofden als Papa i Melempo, Papa i Woente, Ta Lasa, Ta Oerana werden goede vrienden van ons; overal konden wij ons vrij bewegen en van tegenwerking was niet veel meer te bespeuren. Onze kennis van land, taal en volk nam toe en daardoor werd ook de Evangelie-prediking belangrijker. Het onderzoek naar de letterkunde leverde niet weinig op om ons den verhalenden stijl beter te leeren, om juistere en beter pakkende beeldspraak te gebruiken, om vloeiender, dringender en overtuigender te spreken en ook om als kenners der inheemsche letterkunde meer autoriteit te verkrijgen. De verandering ten gunste van het Evangelie had zeer langzaam plaats en was voor ons nagenoeg onmerkbaar, zoodat wij dikwijls twijfelden of we den waren weg wel hadden gevonden. Maar op onze reizen konden we toch steeds ervaren, hoeveel dichter de Bare'e-sprekende Toradja's en wij al bij elkander stonden, dan dit het geval was ten opzichte van andere Toradja-stammen. Hoeveel beter begrepen we elkaar reeds, hoe werd ook hun Animisme, hunne feestviering, hun geheele wereldbeschouwing en de inrichting hunner maatschappij ons gaandeweg duidelijker en daarmee de wezenlijke aard van den strijd dien het Evangelie hier nog zou hebben te voeren, voordat het Heidendom zich zou hebben gewonnen gegeven.

De **onderwijzers** deden ook goed hun best. Juist door de talrijke bezoeken die Kruyt maakte, waardoor zij zeer dikwijls zijne Evangelie-prediking hoorden, door den waarlijk vriendschappelijken omgang van den zendeling met zijne helpers, doordat hij hen op vaste tijden bij zich aan huis verzamelde, om met hen de Zendingszaken te behandelen en hen ook elke maand een hunner preeken (om ze nu maar eens zoo te noemen) liet inleveren, om die te kunnen beoordeelen, zorgde hij dat zij behoorlijk vorderingen maakten. Sommige onderwijzers wilden veel werk maken van de bestrijding van het Animistisch Heidendom, alsof die uit eene reeks van meeningen bestond, die men kon weerleggen en aldus bij de menschen ter zijde schuiven. Daarbij maakten zij de verrassende ervaring, dat de hoorders hun gelijk gaven, erkenden dat zij domme dingen deden en dat de Goeroe betere inzichten had en het hun maar moest zeggen, maar dat zij voorloopig aan de instellingen hunner voorvaderen vastzaten en ziek zouden worden of sterven, wanneer zij die verlieten. Het spreekt vanzelf dat Kruyt hunnen ijver van dit punt afleidde en liever de kennis der Toradja'sche zeden en gewoonten die de onderwijzers zich allengs hadden eigen gemaakt, richtte op het meer sprekend maken van hunne prediking. De Bijbelsche verhalen, vooral de gelijkenissen en de geschiedenis van Jezus en de Apostelen moesten zoo dicht mogelijk bij de hoorders worden gebracht en dus niet worden verteld in eene vertaling uit den Maleischen Bijbel, waarbij de woorden die in de Bare'e-taal nog niet te vinden waren, eenvoudig Maleisch werden gelaten, maar in termen aan de taal ontleend. Moeilijk was het, om aan de goeroes te leeren dat men voorloopig moest zwijgen over dat waar men nog niet behoorlijk over kon spreken. Zij zouden het liefst over een tekst hebben gepreekt, met uitleg, theologi-

sche verklaring en toepassing in punten, alsof het er om te doen was een fraai stuk werk te leveren tot eigen voldoening. Maar Kruyt's voorbeeld werkte krachtig om de prediking eenvoudig en natuurlijk te doen blijven. Waar de taal, of liever de taalkennis hem nog in den steek liet, daar bleef hij bij het omschrijven of benaderen van zijn onderwerp, liever dan vreemde woorden in te voeren, die toch weder moesten verklaard worden met woorden uit de landstaal, zoodat men niet uit de moeilijkheid kwam en zich alleen kon troosten met de inbeelding dat men de gedachte in het midden der menschen had neergelegd.

Het zal niemand verwonderen, dat er door zendeling en helpers wel eens scherp werd uitgezien naar **de vruchten hunner prediking** en dat zij dan lust hadden om het uitkomen daarvan eenigszins te bevorderen. Er was soms niet veel toe noodig om den eenen of anderen goedgezinden Toradja te brengen tot eene verklaring, dat hij veel voor het Christendom gevoelde en dat hij allengs in zijn hart de overtuiging had, dat alles waar was wat het Evangelie zegt, maar dat hij bevreesd bleef voor de wraak der Voorouders. De helpers waren in het te voorschijn brengen van gunstige teekenen dikwijls te ijverig, zoodat de zendeling, hoewel hij hen niet wilde ontmoedigen, hen toch moest opwekken tot geduld, met vermaningen die hij evenzeer tot zich zelf richtte.

Inkleeding hunner prediking. Want wat de zaak der Evangelie-prediking wezenlijk vooruit bracht, dat was dat de zendeling die hoe langer hoe beter leerde inkleeden. Toen de posten van Boejoe-mBajaoe, Tomasa en Panta geregeld in rondreis werden bezocht, was Kruyt gewoon op alle drie plaatsen, die vrij ver uiteen lagen, dezelfde toespraak te houden. Dikwijls kwam er dan weerwoord; vooral in 't begin meende vaak het hoofd of een ander woordvoerder antwoord te moeten

geven op het gesprokene, zoodat er een nagesprek over het behandelde kon volgen. Vooral als iemand het door Kruyt gezegde nog eens herhaalde, had deze gelegenheid om zijne toespraak te verbeteren, een juister woord te kiezen, een stijven zin wat vloeiender te maken of eene overtolligheid weg te laten. Zoo werd de toespraak op de tweede plaats beter gehouden dan op de eerste en op de derde plaats nog weer beter. Kruyt wisselde dan ook steeds de richting zijner rondreis om: Tomasa—Boejoe-mbajaoe—Panta, en Panta—Boejoe-mbajaoe—Tomasa.

Wat in een verhaal hoofdzaak moest zijn, wat de aandacht afleidde en het verhaal uit het spoor bracht, dat was niet altijd op slag te ontdekken. Toen Kruyt b.v. het eerst de Gelijkenis der Talenten vertelde, en wilde aantoonen hoe de gaven door God ons geschonken moeten ontwikkeld en vermeerderd worden door onzen arbeid, konden de Toradja's hem niet volgen. Zij zelf hebben met hetgeen zij aan hunne kinderen doen, niet de bedoeling dezen op te voeden of te ontwikkelen, maar wel hen gewoon te maken aan de dingen die hun nog ongewoon zijn. En zoo werd hij dus pas begrepen toen hij sprak van zich meer en meer te gewennen aan den wil Gods, zoodat al het ongewone en onduidelijke er afgaat en de mensch zich thuisvoelt in een leven naar Gods wil. Hoe langer hoe meer ook kwam hij er toe om ééne gedachte op den voorgrond te plaatsen, die van allerlei zijden te bezien en dan te eindigen. Alle begeerte om volledig te zijn of het onderwerp uit te putten moest hierbij verre blijven. Wanneer er b.v over de eenheid Gods werd gesproken, moest dat ook telkens weder voorop geplaatst worden, waarbij dan werd uitgewerkt hoe hij die daarvan in zijn binnenste zeker is, overal kan heengaan, zich onder alle volken en in alle landen kan gerust gevoelen en in de natuur van iedere landstreek dezelfde scheppende

hand kan herkennen. De broederschap van alle menschen, de noodzakelijkheid van vrede en samenwerking en al wat er verder uit volgt, kon dan wel met een enkel woord worden aangeduid, maar in hoofdzaak om de grondwaarheid toe te lichten: God is één, en overal waar Hij wordt gekend, daar is Hij dezelfde. Zoo behoeven wij ons nergens vreemd en van God verlaten te gevoelen, waar wij ook heengaan of gezonden worden en ook als wij uit dit leven heengaan, zijn wij juist zoo in Gods hand als wanneer wij in dit leven blijven.

Beelden aan Inlandsche gewoonten ontleend. Dikwijls gaven ook Inlandsche gebruiken een goede voorstelling van het onderscheid tusschen Heidendom en Christendom. De Toradja-stammen brachten hunne schatting aan den vorst van Loewoe op, door ze bij een daartoe aangewezen hoofd in te leveren; deze had ze weder naar een ander hoofd te brengen en zoo ging het nog eenige malen door, totdat eindelijk de schatting te Palopo bij den vorst aankwam. Maar dan was er niet veel over; het meeste bleef achter bij de hoofden door wier handen alles ging. Veelal kwam er zelfs niets te Palopo. Maar één stam zond zijne schatting regelrecht naar den vorst; met eene spreekwijze ontleend aan de gewoonte der krokodillen om recht op hun doel af te schieten, noemde men deze wijze van doen „krokodilzwemmen". Wanneer de toespraak begon met eene duidelijke uiteenzetting van deze twee wijzen van schatting opbrengen, was de aandacht dadelijk gespannen en zij bleef dit ook voor de toepassing: De Heidenen doen als de stammen die niet rechtstreeks naar den vorst gaan en niet verder komen dan al die bemiddelaars, de hoofden, die zich tusschen hen en den vorst plaatsen, zoodat er eigenlijk niets van de schatting bij den vorst komt. Maar de Christenen gaan regelrecht tot God, zooals de stam, die het

„krokodilzwemmen" in praktijk brengt en daardoor inderdaad den vorst bereikt. De Heidenen nemen priesteressen tot bemiddelaars, dezen werken weder met geesten en goden, maar niemand hunner komt regelrecht tot den Hemelheer. God heeft ons in Christus den regelrechten weg tot Hem geopend.

Bij de verschillende gelegenheden bij welke de Hr. Kruyt **de gelijkenis van den Rijken Man en den Armen Lazarus** had verteld, bleek het dat de gelijkenis door de hoorders zeer duidelijk werd gevonden. Lazarus stierf eerst, want hij had het slecht, zijne ziel moest in een ziek lichaam wonen, dat niet behoorlijk werd verzorgd; daarvoor bedankte zij op den duur; ze verliet zijn lichaam, zooals man en vrouw van elkaar gaan, wanneer ze het niet goed meer bij elkaar hebben. Maar onbegrijpelijk was het hun, dat Lazarus God diende en het toch slecht had. Dan had hij er toch niets aan! Lang leven, overvloed en rijkdom verkrijgen is het doel der gebruiken van het Heidendom. Moet men dan, na een lang leven, toch sterven, dan kan men op zijn doodenfeest buffels laten slachten, men kan in zijne doodkist kleeren en versierselen medekrijgen en van dit alles voorzien komt men aan in het Doodenrijk, zoodát men ook daar een aanzienlijk man is. Wie hier op aarde arm is, blijft het ook hiernamaals.

Dit alles moet men vóór zich hebben, om de gelijkenis op de juiste wijze in te kleeden. De Rijke wordt een hoofd en Lazarus zijn ziekelijke slaaf. Aan beiden wordt het Evangelie verkondigd; het hoofd blijft er doof voor; hij viert feest, regeert, treedt op, ontvangt ontelbare bezoekers, wordt geëerd, ontzien en gevleid. En van zijn geluk na zijn dood is hij zeker; hij kan in zijn dood van zijne goederen zooveel meenemen als hij maar wil. Maar de slaaf nam het Evangelie aan; toen hij stierf liet zijn heer hem in een oud matje wikkelen en in den grond begraven; het kwam er immers voor

zulk een stakker niet op aan; niemand had toch eenig nut van hem. Maar zijne ziel ging tot God, omdat hij bij zijn leven dat had gewild als zijn hoogste geluk. Ten slotte stierf ook de Rijke. Maar van al de buffels, die hij had gewild dat op zijn doodenfeest zouden geslacht worden en van de kleeren en sieraden die in zijne kist met hem zouden begraven worden, vond hij niets terug. Geen slaven, geen vee, geen rijkdommen vond hij weder; den weg tot God had hij niet gewild; dien vond hij ook na zijn dood niet.

Eene toespraak naar aanleiding van **de geschiedenis van Achan** (Jozua VII) begon Kruyt, met te spreken over de voorstellingen van ban of vervloeking onder welken b.v. jagers of krijgslieden komen, die misslagen hebben begaan. Wanneer een jager de afgekloven beenderen van het wild uit 't venster werpt of het vleesch van 't wild stuk hakt op den drempelpost van zijn huis, dan komt het gansche jachtgezelschap onder een ban, de honden incluis. Er wordt geen wild meer gevangen, tenzij de ban wordt opgeheven, door eene ceremonie, die het met gesloten oogen zoeken van het verloren wild voorstelt. Krijgslieden, die met het lijk van een verslagen vijand hadden gespot of het hadden verminkt, kwamen onder een zwaren ban, die hen ongelukkig maakte in den oorlog, totdat een bloedige plechtigheid dien ban ophief. Was aldus de toestand dien de zonde over de menschen brengt, door het beeld van den ban duidelijk geworden, dan kon ook op aandacht worden gerekend, waar de weg ter verlossing werd aangewezen.

Ook de begrafenismaaltijden gaven dikwijls gelegenheid om het Evangelie te prediken. De groote doodenfeesten waren daarvoor te luidruchtig, maar het maal dat gegeven werd na de eerste (voorloopige) begrafenis

aan de dorpsgenooten en verdere naaste verwanten van den overledene, had dikwijls iets intiems en daar kon men vaak vragen beantwoorden die betrekking hadden op den toestand van den overledene. Ook andere vragen kwamen daar ter sprake, zooals die van de beteekenis van het gebruik om een gevorkt takje uiteen te scheuren en de beide deelen naar verschillende zijden te werpen, waarbij de goden tot getuigen worden aangeroepen, opdat de zonde niet meer kleve op den bedrijver, zoomin als de uiteengescheurde deelen van het takje ooit weer op elkaar zullen komen. Hier kon worden gewezen op de onvoldoendheid dezer voorstelling, omdat de schuldige zelf zijne zonden van zich afdoet. Ja maar, werd er tegenin gezegd, als de schuld groot was, werd een buitenstaander uitgenoodigd de plechtigheid te voltrekken. Dat kan al evenmin voldoen, want zulk een man heeft met de zaak niet te maken; de beleedigde, die afziet van vergelding, die vergeeft en de zonde niet meer zal aanzien, die kan haar wegnemen. De zonde, die tegen God wordt bedreven, kan alleen door Hem worden weggenomen.

Zoo is ook wel eens het gebruik van den „jongmaker" aangewend ter verduidelijking van het begrip „vergeven", dat den Toradja's niet eigen was. Wanneer een man trouwen wil met een meisje, dat veel jonger is dan hij, geeft hij haar een of meer buffels „om zich zelf jong te maken"; die buffel(s) heet(en) dan „jongmaker(s)". Nu weten wij wel dat de buffels den ouderen man niet jong maken, maar door ze aan te nemen, verklaart de vrouw dat zij nu niet met hare oogen wil zien, want dan ziet zij den man oud, maar met haar hart en dan ziet zij hem jong genoeg om met hem te trouwen. Vergeven is zien met het hart, met een veranderd hart, niet veranderd door een geschenk, maar door het weten dat men zelf vergeving van God behoeft. — Op zulk eene toespraak kwam eens het ant-

woord: „Als de alang-alang goede vruchten draagt dan willen we haar wel rijst noemen". De alang-alang is een lang hard gras, dat zeer snel voortwoekert en allen anderen plantengroei onderdrukt. Maar, — was de bedoeling, — als ze zich betert, willen we haar even zeer hoog schatten als de rijst.

Wat de prediking op den duur heeft uitgewerkt, komt in een der volgende hoofdstukken ter sprake. Het boven behandelde heeft slechts **een overzicht willen geven van de wording der geregelde Evangelieverkondiging,** zooals zij door voelen en tasten, van eerst gebrekkige en met weinig ondervinding verrichte poging is geworden tot een weldoordachte, op de werkelijke behoeften der hoorders ingerichte prediking, waarvan de taal spreekt tot het hart der hoorders en waarvan invloed uitgaat op hun geestelijk leven.

VI

ONDERWIJS

Plaats in en beteekenis voor het werk. Het onderwijs aan de kinderen is in de Posso-Zending al spoedig eene zaak van beteekenis geworden, nevens de Evangelieprediking. Deze laatste is altijd het voornaamste geweest en gebleven, maar het onderwijs stond toch daarnevens als het tweede werkzame element. Het was evenals de ziekenbehandeling, een van de eerste zichtbare middelen om met zichtbare gevolgen op de bevolking te werken. Zoo iets mag niet overschat worden; die onmiddellijk zichtbare gevolgen zijn natuurlijk niet van geestelijken aard en daarom kunnen ze ook niet de eindbedoeling der Zending wezen. Maar ze hadden dit zeer goede, dat ze werk te doen gaven dat aan de bevolking regelrecht ten goede kwam en dat ze den zendeling en zijnen helpers meer gelegenheid gaven tot optreden en invloed uitoefenen, dan zij anders zouden gehad hebben.

Houding der bevolking. De school, dat is uit het voorafgaande reeds gebleken, werd met evenveel wantrouwen ontvangen als de Evangelie-prediking. Gelukkig had Kruyt ruim den tijd om in de perioden van zijn verblijf te Posso die aan zijne eigenlijke vestiging vooraf gingen, vaak over de school te spreken, hoewel er nog geen onderwijzer bij hem in dienst was. Zoo had de zaak iets onschuldigs; het was nog maar praten en hoe ernstig het ook van den kant van den zendeling was bedoeld, de Toradja's zagen de zaak nog zoo

spoedig niet gebeuren en wisten dat zij één waren in hun afkeer van die doellooze nieuwigheid. En Kruyt, nog niet vermoedende, welk een opening hij trachtte te maken in den massieven klomp van conservatisme voor welken hij stond, meende dat het toch wel gaan zou, als hij maar eerst geschikte onderwijzers (goeroe's) had.

Zoo was de aandrang noch de tegenstand sterk in het begin; aan beide zijden bleef de gemoedelijkheid bewaard. Maar Kruyt nam intusschen maatregelen, zoodat hij in December 1893 niet alleen met vrouw en kind, maar ook met twee Minahassische goeroefamilies te Posso kwam. Hij onderwees hen in de taal en nam hen op al zijne bezoekreizen mede, om hen en de Toradja's aan elkaar te gewennen.

De eerste onderwijzers. Die onderwijzers waren geen uitgezochte krachten, maar Minahassers die het in hun eigen land als hulponderwijzers niet al te breed hadden en voor een beter tractement wel in „het Buitenland" wilden werken. Niemand behoeft hierover te meesmuilen. Posso was voor deze lieden een geheel onbekend land; allen wisten zij dat zij er geen familie zouden aantreffen, dat zij dus ook geen hulp zouden hebben zooals familieleden elkaar in de Minahassa verschaffen, dat zij voor hunne kinderen geen school zouden vinden en ook waarschijnlijk geen stukje land zouden kunnen bewerken. Zelfs konden zij niet eens weten of zij wel voldoende rust en veiligheid zouden genieten en of de bevolking hun wel genegen zou zijn. Dat zij voor jaren gingen scheiden uit eene zooveel meer beschaafde en ordelijke maatschappij dan zij in het Posso-land zouden terugvinden, wisten zij ook wel. En zóóveel hooger was nu hun tractement niet dan dat 't welk zij in de Minahassa ontvingen: het bedroeg de bescheiden som van *f* 15.— per maand.

Hun plaatsing. Waar elk der goeroes moest geplaatst

worden, was spoedig door Kruyt beslist. Een moest er komen onder de To Pebato; dat waren niet zulke strakke, afzijdige menschen als de To Lage en de strandbewoners; verder was Papa i Woente, die zoo goed reeds met Kruyt bevriend was, werkelijk een man van veel invloed op zijne medehoofden en daarbij was in den laatsten tijd een uurtje boven Mapane het dorp Panta ontstaan, geheel op eene vlakte gelegen, zonder omwalling en zonder tempel, eene uiterst geschikte woonplaats voor een onderwijzer.

Zijn plaatsing aldaar kwam vlugger tot stand dan het zich eerst liet aanzien. Er moest natuurlijk gepraat worden, maar dat was Kruyt wel toevertrouwd. Met de Pebato'sche hoofden was hij op vertrouwelijken voet. En in April 1894, dus toen de onderwijzers nog maar ruim 3 maanden geleden in het Posso-land waren aangekomen, woonde een van hen al op Panta.

In Juli kon reeds de goeroe in zijn dagboek nu en dan opteekenen: „3, 2, 2, 3, 3, 4, 2 kinderen kwamen leeren". Het was een pover begin, maar wat kon men ook verwachten? Het Animistisch Heidendom is een tot godsdienst verheven conservatisme. De maatschappij bestaat ten eerste uit het jongste geslacht, dat niets te vertellen heeft, dus: de kinderen; dan komt het volgende geslacht, dat feitelijk het heerschende is, de openbare meening vormt en de beweging dezer maatschappij verricht: de ouders, ooms, tantes en hunne generatie. Dan volgt het derde geslacht, hoog geëerd en ontzien, maar niet meer echt meedoend aan den gang der zaken, alleen zorgend voor het onveranderlijk karakter der maatschappij: de grootouders. Voor zoover het nog oudere geslacht, dat der overgrootouders, nog leeft, doet het niet meer mee en dan volgen reeds de dooden. De gestorven Voorouders zijn, praktisch gesproken, de volksgoden en de overgang van

levenden tot dooden wordt zeer geleidelijk gevormd door de oudere geslachten. Nu moeten de levenden maar zorgen dat de dooden zich op aarde nog tehuis blijven gevoelen, dat zij in de maatschappij der levenden nog de hunne blijven herkennen, dat hunne rechten in die maatschappij niet worden verkort, in één woord: dat alles blijft zooals het is. En dat kan, in eene groep die als een klomp tezamen hangt, waar het individu niets is en de groep alles. In die maatschappij past ook geen onderwijs, want dit vormt persoonlijkheden, het is afzonderlijk werk aan den enkelling en in het Animistisch Heidendom moet alles gelaten worden zooals het is. Een kind wordt in niets onderwezen, het groeit op zooals het opgroeit; alles moet van zelf gaan, van opvoeding of vorming is geen sprake.

Verhouding tusschen de goeroes en den Hr. Kruyt. Is het eigenlijk niet bizonder, dat de goeroe al werd toegelaten en dat de kinderen al bij hem kwamen? De natuur was hier ook al weer sterker dan de leer. De goeroe van Panta was lang geen eerste-klas-man; later is zelfs gebleken dat hij ter dege moest nagegaan worden. Maar hij werd in den band gehouden doordat hij terdege gevoelde: alleen mijn goed gedrag is mijne bescherming. Daarenboven: Kruyt was een vaderlijk vriend voor zijne goeroe's. Hij overlegde met hen, gaf hun goeden raad, hielp hen, bemoedigde en vertroostte hen en zorgde dat het leven buiten hun vaderland hun niet te moeilijk werd. Door zijne talrijke bezoeken zorgde hij dat er nooit twist tusschen den goeroe en de dorpelingen kwam; door zijne kennis van taal, land en volk wist hij dat zijne onderwijzers tot hem opzagen en gaarne van hem leerden. Met Kerstmis, het groote feest in de Minahassa, noodigden de Heer en Mevrouw Kruyt de onderwijzers-families te logeeren en hielden met hen het Kerstfeest, terwijl zij hen

ook steeds hielpen om zoo gemakkelijk en zoo goedkoop mogelijk de verschillende huishoudelijke benoodigdheden te verkrijgen. Wat er ook geschiedde in een goeroe-gezin: geboorte, sterfgeval, ziekte, tegenslag, de familie Kruyt deelde er in en hielp zooveel zij kon. Laat ik één staaltje mogen verhalen. Toen Boejoe-mBajaoe een goeroe had, gebeurde het dat Kruyt daar op bezoekreis kwam, uit de richting van Tomasa. De goeroe en zijne vrouw waren jonge menschen; hun eerste kind, nog geen jaar oud, was ziek. Kruyt gaf middelen, bleef nog een dag langer, maar zag geen verbetering. Ten laatste moest hij weg; zoo laat mogelijk vertrok hij en moest den langen weg van 5 uur langs een zeer slecht pad, haastig afleggen. Doodmoe kwam hij te Panta aan, waar wij toen woonden. Maar nauwelijks was hij wat uitgerust, of een man van Boejoe-mbajaoe kwam hem het bericht brengen dat het kind overleden was. Terstond liet Kruyt uit het naburige Mapane zwart katoen en koperen spijkers halen en ging den volgenden morgen vroeg naar Boejoe-mBajaoe terug. Daar timmerde hij een kistje van planken, bekleedde het met zwart katoen, dat hij met de koperen spijkers vasthechtte. Op het deksel bracht hij zelfs nog de voorletters van het kind aan, met behulp van die spijkers. Daarop kistte hij het lijkje en leidde de begrafenis van het Christenwichtje, dat dus in het Heidenland eene Christelijke begrafenis kreeg op de in de Minahassa gebruikelijke wijze, tot troost der ouders.

Zoowel uit genegenheid voor zijne persoon, als uit eerbied voor zijn inzicht, werkten de onderwijzers met Kruyt samen, zooveel als zij dat vermochten. Echt inzicht in den Zendingsarbeid hadden zij niet. Zij zouden er b.v. zeer mede zijn ingenomen geweest, als de Toradja's lange broeken hadden aangetrokken, hoeden waren gaan dragen en Maleisch waren gaan

leeren. Zij trokken wel eens te velde tegen sommige gewoonten die zij zeer onchristelijk vonden, b.v. dat de meisjes wel eens op buffels reden, dat de mannen lang haar droegen en de vrouwen een hoofddoek. Ook zouden zij op school wel Maleisch hebben willen invoeren, zooals zij dat in de Minahassa gewend waren, voor hun eigen gemak en voor hunne eigen kinderen, die ten achteren waren bij hunne tijdgenooten in de Minahassa. Maar al die inzichten kwamen nauwelijks ter sprake; spoedig kregen zij ook pleizier in de taal, gaven nieuw verworven taalvondsten aan Kruyt of aan mij over, werden in vele opzichten de raadslieden der hoofden en hielden den zendeling op de hoogte van wat er in het dorp en in den omtrek geschiedde.

De onderwijzers behandelden ook zieken en hielden des Zondagsmorgens bijeenkomst. Dit ging in 't algemeen beter dan te Posso; trouwens Kruyt had ook overal meer hoorders dan juist op de plaats waar hij woonde. Het spreekt wel van zelf dat, waar een goeroe was, ook de Evangelie-prediking van den zendeling wat meer voorbereiding had, want al was juist de prediking niet de sterkste zijde der goeroes, de menschen werden er toch aan gewend, leerden te luisteren en onthielden meer naarmate zij meer hoorden.

Nieuwe goeroepost. Al ging het nog niet vlot met de scholen, reeds een jaar na de vestiging der school te Panta hielp Papa i Woente Kruyt om het hoofd van Boejoembajaoe te overreden een onderwijzer in zijn dorp toe te laten. Reeds meermalen had Kruyt dat hoofd bezocht, maar deze man was niet gezind om toe te staan dat een goeroe in of bij zijn dorp zou komen te wonen. Vrees voor de vorsten van Sigi, Todjo en Loewoe werd telkens aangevoerd als schuilmiddel, maar Kruyt nam dit niet aan. Alle verantwoordelijkheid tegenover die vorsten nam hij op zich; hij was vast van plan ze allen te bezoeken (wat hij dan

ook heeft gedaan) en wist dat zij hem niet zouden verbieden zijn werk te doen. Daarop werd dan van Toradja'sche zijde weer geantwoord, dat die vorsten alleen maar „ja" zeiden, omdat zij tot een Hollander geen „neen" dorsten te zeggen, maar dat zij intusschen hunne verstoordheid aan de Toradja's zouden laten gevoelen. Waarop Kruyt weder antwoordde, dat hij daar tegenop zou komen, indien men hem slechts alles mededeelde.

Nu, het hoofd van Boejoe-mBajaoe gaf toe en is sedert beste vrienden met den zendeling en den goeroe gebleven. Nog vóór het eind van 1895 stond er eene onderwijzerswoning naast zijn dorp en was er dus geregelde aanraking met de Zending. Vooreerst kwamen er nog geen kinderen op school, tot groot verdriet van den onderwijzer, Jorgen Sekeh, de meest beteekenende onzer goeroes. Maar de prediking op den Zondag en verder overal waar het te pas kwam, geschiedde toch en men was aldra met de familie Sekeh bevriend en aan haar gehecht geworden.

Aanvankelijk welslagen der scholen. De eenige school, die werkelijk ging, was er eene die buiten de Toradja-maatschappij stond. **Te Posso** waren n.l. in 1895 dertig Minahassische, Sangireesche en Talaoetsche politie-soldaten gekomen, de macht met welke de controleur had op te treden. Deze menschen waren allen Christenen; Kruyt hield des Zondags kerk met hen en nam hunne kinderen op school. Verder had de controleur nog eene kruisboot (een tweemastertje met een kanon) tot zijne beschikking en de kinderen der matrozen (Gorontaleezen, dus Mohammedanen) gingen ook op school. Zoo waren er om en bij de 20 leerlingen, maar er was geen enkel Toradja'sch kind bij. De school werd in 't Maleisch gehouden, door twee ex-leerlingen van Kruyt; Minahassische jonge mannen. Ook gaf Kruyt catechi-

satie aan de politie-soldaten, Zondagsschool aan hunne kinderen, wat altemaal zijn tijd en zijne krachten voor een deel in beslag nam, maar toch buiten zijn Toradja-arbeid stond, daar er hoegenaamd geen aanraking was tusschen de Nederlandsch-Indische vestiging Posso en de omliggende Toradja-dorpen, dan alleen de noodzakelijke ruilhandel. Ook de bestuursambtenaar had geen bemoeienis met het binnenland.

Ook in 1896 was de school **onder de Toradja's** nog nergens goed aan den gang. Kruyt had in Mei van dat jaar eene school te Todjo gevestigd, een geheel Mohammedaansch dorp, zetel van een vorst, die de omliggende Toradja-stammen tot zijne onderhoorigen rekende. Omdat de reis naar Todjo, heen en terug, reeds 4 dagen nam (langs de kust, met zeilen en roeien), kon Kruyt niet eens elke maand daarheen gaan; daarom stond hij zijn besten onderwijzer, Sekeh (die te Boejoe-mBajoe stond) voor Todjo af. Hij kon vertrouwen dat deze man, ook zonder veelvuldige controle, zijn plicht zou doen.

De school te Todjo ging al spoedig goed en ook die te **Mapane,** die in 1897 was geopend, werd geregeld gehouden. De drie scholen aan de kust: te Posso, te Todjo en te Mapane **waren Maleische scholen.** Op alle drie werd Bijbelsche geschiedenis gegeven, met gebed werd begonnen en geëindigd en des Zondags was er Zondagsschool. Zondagsbijeenkomst te houden, gelukte te Mapane en te Todjo maar zeer gebrekkig. Zoo stonden deze scholen eigenlijk buiten de Zending, maar ze bewezen toch goede diensten. Voor de Toradja's waren ze het bewijs, dat de vorst van Sigi (die zich over Mapane en de To Pebato-Toradja's als heer had gesteld) en die van Todjo (die ook de heer was van den Toradja-stam die te Tomasa woonde) de school niet verboden en zij stopten den mond der Mohammedaansche handelaars die steeds wantrouwen stookten

omtrent de school onder de Toradja's. Nu zij zelf eene school hadden, konden zij dat niet meer doen. Het aangenaamste zou hun zijn geweest, indien zij voor hunne kinderen eene school hadden gehad, maar de Toradja's hadden kunnen afschrikken om het oprichten van scholen in hunne dorpen toe te laten. Dat Kruyt er geheel anders over dacht, zagen zij tot hun spijt wel in, maar van zijne gezindheid om ook hen te helpen wilden zij ten slotte toch wel voordeel trekken.

De verhouding tusschen leerlingen en onderwijzer was op de Mohammedaansche scholen van Mapane en van Todjo terstond eene andere dan op de scholen die onder de Toradja's waren opgericht. Al hadden de Toradja-scholen als inrichtingen van onderwijs nog weinig te beteekenen, er bestond toch al, voordat die scholen nu werkelijk voor goed op gang waren, eene goede verhouding tusschen den onderwijzer en de kinderen van 't dorp. Ze kwamen geregeld op zijn erf spelen, ze kenden hem allen goed, de ouders en de overige familieleden, de hoofden incluis, hielden rekening met den onderwijzer; hij was een gezien lid der dorpsgemeenschap. Te Mapane en te Todjo werd hij zooveel mogelijk buiten alles gehouden. Aan de schoolkinderen werd ingeprent dat de Mohammedaansche voorganger, bij wien zij het reciteeren van den Koran leerden, hun eigenlijke leermeester was en dat de schoolonderwijzer hoegenaamd geen aanspraken op hen had. Bewijzen van genegenheid of hartelijkheid van leerlingen of oud-leerlingen kwamen dan ook zoo goed als niet voor.

De school en de landbouw. In 1896 zijn de onderwijzers van Panta, Tomasa en Boejoe-mBajaoe, op aansporing van Kruyt, begonnen met deel te nemen aan den landbouw, zooals die door de dorpelingen gezamenlijk werd beoefend. Gelijk reeds boven (zie blz. 8) is uiteengezet, heeft elk Toradja-dorp een kring

AANLEG VAN EEN SCHOOLTUIN

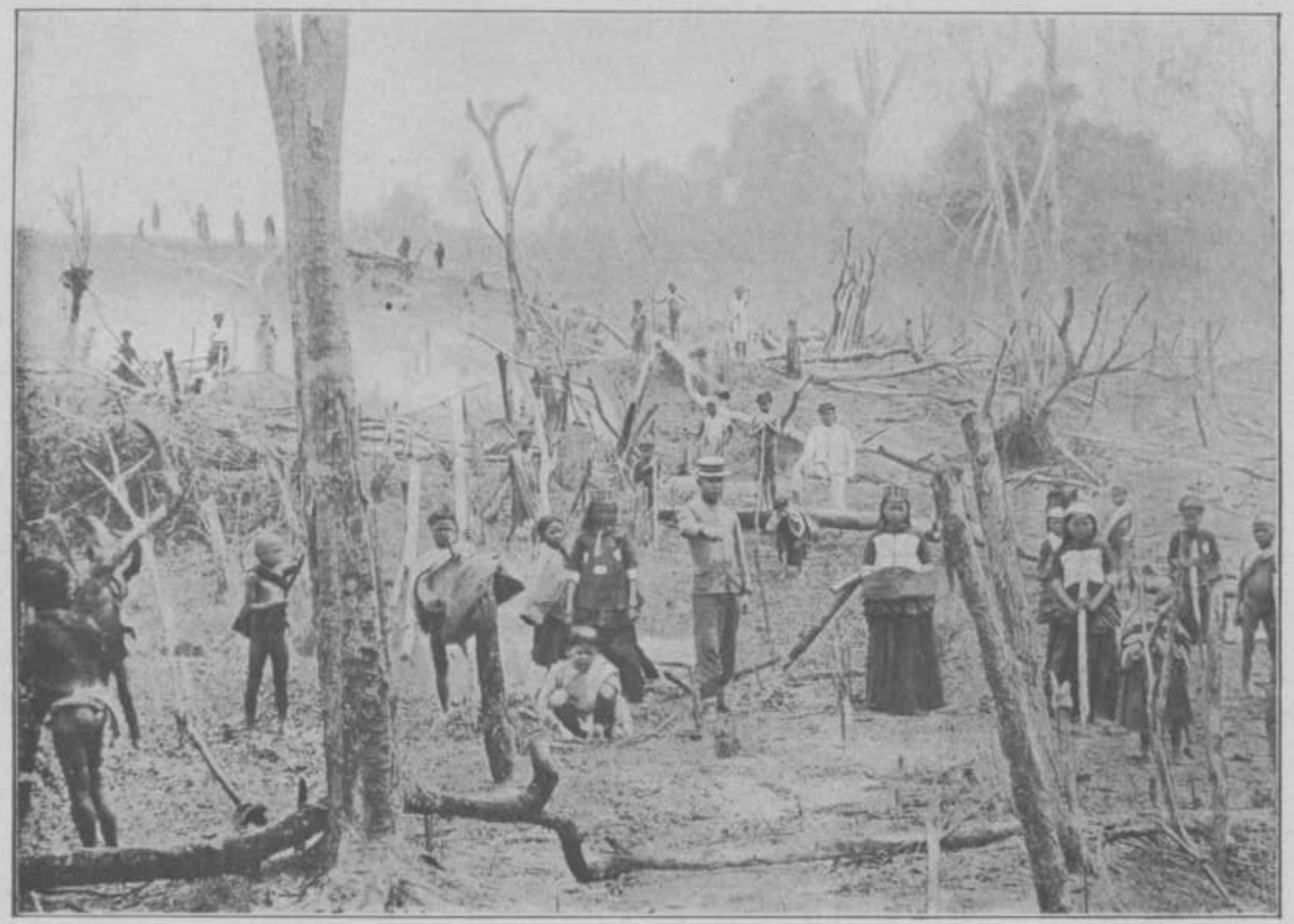

Schoolkinderen in *Napoe*, bezig met het rooien van boomen tot het aanleggen van een schooltuin, onder leiding van hunne beide Minahassische onderwijzers.

van gronden om zich heen, die gedeeltelijk ontboscht, gedeeltelijk nog met bosch bedekt zijn en die ieder jaar, onder leiding van het dorpshoofd, worden verdeeld tusschen de gezinnen ter bebouwing. Doorgaans is de ruimte van terrein zoo groot, dat zonder eenig bezwaar ook nog anderen dan de dorpelingen een stuk grond in bruikleen kunnen krijgen. De goeroes, eenmaal toegelaten in het dorp, kregen, zoodra zij het verzochten, een stuk grond, van even goede hoedanigheid en ligging als iedere andere dorpsfamilie. En dit bracht vanzelf mee dat zij bij de landbouwwerkzaamheden de hulp van alle dorpelingen genoten, zoodat ook deze gezamenlijke arbeid weder ten goede kwam aan de verstandhouding tusschen den onderwijzer en de dorpelingen.

De tuinen der goeroes werden dus op de gewone wijze bewerkt, maar van de talrijke animistische plechtigheden waarmede de Toradja's het gelukken van hun gewas willen bevorderen, had er natuurlijk geen enkele op den akker van den goeroe plaats. De landbouwwerkzaamheden bij welke de geheele dorpsbevolking haren bijstand verleende en waarbij een gemeenschappelijk maal werd gehouden, werden geopend met gebed en in de Zondagsche samenkomsten werd ook steeds voor het gewas gebeden. Dit begon nu voor de Toradja's meer beteekenis te krijgen, nu de goeroes en zij gemeenschappelijke belangen begonnen te krijgen. Er werd op gelet of de akkers der goeroes goed gelukten en toen men hiervan overtuigd was, besloot een deel der dorpelingen het volgend jaar ook de animistische plechtigheden bij den landbouw na te laten, om eens te zien of de rijst toch gelukken zou. Zoo iets kon te Mapane en te Todjo niet gebeuren, omdat de bevolking daar weinig aan den landbouw deed.

Op de onderwijzersvergaderingen, die Kruyt en

Hofman geregeld hielden, moest de zaak der **schoolakkers** uitvoerig worden behandeld. Het schoolsche karakter dat het onderwijs in de Minahassa allengs heeft aangenomen, heeft de scholieren en de onderwijzers tegenzin in den landbouw gegeven, die daardoor hoe langer hoe meer aan de vrouwen wordt overgelaten, omdat de man eene betrekking zoekt, die hem meteen nog, hoe eenvoudig ze ook is, een titel verschaft, waarmee hij meestal wordt aangesproken. Zulk een toestand zou natuurlijk in het Posso'sche ook zeer gemakkelijk kunnen ontstaan; de Toradja's zouden al spoedig dezelfde neigingen krijgen als de Minahassers en het voorgevoel der ouders van de eerste schoolkinderen „ze zullen niet meer aan den landbouw willen doen", zou uitkomen. En het is juist van het hoogste belang dat de landbouw der Toradja's op een hooger peil komt. Zij zelf houden diegenen voor knappe landbouwers, die geheel thuis zijn in de animistische praktijken, welke aan het gewas voorspoed moeten schenken; de echte Heidenen zijn dan ook moeilijk af te brengen van de ondeugdelijkheden in hunne werkwijze. Maar de schoolkinderen zijn wel te winnen voor verbeteringen. Van 't begin af zijn de onderwijzers door de zendelingen aangespoord om akkers aan te leggen (zie blz. 165) en de schooluren zijn altoos in den vroegen morgen gesteld (half zeven—half tien, of zeven—tien), om de kinderen gelegenheid te geven na schooltijd hunne ouders op het veld te helpen. Toen de scholen eenmaal goed op gang waren en van beteekenis gingen worden voor het geheele volk, is er ingesteld dat bij de verdeeling der gronden, die bij den aanvang van elk plantseizoen plaats heeft, ook aan de schoolkinderen een stuk land werd toegewezen, waarvan zij onder leiding van den onderwijzer, gedurende een deel der schooluren, een bevloeiden of niet bevloeiden akker konden maken, al naardat de terreins-

gesteldheid dit mogelijk of wenschelijk maakte. Zoo heeft nu elke school haren akker. De opbrengst wordt onder de kinderen verdeeld, wat hun den arbeid niet weinig verzoet. Waar de onderwijzers de taak weten aangenaam te maken, laten zij de kinderen met fluitmuziek, trommels en vlaggen naar den akker trekken, zoodat zij vanaf het schoolgebouw in optocht door het dorp naar hunne velden gaan en opgewekt den arbeid aanvangen.

Door den ijver der Minahassische goeroes is het **fluitspel,** dat in de Minahassa zeer populair is, ook onder de Toradja's, die veel van muziek houden, spoedig ingeburgerd. De fluiten worden gemaakt van bamboe, die overal voor 't afhakken staat, in lichte en zware soort, voor hoog- en laagtonige fluiten. De meisjes doen evengoed mee als de jongens en velen versieren hun fluiten met brandteekeningen; de jongens doen dit vaak voor de meisjes. In vele Zondagsbijeenkomsten begeleiden de schoolkinderen het gezang met fluitspel. Verder wordt op school ook andere **handenarbeid** geleerd: het maken van fuiken, matten, manden, stoeltjes, en zoo meer. De stukken die het best zijn geslaagd, worden een poos in het schoollokaal opgehangen en daarna door de makers als hun eigendom meegenomen. Volgens Toradja'sche begrippen, vervaardigen mannen en vrouwen elk afzonderlijk de voorwerpen die zij zelf noodig hebben. Daarbij heeft de Toradja'sche man nog het oude magische geloof, dat het verrichten van vrouwenwerk hem zou besmetten met het echt vrouwelijke gebrek: ondeugdelijkheid tot den oorlog. „Een man die vrouwenwerk doet, wordt laf", heet het. Op school wordt met deze opvattingen geen rekening gehouden, wat allicht het verdwijnen er van kan bevorderen.

De school en de taalarbeid. Verder kwam er op deze bijeenkomsten nog een nieuw werk aan de orde,

n.l. het gezamenlijk vertalen van een stuk uit den Bijbel. Daar dit op den duur mijne taak zou worden, had ik op de bijeenkomsten de leiding hiervan. In mijne onervarenheid begon ik met Mattheus 6 op te geven, een veel te moeilijk hoofdstuk natuurlijk! Ik had het gekozen, omdat het „Onze Vader" er in voorkomt. De goeroes hadden uit den Maleischen Bijbel moeten vertalen; de Heer Kruyt en ik konden nader aan den grondtekst komen en zoo was er nog al verschil in de vertalingen, die we vers voor vers oplazen, maar het slot van de zaak was, dat we ons op onze wijze door de moeilijkheden heen werkten en vrij voldaan meenden te mogen zijn over het resultaat. Als ik nu die vertaling nog eens overlees, dan denk ik er anders over! Maar dan zie ik meteen uit dit stukje arbeid, verricht zonder juist inzicht in 't geen in de eerste plaats noodig was, een zijdelingsch voordeel gegroeid, n.l. het overleg met de Toradja's dat door elk van ons vertalers was gepleegd, waardoor wij ons gewenden aan taalkundigen arbeid met de sprekers der taal en tevens leerden gevoelen dat zij alleen konden uitmaken wat juist was en wat het niet was.

Het is dus met die oefeningen in 't Bijbelvertalen gegaan zooals het ook vaak met andere dingen ging: wat wij meenden te moeten bereiken, viel zeer gebrekkig uit, maar het afleggen van den weg die tot dezen gebrekkigen uitslag voerde, was ons allen van groot nut. Wij waren er natuurlijk zeer op uit om iets tot stand te brengen en aan de Toradja's te arbeiden, maar tot ons groot geluk diende hetgeen wij deden het allermeest om ons zelf te vormen. Verloren is die arbeid waarlijk niet geweest, maar het nut ervan lag niet aan den kant waarop wij ons doorgaans hadden gericht. Evenals wij zelf, hebben dus ook onze onderwijzers een voorbereidingstijd door te maken gehad. Maar zij wonnen het vertrouwen. In 1897 ging de

SCHOOL TE PENDOLO

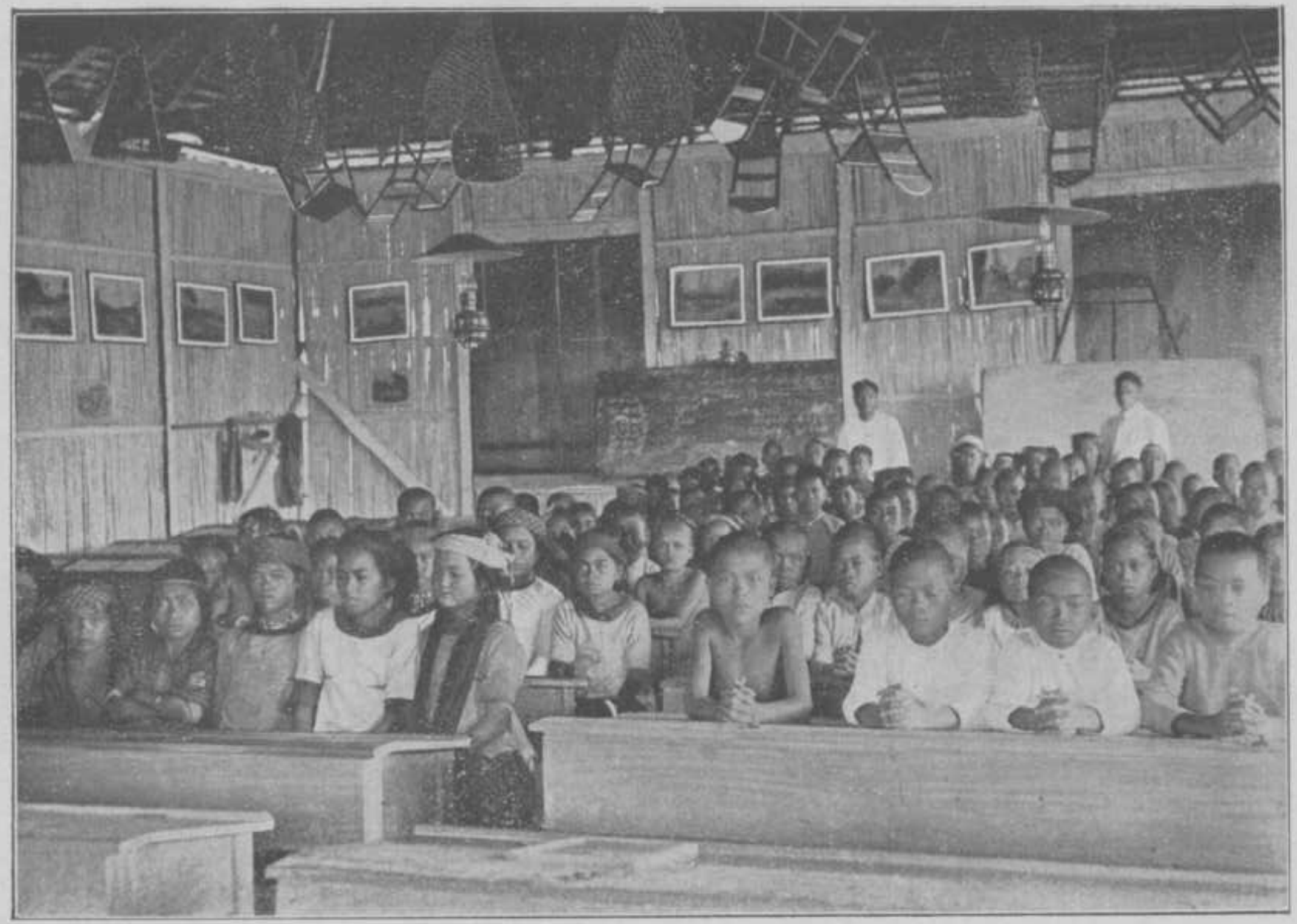

Aan de daksparren hangen stoelen, fuiken en andere voorwerpen door de scholieren vervaardigd. — De het best geslaagde voorwerpen blijven een poos te pronk hangen, om daarna eigendom der vervaardigers te worden.

onderwijzer van Tomasa met verlof naar de Minahassa. Het dorpshoofd vroeg hem zijn zoon, die reeds een tijd lang de school bezocht had, mede te nemen. Zendeling Kruyt ried de zaak af, omdat de jongen ziek zou kunnen worden en velen dan weer wantrouwen tegen den onderwijzer en de school zouden krijgen. Het hoofd, Papa i Melempo, begreep dit bezwaar en zag af van zijne begeerte.

In het jaar 1899 was er reeds eenige vastheid in het schoolgaan der kinderen gekomen. De schooltjes te Panta, te Boejoe-mBajaoe en te Tomasa hadden resp. nog niet meer dan 5, 4 en 3 leerlingen en alleen te Panta waren er meisjes op school, 3 van de 5 leerlingen. Maar het onderwijs begon te pakken en het werd tijd dat er **een spel- en leesboek** werd samengesteld. Het spelboek kostte wel wat hoofdbreken, maar ik kon reeds door het spelonderwijs van tijd tot tijd bij te wonen, de beslissing nemen in gevallen die mij tot nog toe raadselachtig waren geweest. Sedert 1898 hadden mijne Vrouw en ik ons huis verplaatst van Posso naar Panta en doordat de schoolkinderen veel bij ons kwamen, konden we bemerken dat er iets in hen wakker werd, dat de aanraking met hen gemakkelijker maakte. De geheel nieuwe kunsten van lezen, schrijven en rekenen hadden reeds aan den geest der kinderen eenige bezigheid gegeven; de taal, die voor hen steeds uitsluitend hoorbaar was geweest, werd nu ook zichtbaar. De gedachte dat een woord uit klanken of lettergrepen bestaat, dat het eene woord van het andere is afgeleid en dat alles in de taal naar vaste regels gaat, was nieuw voor de kinderen. Het zingen was ook een groot genot voor hen; de Toradja's zingen zeer gaarne. Maar het meest van alles pakte de Bijbelsche geschiedenis; hetgeen hun daarvan werd verhaald, wisten de schoolkinderen al spoedig over te vertellen. Dit ging wel op kinderlijke wijze, maar vaak

ook in zeer aanschouwelijken stijl, waarbij dan uitdrukkingen en stijlwendingen te pas kwamen, die zeer teekenachtig weergaven wat er moest gezegd worden. Zoo dikwijls als ik de school bezocht en een der kinderen hoorde herhalen wat den vorigen keer van de Bijbelsche geschiedenis was verteld, viel er iets op te teekenen dat voor eene goede wedergave van het verhaal in de Toradja-taal van beteekenis was.

Toen de spelregels waren vastgesteld, kon het spelboek gedrukt worden; het kwam in 1900 van de pers, tezamen met een leesboek, dat geheel was samengesteld uit volksverhalen die bij het Toradja-volk in omloop zijn en eene groote populariteit genieten. De inhoud dier verhalen staat meestal niet hoog, zooals we reeds hebben gezien (Hfdst. IV, blz. 113); ze zijn vaak grappig, ook wel fantastisch of grillig, doorgaans vlot en schilderachtig verteld, maar zonder achtergrond of strekking. Op den duur, dat begrepen we wel, zou er andere leesstof aan de kinderen moeten gegeven worden, maar het was eerst zaak hen genoegen in het lezen te doen krijgen en hen te doen zien dat hunne volksverhalen door ons niet werden op zijde geschoven en dat de kunst van lezen en schrijven geheel en al op hunne eigene taal en letterkunde kon toegepast worden.

Maar nevens dit Toradja'sche leesboek was een **Bijbelsch leesboek** noodig. Zoowel voor de Evangelieprediking als voor de behandeling der Bijbelsche geschiedenis op school, zou zulk een boek goeden dienst bewijzen. Er zou dan ook in de wijze waarop de Bijbelsche geschiedenis aan kinderen en volwassenen werd verteld meer eenheid komen, want iedere goeroe had zoo zijn eigene voorstelling van den inhoud van den Bijbel en zijne eigene inkleeding van de verhalen, die natuurlijk nog al eens met eenige vrijheid moesten overgebracht worden. Zoo moest er een begin gemaakt

worden met de bewerking van het Nieuwe Testament tot een Bijbelsch leesboek.

Eischen voor de bewerking. Liever was ik met het Oude Testament begonnen, want de Oud-Testamentische verhalen liggen in 't algemeen veel nader bij den geest en den smaak der Toradja's dan die van 't N. T. Daardoor zijn ze gemakkelijker te bewerken; ze laten zich beter omzetten in den Toradja'schen stijl. Maar daardoor is het ook weer moeilijker den zedelijken achtergrond er van duidelijk te maken en de diepere beteekenis dier verhalen te doen gevoelen. In ieder geval: het Nieuwe Testament was het eerst noodig en daarmede werd dus begonnen. Regelrechte hulp van de schoolkinderen was nog niet te verkrijgen. Er waren in de jaren 1901 en 1902 zelfs te Panta, waar de school reeds het langst had bestaan, nog geen jongens of meisjes die geduld en bekwaamheid hadden om gedurende eenige weken of maanden geregeld toe te luisteren naar de voorlezing van een geschreven stuk en daarbij te letten op fouten van taal en stijl, op ongeregelde of stijve uitdrukkingen, op onnoodig ingewikkelde of lange zinnen, onjuiste beelden of niet-Toradja'sche wendingen. Zeer grove fouten zouden ze ongetwijfeld verbeterd hebben; een geheel onjuist woord vervangen hebben door een ander, maar zoo iets was natuurlijk niet genoeg. Levendige voorstelling en goed vloeiende taal, goede verhouding tusschen het zuiver vertellende en het tot nadenken en gevoelen opwekkende gedeelte, dat alles kon door de Panta'sche schoolkinderen nog niet onder de aandacht genomen worden. Het lijkt dan ook wel of deze eischen wat hoog zijn gesteld en toch is dit niet zoo. De Toradja'sche kinderen spreken reeds op jongen leeftijd goed; ze zijn in dit opzicht vlugger dan onze kinderen. In 't algemeen zijn de Indonesische stammen welbespraakt en goed begaafd op letterkundig gebied; de kinderen zijn

van hunne jeugd af altijd onder de ouderen, hooren alle gesprekken aan, worden toegesproken op dezelfde wijze als de oudere menschen en zijn al zoo vroeg aan zichzelf overgelaten, dat zij een zekere zelfstandigheid over zich krijgen waar 't er op aankomt zich te redden met de taal. Maar doordat zij de taal nog niet kenden als iets dat gezien wordt, alleen nog als iets dat gehoord wordt, kostte het hun groote moeite om de aandacht te houden bij hetgeen hun werd voorgelezen; als het gesprokene niet in vrije voordracht, waarbij de spreker de hoorders aankijkt, alsof hij een gesprek met hen voerde, wordt gegeven, dan dwalen de gedachten der hoorders al spoedig af en zijn zij geneigd om alles maar zonder op- of aanmerkingen goed te keuren.

Zoo moest ik dus het Bijbelsch leesboek van 't Nieuwe Testament bewerken met geen andere dan de indirecte hulp van de aanteekeningen die ik had gemaakt wanneer ik de schoolkinderen de Bijbelsche verhalen die zij kenden liet oververtellen. Op zichzelf was dit geen geringe bijstand, ik zou dien niet hebben kunnen missen. Toen het handschrift gereed was, heb ik het voorgelezen aan een volwassen man, die lezen noch schrijven kon, maar zeer vlug van verstand was en geregeld de godsdienstoefeningen op Zondag bijwoonde. Hij had alleen van 't hooren vertellen, de geschiedenissen en gelijkenissen van 't N. T. goed in zijn hoofd, maar ook hem kostte het groote moeite om iets dat hem voorgelezen en niet toegesproken werd, met blijvende oplettendheid te volgen. Toch ontving ik van dezen beoordeelaar een aantal opmerkingen waarmee ik mijn voordeel kon doen.

In 1902 kwam het Bijbelsch leesboek van het Nieuwe Testament gereed en 't volgend jaar werd het afgeleverd door de drukkerij van het Ned. Zendelinggenootschap te Menado. Er was dus reeds eenige lees-

stof voor de scholen aanwezig. **Het Bijbelsch Leesboek van het Oude Testament** was nu aan de beurt. Doordat mijne Vrouw en ik gedurende 1903 en '04 in de Minahassa hadden gewoond, omdat ik daar taalwerk te verrichten had, kon ik pas bij mijne terugkomst in 1905 met deze taak beginnen. Maar nu stond de zaak er ook beter voor. Te Panta had de bevolking, op aansporing van het hoofd, een schoolhuisje gebouwd, omdat de voorgalerij van het goeroe-huis te klein en te open was om er nog langer behoorlijk school te houden. De onderwijzer had een helper gekregen, die door de kinderen de „kleine" (= onder) meester werd genoemd; ook deze was een Minahasser. De opkomst der kinderen was zeer geregeld, de vorderingen waren goed en de onderwijzers begonnen vrucht te zien van hun werk. Terstond werden mij een paar leerlingen aangewezen, die mij ongetwijfeld zouden kunnen helpen om de laatste hand te leggen aan het Bijbelsch Leesboek van 't Oude Testament, indien hun de bewerking werd voorgelezen.

Hulp der schoolkinderen. Die twee waren een meisje en een jongen, naar gissing ongeveer 14 of 15 jaar oud. Beiden waren ijverig en oplettend en kenden de Bijbelsche geschiedenis op hun duimpje. Het meisje, eene hoofdendochter, was eene echt flinke Toradja'sche, niet beschroomd om hare meening te zeggen en in het keuren van taal en stijl niet spoedig te bevredigen [1]). Nooit had ik met zooveel vreugde de vrucht van het onderwijs kunnen opmerken. In de Bare'e-taal, die tevoren nooit geschreven was geworden, bestond het onderscheid tusschen spreek- en

---

[1]) Men zie hierover nader: M. Adriani—Gunning, *Hoe een Posso'sch schoolmeisje den Bijbel hielp vertalen*, in: „Op reis met den Zendeling": een bundeltje Zendingsverhalen, in den 2den druk verschenen bij Uitgever dezes.

schrijftaal nog niet, maar deze schoolkinderen beseften reeds dat de losse, vaak slordige en soms maar half-aanduidende stijl van de spreektaal, die meestal met gebaren en blikken wordt begeleid en dus niet alles in de woorden legt, hier moest vervangen worden door volledige en afgeronde uitdrukking der bedoeling en toch niet breedsprakig, herhalend of vervelend mocht worden. De Bare'e-taal is bondig van uitdrukking, maar houdt daarbij toch van sierlijk gezwaai met woorden, van parallelisme en vooral van afwisseling in de keuze der woorden. Voor dit alles wisten nu de beide schoolkinderen reeds aardig op te komen. Terwijl ik van menschen voor wie de schrijftaal niet bestaat, alleen losse en vage aanwijzingen kreeg, ontving ik hier welgevormde zinnen, die toch goed vloeiend weergaven wat er bedoeld werd.

Een voornaam ding was ook, dat de schoolkinderen dit laatste reeds wisten. De Bijbelsche verhalen hebben eene strekking, spreken tot ons, bedoelen ons iets voor ons zelf te geven en ons hart te raken. In de Bijbelsche geschiedenis spreekt God tot ons. Dit was aan de kinderen duidelijk geworden en daarom konden we ook de opmerkingen die bij de verhalen gemaakt waren en den geheelen verhaaltrant volgen en beoordeelen. Zoo maakte ik dan telkens eenige verhalen gereed, las die aan de beide schoolkinderen voor, bracht de gewenschte verbeteringen aan en maakte daarna alles voor den druk gereed. In 1907 kwam het boek van de pers en daarmede was dus de geheele Bijbel in den vorm van een Bijbelsch Leesboek op de scholen gebracht. Ook voor de Evangelie-prediking der onderwijzers werd het Bijbelsch Leesboek spoedig een belangrijk hulpmiddel.

Nieuwe werkkrachten. Tot nog toe had Zendeling

Kruyt geen grooteren kring kunnen bewerken dan dien binnen welken Panta, Tomasa en Boejoe-mBajaoe lagen. Hij stond geheel alleen voor alle dienstreizen en moest ook nog een keer of 4 per jaar naar het afgelegen Todjo, waar Goeroe Sekeh werkte. Den 28sten December 1903, dus rond 10 jaar na Kruyt's vaste vestiging te Posso, kwamen Zendeling **Ph. H. C. Hofman** en zijne vrouw (geb. J. M. Stolk) hem den arbeid verlichten. In het begin kon daarvan met geen mogelijkheid sprake zijn, want de taal was hun beiden nog onbekend en zendeling wordt men ook niet door zijne voorbereiding en afvaardiging alleen. Daarenboven stond Kruyt ditmaal geheel alleen voor alles, want Mevrouw Kruyt was in 't begin van 1903 naar Nederland gegaan, om de kinderen te begeleiden en de komst van haren man af te wachten, die in 1905 verlof zou nemen. Maar Zendeling Kruyt was blijde met de nieuwe hulpkrachten en Zendeling en Mevr. Hofman spanden zich met geestdrift in om te profiteeren van Kruyt's taallessen en van alles wat zij van hem konden leeren op het gebied waarop hij reeds 13 jaar lang zoo rijke en diepgaande ervaring had opgedaan.

Uitbreiding van het Zendingswerk naar het Zuiden. Zoowel door deze gewenschte hulp, als door de noodzakelijkheid die het groeiend Zendingswerk van zelf medebracht, dacht Kruyt aan **uitbreiding** van het gebied dat hij geregeld bewerkte. Malei, aan de kust tusschen Posso en Todjo gelegen, bezocht hij niet meer; hij kon er niets uitwerken. Een school wilde men er niet hebben en het plaatsje was ook sterk aan Mohammedaanschen invloed blootgesteld. Maar Kruyt had reeds van jaren her den blik naar het Zuiden gericht. Eene rij hulpposten van Posso tot aan het Meer, zeide hij reeds in 1895, dat zou voor het werk het meest gewenscht zijn.

Het Posso-land is n.l. vooral bewoond langs de

oevers der Posso-rivier, dus in eene strook lands die van N. naar Z. loopt. Het zijn wel verschillende Toradja-stammen die daar wonen, maar ze spreken alle dezelfde taal en zijn in gezindheid tegenover alles wat nieuw en vreemd is, één van hart en zin. Hoe meer nu Kruyt de genegenheid won van de stammen To Lage en To Pebato, die van 't strand tot halverwege 't Meer wonen, hoe meer hij gevoelde ook de stammen To Wingke-mPoso en To Onda'e, die verder Z.lijk liggen, te moeten bewerken, omdat altijd vandaar weder een tegenwerkende invloed op de To Lage en de To Pebato werd uitgeoefend. Immers de Z.lijk wonende stammen hadden telkens naar het strand te reizen en spraken op hunne doortochten krachtig hunnen afkeer uit over alles wat zij van den invloed der Zending opmerkten.

Zooveel mogelijk maakte Kruyt elk jaar eene reis naar het Meer. Hij was dus onder de Meerbewoners (To Rano) reeds goed bekend, maar van invloed op hen kon nog geen sprake zijn. Toch had hij eene verbinding met hen waarvan hij veel goeds hoopte. In October 1894 had hij aan een Toradja-hoofd, die Mohammedaan was geworden en op zijne wijze aan 't handelen was gegaan, waardoor hij in korten tijd diep in de schuld was geraakt, 30 rijksdaalders geleend en daarvoor een jongen van ongeveer 6 jaar tot pand genomen. Het ventje was oorspronkelijk van den vrijen stand, maar zijn dorp dat tot de To Onda'e behoorde, was uitgemoord door stamgenooten van een ander dorp, die boos waren omdat het eerstgenoemde dorp zich onzijdig had gehouden in een oorlog der To Onda'e met de To Napoe. P e n t j a l i, zoo heette het ventje, had zijn vader zien vluchten, zijne moeder het hoofd zien afslaan en zijn jonger broertje zien doorsteken; omdat hij niet huilde en daardoor blijk gaf van dapperheid, doodde men hem niet, maar nam

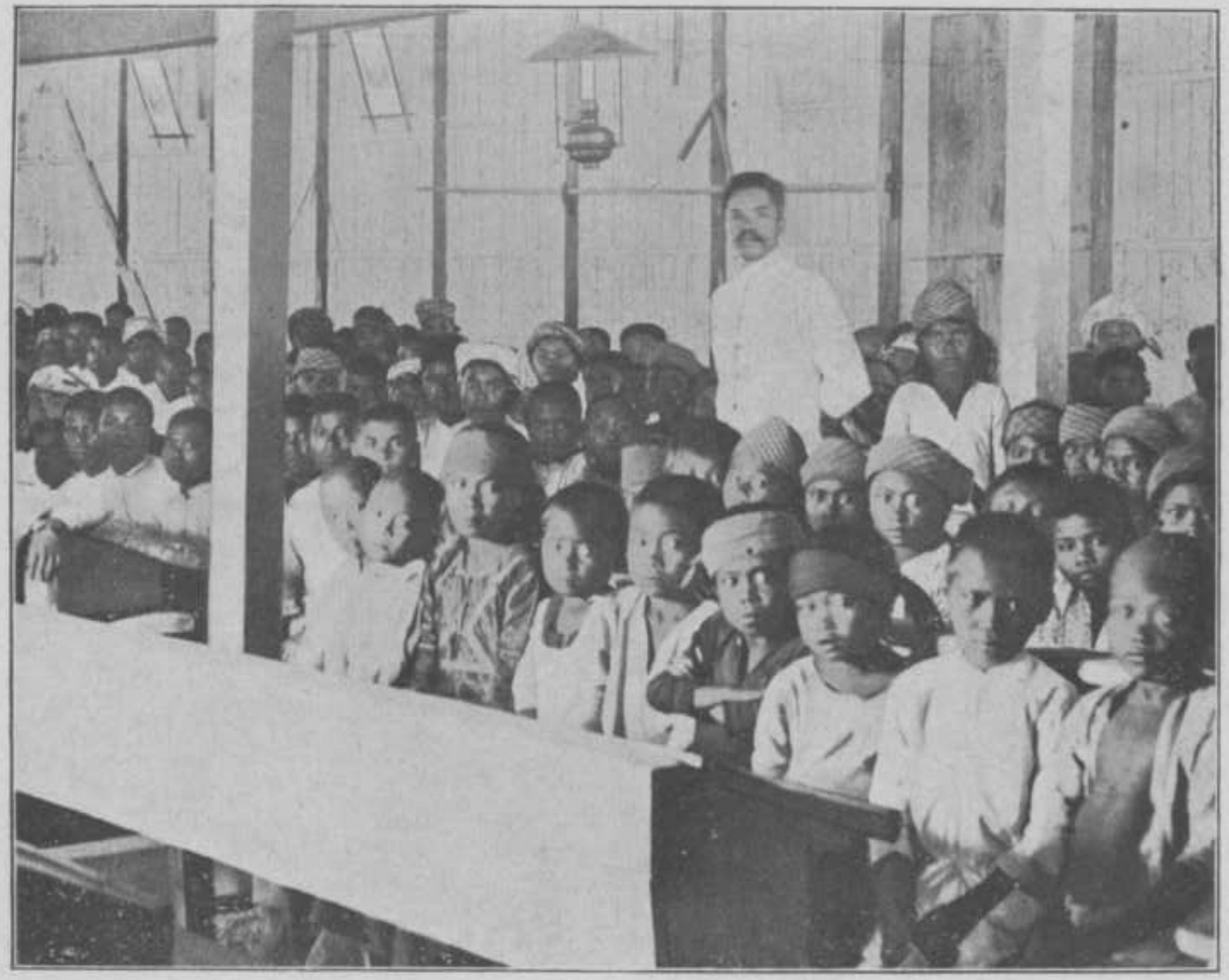

De school van *Tentena*. De meisjes hebben hoofddoeken op, de jongens niet. — De hoofdonderwijzer, PENTJALI, staat in het midden der school.

hem mee als krijgsgevangene. Hij was toen waarschijnlijk 4 of 5 jaar. Door zijne heeren werd hij nu verkocht aan den bovengenoemden Mohammedaan, die hem aan Kruyt in pand gaf en hem later voor nog 20 rijksdaalders, geheel afstond. Daar Pentjali een vrijgeborene was, was hij op zijn 7e of 8ste jaar door Kruyt geheel uit de slavernij gelost. Wel was Kruyt er zich van bewust dat hij iets van dien aard niet geregeld kon voortzetten, omdat het lossen van pandelingen eene geheel kunstmatige wijze zou zijn van eene Christelijke Gemeente te vormen, maar hij is nooit voor meerdere gevallen gesteld geworden en heeft dus in deze zaak nimmer een vast standpunt behoeven te kiezen.

Een van Kruyt's eerste zorgen was nu om Pentjali weder met zijne familie in aanraking te brengen. Zijn vader (die hertrouwd was), zijne broeders, zusters en verdere verwanten woonden aan de N.zijde van het Meer. Men vond Kruyt's houding buitengewoon mild en ontving hem dan ook met groote vriendschap, zoo vaak hij aan het Meer kwam. Ieder jaar bezocht Pentjali zijne familie; hij mocht altijd een poos bij de zijnen blijven, maar kwam ook steeds op den afgesproken tijd bij de familie Kruyt terug.

Kruyt had gehoopt dat hij door Pentjali andere Toradja-kinderen op de school te Posso zou krijgen. Dit is niet geschied, maar Pentjali zelf was vlug en ijverig in 't leeren, sprak na korten tijd Maleisch even-goed als zijne moedertaal en toonde een zelfstandig karakter. Wetende dat Pentjali zonder eenig verzoek met volle recht zou kunnen gaan wonen onder zijne verwanten, had Kruyt de hoop hem tot onderwijzer te kunnen opleiden om hem later aan het Meer te plaatsen. Pentjali zelf was daar zeer mee ingenomen.

Post te Koekoe. Maar tusschen Tomasa en het Meer wilde Kruyt nog eerst een hulppost stichten te

Koekoe, eene kleine, schilderachtig gelegen hoogvlakte, ruim halfweg Posso en het Meer. Van Posso was het twee dagen gaans. En nu bleek het welk een verschil er bestond tusschen de menschen binnen het door Kruyt bewerkte gebied en degenen die daarbuiten woonden. 't Was in 1903 en 1904 met de hoofden van Koekoe geheel hetzelfde als 10 jaar tevoren met die van Panta, Tomasa en Boejoe-mBajaoe. Precies dezelfde bezwaren, dezelfde tegenwerpingen op alle redenen die Kruyt aanvoerde, hetzelfde wantrouwen en hetzelfde kunstje van steeds te zorgen niet voltallig aanwezig te zijn, om op de bijeenkomsten niet tot een besluit te behoeven te komen. „Wij hebben geen bezwaren, maar de afwezigen zijn het niet met ons eens" heette het dan. Er was Kruyt echter veel aan gelegen om vóór zijn vertrek naar Nederland, dat in 't eind van 1904 zou plaats hebben, den goeroe dien hij voor Koekoe had bestemd, daar gevestigd te zien. Zoo gaf hij den moed niet op en evenals hij indertijd voor het stichten der school te Boejoe-mBajaoe de hulp van Papa i Woente had gevraagd (zie blz. 161), nam hij nu die van het To Lage-hoofd Ta Lasa te baat. Met dezen scherpzinnigen redenaar belegde hij nu eene vergadering, op welke de Koekoesche hoofden allen verschenen. Ongezouten spraken zij allen hunne meening uit, dat de zendeling te vergelijken was met de tamme buffelkoe, met welke de Nederlandsche Regeering hen, de wilde buffels, wilde lokken en vangen. Kruyt liet niet na te wijzen op de geschiedenis van vele jaren die hij reeds met de Toradja's achter den rug had en op den goeden naam en de genegenheid die de goeroes van Tomasa, Boejoe-mBajaoe en Panta genoten bij de To Lage en de To Pebato, voorspellende dat ook de To Wingke mPoso al spoedig evenzeer aan hunnen onderwijzer zouden gehecht zijn. Het eind was dat men toegaf.

Zoo bleek het dus dat na al het werken onder de To Lage en de To Pebato, de vlak aangrenzende stammen nog van voren af aan moesten gewonnen worden. Intusschen, 10 jaar tevoren zou het te Koekoe zeker niet zijn gelukt een goeroe geplaatst te krijgen; ook zou toen niet de hulp van Ta Lasa zijn te winnen geweest, een echte To Lage, heel wat minder gemoedelijk van aard dan de goedvertrouwende Papa i Woente en ook zelfs nu nog geen Christen geworden [1]). Had Kruyt niet zoolang voor alles alleen gestaan, hij zou ten Z. van zijnen werkkring heel wat meer invloed hebben gehad, maar hij mocht nu weder zijn voornemen gelukt zien en tastte dan ook spoedig door. Te Posso bracht hij alles voor den bouw van het goeroe-huis in orde, leidde zelf den bouw van het schoolhuisje en nam daarin voorloopig zijn intrek om verder voor den bouw der onderwijzerswoning te zorgen. Intusschen begon hij ook te Koekoe geregeld met de Evangelieprediking. Voor de volledigheid worde hier nog vermeld, dat de hoofden van eenige dorpen ten Z. van Koekoe zich zeer verstoord toonden over de toelating van den goeroe op de hoogvlakte. Het hoofd van 't dorp Tanono beboette Koekoe met vier buffels. Kruyt ging er op af, bezocht den man en verklaarde nadrukkelijk dat hij zelf zich beboet rekende door dezen eisch, hij die in al de jaren van zijn verblijf niemand ooit had beboet of ooit beboet was. Dit werkte uit dat de man van zijn eisch afzag.

De school van Koekoe was nu gesticht, maar zij kwam nog niet spoedig tot bloei. Doch te Koekoe was Kruyt slechts ééne flinke dagreis van het Meer af,

---

[1]) Men leze over hem: *Ta Lasa, een tegenhanger van Papa i Woente*, door Dr. Alb. C. Kruyt, verschenen bij uitgever dezes.

zoodat hij vandaar uit de vestiging van Pentjali als goeroe aan het Meer kon voorbereiden.

Hoofdenzonen onder de leiding van Zendeling Kruyt. In datzelfde jaar 1904 kreeg hij ook den zoon van Papa i Melempo, het invloedrijke hoofd van Tomasa en den zoon van Papa i Woente bij zich in huis. Tezamen met Pentjali vergezelden deze jongens, resp. Tantowinako en Maseka geheeten, Kruyt op al zijne dienstreizen en toen hij in 't eind van 1904 naar Nederland ging, via de Minahassa en Java, in welke landen hij eenigen tijd zou vertoeven, gingen de drie jongens met hem mede. Zij reisden met Kruyt de Minahassa rond (Tantowinako was reeds in 1901 met Kruyt in de Minahassa geweest); alle drie de jongens hadden de school te Posso afgeloopen en konden zich ook met Maleisch goed redden; ze konden dus het schoone Christenland Minahassa met zijne vriendelijke bevolking goed leeren kennen en zich eene voorstelling maken van wat hun land eens zou kunnen worden. Maseka keerde uit de Minahassa terug; Pentjali en Tantowinako vergezelden Kruyt tot Java en daar werd Pentjali in de kerk te Modjo Warno gedoopt. Tezamen keerden de jongens naar Posso terug, vanwaar Pentjali weder doorreisde naar de Minahassa, om op de kweekschool voor onderwijzers te Tomohon tot goeroe te worden opgeleid. Den cursus van 4 jaar heeft hij daar (1905—1909) ongestoord doorloopen. Elk jaar kwam hij de groote vacantie te Posso doorbrengen en bezocht dan ook steeds zijne familie aan het Meer. Hoewel hij, in zijne nette kleeding en met zijne beheerschte manieren zeer bij zijne verwanten afstak en natuurlijk hunne mindere ontwikkeling sterk moet hebben gevoeld, toonde hij nimmer zich boven hen verheven te gevoelen en ging steeds met het grootste genoegen naar hen toe.

Wat nu verder de vruchten zijn geweest van de Evangelie-prediking en het onderwijs, waarvan de ontwikkeling in dit en in het vorige hoofdstuk is geschetst, zal in het volgende worden uiteengezet. Daarbij zullen deze beide hoofdwerkzaamheden der Zending in Midden-Celebes niet meer afzonderlijk worden gehouden, maar bij al het overige dat op het Zendingsterrein is geschied, worden opgenomen.

VII

DE GROOTE VERANDERING
EERSTE OVERGANGEN

Inleiding. Het Posso-land heeft in de jaren 1904 en '05 eenige gebeurtenissen beleefd, die zullen blijken een keerpunt in de geschiedenis der Toradja-landen te zijn geworden. Het verhaal daarvan moet echter worden ingeleid door een terugblik op hetgeen reeds geschied was, toen de feiten voorvielen die zulk eene wending in de Toradja'sche historie hebben veroorzaakt. Het spreekt vanzelf dat in een overzicht der geschiedenis van Midden-Celebes, sedert den tijd waarop dit land ons is bekend geworden, daden van macht en (gelukkig meestal demonstratief) geweld zich laten aanzien als de hefboomen die de in conservatisme verstarde maatschappij der Toradja's in beweging en vooruitgang hebben gezet. Tegen zulk eene eenzijdige beschouwing dient gewaarschuwd te worden. In Augustus 1905 heeft de Ned. Ind. Regeering zich voor 't eerst met de wapenen gekeerd tegen den Toradja-stam To Napoe, een klein, maar krijgshaftig volkje, dat de Bare'e-sprekende stammen voortdurend kwam knevelen en hen in gestadige vrees hield. Het spreekt vanzelf dat de Zending van die vrees ten zeerste de storende gevolgen voelde, maar dat zij er niets aan kon doen. De To Napoe, gevoelende dat er van de Zending een invloed uitging die op den duur hun optreden zou belemmeren, lieten telkens aan de Bare'e-sprekende stammen bemerken hoezeer zij het hun kwalijk namen

dat „de Hollanders" (onder wie ook de Minahassische onderwijzers werden gerekend) in het Posso-land waren toegelaten, dat de bevolking in vrede en vriendschap met hen leefde en dat de Evangelie-prediking en het onderwijs geregeld voortgingen. Daardoor waren de Bare'e-sprekers bevreesd om ons ten volle te toonen hoe zij over ons dachten. Hoofden als Papa i Woente en Papa i Melempo werden door de To Napoe ontzien; zij durfden dan ook hunne zoons aan Kruyt mede op reis te geven naar de Minahassa en Java, een bewijs van blind vertrouwen, want geen van beide hoofden had nog eene duidelijke voorstelling van de ligging dezer landen. Maar het gewone volk lag geheel onder den druk der vrees vóór de openbare meening. Men wilde geen aanstoot geven aan den vorst van Loewoe, den vorst van Sigi en zijne onderdanen de To Napoe, noch aan de verwante stammen welke nog niet door de Zending beïnvloed waren en de eigene verwanten voor zooverre dezen het echt conservatieve deel van 't volk uitmaakten. Maar het allermeest waren degenen die in hun hart de Zending genegen waren en gevoelden dat deze hun heil bedoelde, beducht voor den toorn der Voorouders, die zeker den loop der zaken niet konden goedkeuren. Zij die zich tegen den invloed der Zending keerden, lieten dan ook niet na telkens de vrienden der Zending hierop te wijzen en hadden daardoor gemakkelijk spel met hen.

Zoo bevonden de vrienden der Zending zich in een moeilijken toestand. Zij voelden nog niet de kracht in zich om zich los te maken van het verleden, maar beseften evengoed dat de toekomst van hun volk lag op de baan hun door de Zending gewezen. Velen hunner spraken het kloekweg uit, dat zij wel zagen aankomen dat hunne kinderen Christenen zouden worden en dat zij dat goed vonden. Toen Kruyt eens rechtuit tot de vrouw van Papa i Woente zeide dat hij hoopte dat

haar zoon Maseka een goed Christenhoofd voor zijn volk zou worden, beaamde zij dien wensch en voegde er bij: „Zijn vader en ik volgen in ons hart reeds het Woord des Levens. Als we openlijk Christenen werden, zouden velen ons volgen, maar we zouden ongeluk brengen over het land, want we zijn bang voor Loewoe".

Nu heeft het optreden der Ned.-Indische Regeering den druk der vrees voor Loewoe opgeheven en ook aan de angst voor de wraak der Voorouders een krachtigen stoot toegebracht. De knevelarijen der To Napoe en het stoken van Sigi heeft de Regeering geheel doen ophouden en daardoor degenen die de Zending vertrouwden, gelegenheid gegeven zich onbeschroomd te uiten. De Regeering heeft daardoor aan het Toradjavolk een groote weldaad bewezen. Maar wat na het opheffen van den druk op de gemoederen te voorschijn kwam en ten slotte de eerste overgangen tot het Christendom heeft bewerkt, dat is de vrucht geweest van de Evangelieprediking en het onderwijs.

Geschiedenis der verandering. De invloed der Zending. Al het tot hiertoe vertelde heeft ten doel gehad te schetsen hoe het zaad des Evangelies door prediking en onderwijs uitgestrooid, in het verborgen is gaan ontkiemen, maar nog niet recht kon ontspruiten door de alles belemmerende vrees voor zichtbare en onzichtbare machten die geen verandering in den toestand zouden dulden en ieder die beweging bracht in den stilstand der zaken met hunne wraak zouden treffen.

Sinds 1892, kan men zeggen, werkte de Zending in stilte. Twee jaar later was ook de Regeering gekomen, maar de eerste ambtenaren bepaalden zich tot het in orde houden van de naaste omgeving van hun woonhuis. De taal leerden zij niet en daardoor konden ook

de bezoeken die eenigen hunner naar het binnenland maakten, niets uitrichten.

Maar in Augustus 1901 werd de controleur A. J. N. Engelenberg te Posso geplaatst, die terstond begon de Bare'e-taal te leeren en zich met de Toradja-bevolking te bemoeien, waardoor hij spoedig veel hart voor haar kreeg. Hij begon langs den weg van redeneering en onderhandeling te trachten of hij ook kon tornen aan de oude gebruiken, maar bemerkte spoedig dat hij langs dien weg niet verder kwam. Bedaard zette hij toen zijne studie van taal, land en volk voort, deed een aantal voorstellen aan de Regeering, ging zelf naar Buitenzorg om de aanneming er van te bepleiten, wist eene afdeeling Midden-Celebes gevormd te krijgen en toen hij zelf tot assistent-resident daarvan werd benoemd, vestigde hij zich te Donggala. De controleur van Posso kwam dus onder zijn gezag. Van den onwil van 't Loewoesch bestuur om ook maar eenigszins mede te werken tot het scheppen van betere toestanden in de Toradja-landen, werd de Heer Engelenberg ten volle overtuigd toen hij, met den Resident voor Inlandsche zaken te Makassar, den Heer Brugman, te Palopo eene audiëntie aangevraagd hebbende, daar zoo onbeleefd werd behandeld, dat er geen sprake kon zijn van overleg of samenwerking. De Heer Engelenberg begreep nu zonder Loewoe te moeten handelen.

Reeds spoedig kwam er aanleiding tot krachtig optreden. In Juli 1904 vermoordden de To Napoe een paar Inlandsche onderdanen der Ned. Regeering, uit Gorontalo, waartoe zij door den vorst van Sigi waren aangezet. De To Napoe beschouwden zich nu als in oorlog met de Nederlanders en bedreigden Boejoe-mBajaoe en Koekoe. En nu bleek het dat de bevolking van Posso volkomen bereid was om de goeroes dier beide plaatsen te beschermen tegen de To Napoe, ten-

gevolge waarvan deze laatsten dan ook niets tegen de goeroes ondernamen. Panta was dicht genoeg bij de Regeerings-vestiging te Posso om reeds daardoor veilig te zijn. Zes jaar tevoren, toen een troep Loewoeërs met veel vertoon van macht door het Posso-land trok, had het er althans te Boejoe-mBajaoe allen schijn van, dat men den goeroe in den steek zou gelaten hebben, indien de Loewoeërs eene poging hadden gedaan om hem te verjagen; nu was de stemming geheel te onzen gunste gekeerd.

Trouwens, de Heer en Mevrouw Hofman waren bij hunne komst ook zeer hartelijk door de bevolking ontvangen. En toch wisten de Toradja's zeer goed wat deze nieuwe zendelingen kwamen doen. In 1904 gingen de Hofmans drie maanden naar Boejoembajaoe, om zich terdeeg in de taal te oefenen. Zij voelden er zich terstond geheel en al thuis. En toen Maseka van zijn uitstap naar de Minahassa terugkwam (zie blz. 180) vroegen Papa i Woente en zijne Vrouw opname voor hem bij de familie Hofman.

De bevolking van het gebied dat onder den invloed der Zending stond, maakte dus niet de minste verdachte beweging en sloot zich op geenerlei wijze bij de To Napoe aan. Intusschen werd het onderzoek naar den moord voortgezet. De controleur van Posso riep telkens de To Napoe op tot het houden eener bespreking, maar ze kwamen niet. In 1905 maakte een troep To Napoe een tocht naar het Posso-meer, zonder bij den controleur te komen. Deze zocht hen op, werd door hen aan de praat gehouden en ten slotte met beloften afgescheept. Nu oordeelde de assistent-resident Engelenberg dat het genoeg was. In 't begin van September liet hij het garnizoen van Menado, dat onder Luitenant Voskuil was overgekomen, een tocht naar Napoe maken en daardoor waren de bewoners dier te voren nog niet door Europanen betreden hoog-

vlakte zóó verrast, dat zij zich zonder slag of stoot onderwierpen.

In dienzelfden tijd was het rijk Bone in Zuid-Celebes aan het Nederlandsch gezag onderworpen geworden en in verband daarmede was ook Loewoe aangevallen. In weinige uren was de hoofdstad Palopo vermeesterd, tengevolge waarvan ook de Toradja-landen onder Nederlandsch gezag kwamen. Het spreekt van zelf dat Loewoe hard zijn best deed om de Toradja's te doen gelooven dat Palopo niet door de Nederlanders had kunnen genomen worden. Ook toen eene sterke patrouille van uit Loewoe naar het Meer kwam aangemarcheerd, geloofden de Toradja's nog niet aan Loewoe's onderwerping, want dachten zij, de vorst had de soldaten slechts doorgelaten, om ze op hunnen terugtocht te kunnen vernietigen. Wel beloofden de Toradja-hoofden, aan het Meer verzameld, zich aan de Nederlandsche Regeering te zullen onderwerpen, maar toen daarop Luitenant Voskuil gelastte wegen aan te leggen en de versterkingen der dorpen te slechten, en Loewoe heimelijk de Toradja's tot verzet bleef aansporen, vielen er weer eenige dorpen af en moesten de troepen ingrijpen. Er vielen dooden van Toradjasche zijde, maar het verzet breidde zich uit, hoewel het zich niet uitstrekte tot het door de Zending bewerkte gebied. Het waren vooral eenige dorpen bij het Meer en het Zuidelijk gedeelte van het land der To Pebato, waar men zich verschanste en den strijd met de Nederlanders wilde wagen. Zendeling Hofman besloot toen om de hoofden der versterkte dorpen te gaan overreden hun verzet op te geven, dat toch zou gebroken worden en niets dan onnoodig bloedvergieten zou opleveren. Papa i Woente ging met hem mede. In 't eerste dorp werden beiden dadelijk toegelaten; het bleek dat het hoofd slechts had gehandeld op bevel van het hoofd Ta Rame, een geweldenaar, die zich over

het Zuidelijk deel van 't Pebato-land als gebieder aanstelde en de hoofden der andere dorpen steeds tot zijn zin wist te dwingen. In het tweede dorp moesten Hofman en Papa i Woente lang praten eer zij toegang kregen, maar die werd hun toch ten slotte niet geweigerd. Ten laatste ging het naar 't dorp van Ta Rame. Daar moest Hofman met nog meer aandrang optreden dan hij het in de vorige dorpen had gedaan, maar Ta Rame stond hem toch te woord en liet zich overhalen om naar Luitenant Voskuil te gaan en dezen zijne onderwerping aan te bieden. De zaak kwam in orde en de versterkingen werden geslecht. Aan Ta Rame werd eene boete opgelegd, maar gevochten is er niet. Voordat de maand Januari 1906 ten einde was, kon men zeggen dat de rust was teruggekeerd. En het was gebleken dat de Zending zich in de harten der Toradja's eene plaats had veroverd, want het verschil in houding van de dorpen, die onder haren invloed verkeerden en die welke daarbuiten stonden, was zeer duidelijk geworden. Het gevolg van den nieuwen toestand was nu ook, dat de Zending ruimer baan voor haren arbeid kreeg. Te Panta, waar reeds 16 kinderen op school waren, steeg dit aantal tot 32, te Boejoe mBajaoe kwam het van 10 op 13 en te Tomasa van 2 op 14. Te Boejoe mBajaoe werd een nieuw schoolgebouw gemaakt, te Panta werd de school vergroot; ook Todjo, Mapane en Posso gingen vooruit.

Veranderde houding der bevolking. De vrees voor de Regeering werd nu een nieuw element om de beweging in de ontwakende Toradja-maatschappij te versnellen. Zendeling Hofman, die sedert het vertrek van Kruyt (begin 1905) alleen stond voor het werk, kreeg van een dorp, dat zich nog steeds van de Zending had afgekeerd, een verzoek om een onderwijzer. Toen hij de reden van dien plotselingen omkeer onderzocht, bleek het dat men iemand wilde hebben aan wien men

bij iedere voorkomende gelegenheid kon vragen hoe men zich tegenover de Regeering had te gedragen en die ook verder de tusschenpersoon tusschen de dorpelingen en de Regeering zou kunnen zijn. Deze stemming maakte de menschen even gewillig als de vrees voor Loewoe hen vroeger onwillig maakte. Het dorp lag op een drassig stuk land, aan de samenvloeiing van de rivieren Sawaka en Poena en heette daarom Sawaka. De ongezonde ligging en de afsluiting die telkens werd te weeg gebracht door hoogen waterstand in de Poena, gaven Hofman aanleiding om voor te stellen het dorp naar den Oostelijken Poena-oever over te brengen. Hij zou dan een onderwijzer geven en ook zelf in het nieuwe dorp komen wonen. Dit dorp zou dan met ordelijke wegen en erven moeten aangelegd worden, er zou geen Toradja'sche tempel (lobo) worden gebouwd, en de Zondag zou er openlijk gevierd worden. Over dit alles moest men nog eens met elkaar beraadslagen.

Hofman trok zich nu terug en kwam eene maand later te Panta. Hij bezocht de school, waar de kinderen reeds op de hoogte waren van de beslissing der vergadering, die over de Sawaka-zaak was gehouden. Toen er halverwege den schooltijd een kwartiertje van uitspanning was, kwamen eenige meisjes naar Hofman toe en vertelden hem dat hare vriendin Jontoe een versje had gemaakt. Jontoe kwam nu met het volgende versje:

De kippen zijn van stok gevlogen
En naar hun nieuwe nest getogen.
Straks komt de tolk des Hemels aan,
We zullen 't hem vertellen gaan.

Daarmee werd dus door de kinderen aan Hofman verklapt dat de beslissing van Sawaka ten gunste der nieuwe vestiging was uitgevallen. 's Avonds werd hem dit officieel bekend gemaakt in eene vergadering van

de hoofden en huisvaders en den volgenden morgen werd het terrein bepaald. Toen daarop werd beraadslaagd over den naam, gaf Papa i Woente zijne meening te kennen in een versje dat aldus eindigde:

Sigoentjoemo poera-poera,
Mokole pai watoea.

(allen zijn bijeen gekomen, vrijen en slaven). Daarop is als naam gekozen: **Kasigoentjoe** „waar de menschen zijn bijeengekomen". Het woord is ontleend aan de priestertaal en pleegt dus gebruikt te worden in de beteekenis „plaats waar men vergaderd is, om door den voorganger met de goden in aanraking te komen". De bedoeling was hier, dat dit in christelijken zin zou opgevat worden. Vijf Pebato-dorpen vereenigden zich in deze nieuwe vestiging, die nu een flinke school kon krijgen en een getal inwoners had dat de 1000 nabij kwam.

Aan den ingang van het nieuwe dorp kwam de zendelingswoning te staan en in het midden werd de school gebouwd; daar hebben ook de Zondagsche bijeenkomsten plaats. Toen het dorp was gesticht en de huizen werden afgewerkt, brak er eene ziekte uit, die velen wegnam. Dit gaf, zooals men denken kan, veel wantrouwen en ongerustheid omtrent de toekomst van het nieuwe dorp, maar men bleef volhouden, totdat op een Zondag in Juni 1908 het dorp kon worden ingewijd, wat op geheel Christelijke wijze plaats had, al was er nog niemand gedoopt.

Nieuwe toestanden. Ook de bevolking der andere dorpen in het Pebato-land toonde hare bereidheid om van de hoogten af te komen en meer in de vlakte te gaan wonen. De vrede was verzekerd en de versterkingen waren niet meer noodig. Elk dorp wilde nu ook wel een onderwijzer hebben. Maar dit zou natuurlijk alleen kunnen, indien de dorpen grooter werden dan tevoren, doordat er eenige bijeen werden ge-

voegd. Dit geschiedde dan ook. Verder werden er twee wegen aangelegd, een van Posso naar het Meer, waaraan de dorpen der To Lage en To Wingke mPoso werden gebouwd en één van Mapane, door het Pebato-land, die op den eerstgenoemden weg uitkwam, waaraan de To Pebato zouden gaan wonen. Dit werk geschiedde in heerendienst. Men kon nu in twee dagen van 't strand aan het Meer komen, terwijl het vroeger vier of vijf dagen duurde. Ook kon men nu te paard gaan, waaraan vroeger geen denken was, want de rivieren werden overbrugd en de steile hellingen vermeden. Aan iederen volwassen man werd een hoofdgeld opgelegd van *f* 2.50 per jaar.

Voor feestvieren was er dus, door de belangrijke vermeerdering der werkzaamheden, minder tijd over dan te voren en om de geweldige verkwisting van rijst en slachtdieren te beperken, zooals die vroeger op de 3- en 7-daagsche feesten plaats had, werden die feesten beperkt tot één en drie dagen. En van elke 10 buffels, die men op zulk een feest slachten wilde, moest er één aan de Regeering worden opgebracht. Verder werden de heksen-processen, de godsoordeelen en het koppensnellen verboden en de slavernij werd opgeheven.

In het begin werd dit alles zwijgend aanvaard. Er schoot trouwens niet veel anders over dan „ja" zeggen op alles wat Luitenant Voskuil, die tot civiel en militair gezaghebber van Posso was benoemd, en dus voorshands den controleur verving, gebood en verbood. Maar op den duur viel het niet mee. Belasting betalen vond men billijk; men vatte 't niet op als eene bijdrage tot de huishoud-kas van het landschap, maar meer als een teeken van onderdanigheid en als een verstandig gebruik dat de overwinnaars maakten van hunne overmacht. Geen Toradja dan ook, die niet

uiterst verbaasd was, als wij hem vertelden, dat wij zelf honderden guldens aan belasting moesten betalen. Maar aan de heerendiensten had men terdeeg het land: vrijen en slaven gelijkelijk aan den weg werkende, zonder loon, zonder kost, aan wegen en bruggen die men vroeger altijd had kunnen ontberen! De feesten ingekort, het koppensnellen verboden, dit alles was regelrecht tegen den Voorouderdienst gericht! Op de feesten werden de zielen der gestorvenen genoodigd, om aan de overvloedige maaltijden deel te nemen en het koppensnellen was een heilige plicht, door de Voorouders opgelegd. Verder werden de heksenprocessen verboden, wat voor den Toradja beteekent: alle menschen wier innerlijk wezen (waarover zij zelf geen beheer hebben, want lichaam en ziel hebben een afzonderlijk bestaan) zoo boosaardig is, dat het zich verlangt te voeden met de lever van anderen, zoodat zulke menschen even gevaarlijk zijn als dolle honden, moeten blijven losloopen en kunnen dus hun sluipmoordenaarswerk ongestoord voortzetten. De Hollanders zelf, zoo dacht men, worden door onze heksen niet gedeerd, daarom kan het hun niets schelen of wij er al de slachtoffers van worden. En dan ook de godsoordeelen afgeschaft. Vroeger behoefde geen rechtszaak onbeslist te blijven, want als de menschen geen beslissing konden nemen, dan wezen de goden door het teeken der overwinning bij 't speersteken, duiken of het blootstellen van den vinger aan verbranding, wie er onschuldig en wie schuldig was. En nu, zoo klaagde men, blijven zulke zaken onbeslecht, want de Hollanders laten onze Voorouders niet meer aan 't woord, maar zelf kunnen *zij* evenmin alles uitmaken als *wij* dat vermogen.

Het afschaffen der slavernij werd nog niet terstond gevoeld. Het zich verheven gevoelen boven de slaven bleef, begrijpelijkerwijze, den vrijen stand voorloopig

nog eigen en de geestesgesteldheid der slaven was door de onderdrukking die zij van geslacht op geslacht hadden ondergaan, zoo slaafsch geworden, dat zij voorloopig nog zoo bleef. Maar toch wisten heeren en slaven beiden, dat zij voor de Regeering gelijkwaardig waren en dat de slaven niet meer aan de willekeur hunner heeren waren overgelaten, maar recht konden krijgen.

Heksenprocessen hadden nog telkens plaats, maar in 't verborgen. De zaak kwam gewoonlijk uit; er waren altijd wel persoonlijke vijanden van een der deelnemers die dezen in 't verderf wilden storten en de zaak aan de Regeering verrieden. Eerst werd eene zware boete opgelegd, maar toen de gezaghebber begreep, dat men die er voor over had, strafte hij met verbanning, wat voor een Toradja, die buiten zijne omgeving door heimwee verteerd wordt, zoo goed als de dood is. Deze straf heeft inderdaad afschrikkend gewerkt, maar de Regeering moet toch altoos tegen de heksenterechtstellingen scherp blijven waken.

Door deze talrijke, diep in het leven der Toradja's ingrijpende maatregelen, moest er kalm en toegevend worden opgetreden. Het verhuizen van de dorpen naar den grooten weg ging nog niet vlot; vele dorpen vroegen om een onderwijzer, maar Zendeling Hofman kon niets doen, voordat hij wist waar de dorpen zouden komen te liggen, hoe groot ze zouden worden en of ze van plan waren een huis voor den onderwijzer en een schoolgebouw te maken. Zoo bleef het een tijd lang er bij, dat de bestaande scholen zich uitbreidden tot 30 en 40 leerlingen, zoodat iedere school reeds twee onderwijzers moest hebben.

Maar in 1907 kwam er **meer voortgang** in de zaak. Luitenant Voskuil, die al zooveel nieuwe dingen had moeten invoeren, had tot aan zijn vertrek nog groot geduld geoefend met de verplaatsing der dorpen, maar

zijn opvolger Kapitein Mazee begon met kracht dezen maatregel door te zetten. Spoedig waren nu alle 5 dorpen die in het Pebato-land gesticht werden en die elk uit twee of meer voormalige dorpen bestonden, gereed; elk dorp had een goeroe-huis en een schoolgebouw en zoo kwam het geheele Pebato-land, dat zich tot dicht bij het Meer uitstrekt, in geregelde bewerking door de Zending. Bij het bouwen van zijn huis en van het schoolgebouw had de onderwijzer de leiding, vanwege de Zending bijgestaan door een timmerman en een aantal dorpelingen, die op deze wijze leerden met zaag, beitel, boor, hamer en schaaf om te gaan. Te voren was hun gereedschap alleen maar: bijl, kapmes en dissel; met groote handigheid wisten ze met deze werktuigen heel wat te verrichten, maar zelfs het gebruik van hamer en spijkers kenden ze niet; al het hout werd rond gelaten, wel eenigszins gegleufd om in elkaar te passen, maar dan verder met rotan-bindsel aaneen gehecht. Het goeroe-huis werd nu het voorbeeld voor degenen, die eene betere woning wilden maken dan die van het voorvaderlijke model.

Een belangrijke maatregel van Kapitein Mazee en een groote weldaad voor de bevolking is geweest het bevel tot het aanleggen van bevloeide rijstvelden. In Midden-Celebes is de natte rijstbouw van ouds inheemsch. In het Paloe-dal en in de bovenlanden van Kaïli, in Napoe, Besoa, Bada' verstaat men de kunst van de rijstakkers te bevloeien zeer goed, maar men ploegt daar niet; de buffels worden in de moddervelden heen en weer gejaagd, totdat zij den grond met hunne pooten hebben omgewerkt. De Possoërs wisten dus al terstond wat er werd bedoeld en hebben, zonder dat veel aanwijzingen noodig waren, bewaterde velden aangelegd waar dit mogelijk was. Eerst was er dwang noodig. Men was afkeerig van de nieuwigheid en liet den oogst mislukken, in de

overtuiging dat de Voorouders er tegen waren en dat er nooit zegen op kon rusten. Maar in 1911 mislukte de rijst op de droge velden en zou men niets hebben gehad, als niet de bevloeide akkers een prachtigen oogst hadden gegeven. Toen was de zaak gewonnen en nu worden de dorpen wier gronden kunnen bevloeid worden, zeer benijd door die welker terreinen daarvoor niet geschikt zijn.

Omdat de natte rijstbouw eene nieuwigheid was, werd hij ook beoefend zonder animistische gebruiken, die juist bij den drogen bouw zoo talrijk zijn en een krachtigen steun voor 't Heidendom vormen. Zoo bracht ook de bevloeiing der velden een stoot toe aan het Animisme. Wel hebben hier en daar hoofden getracht de animistische gebruiken ook op de bewaterde akkers te doen plaats hebben, maar dit is niet gelukt en hoe meer dus de natte cultuur het van de droge zal winnen, hoe minder bij deze laatste, die in sommige streken toch de voornaamste zal moeten blijven, ook de animistische gebruiken zullen in stand gehouden worden. Bij de Christenen zijn ze natuurlijk afgeschaft.

Uitbreiding van het Zendingswerk. In September 1907 kwam de familie Kruyt terug uit Nederland en vestigde zich te Koekoe, vanwaar uit Zendeling Kruyt spoedig begon in Lage ten N. en aan het Meer ten Z. onderwijzers te plaatsen en scholen te openen. Zoo was nu het werk reeds verdeeld in twee kringen: Koekoe onder Kruyt en Kasigoentjoe onder Hofman. De woonplaatsen der beide zendelingen lagen ongeveer 10 uur gaans uit elkander. Kruyt had weder in meer onmiddellijken zin het pionierswerk te doen, Hofman had in het Z. van zijnen werkkring te maken met het lastige hoofd Ta Rame, die het middelpunt eener reactionaire beweging had kunnen zijn, indien hij bij de zijnen een bemind en geëerd man ware geweest.

Maar hij was alleen gevreesd en was er ook alleen maar op uit om voor zich zelf eene omgeving te behouden, waarin hij zooveel mogelijk nog vrij man was. Dat hij met overtuiging heil bleef zien in het behoud der oude toestanden. was uitgesloten; zijne bedoeling was geheel en al die van heerschzucht en eigenbaat. Dit wisten zijne partijgenooten ook wel en daarom bleef zijn invloed beperkt tot degenen die onder hem stonden. Hij was n.l. onderdistrictshoofd van Pebato geworden.

De Zondagsche bijeenkomsten werden ook veel meer bezocht dan vroeger. Hoe meer dorpen een goeroe kregen, in hoe grooteren omtrek er werd geëvangeliseerd, zoowel door de goeroes, als door de beide zendelingen, die geregeld hunne bezoekreizen maakten. Het geregeld onderwijzen der kinderen kon ook niet anders dan uitwerken dat daardoor op den duur eene kern van dorpelingen werd gevormd met wie de onderwijzer ook als voorganger aanraking had en behield en die ook den zendeling beter begrepen en vertrouwden dan velen der ouderen, die nog geen vast vertrouwen hadden in de duurzaamheid der nieuwe toestanden. Loewoe bleef nog stoken en vond nog overal menschen die geloofden dat er vanwege het Loewoesche bestuur weer spoedig een eind zou gemaakt worden aan de Nederlandsche overheersching. Zij die de Hollanders trouw hadden gehoorzaamd, zouden dan als eerste slachtoffers van Loewoe's wraak vallen. Dit hield nog velen in onzekerheid, zoowel tegenover de Zending als ten opzichte der Regeering. Op de zendingsposten Kasigoentjoe en Koekoe werd het Kerstfeest gevierd met een Kerstboom, waarbij gezongen en gesproken werd; de schoolkinderen kregen kleine geschenken, ook die der scholen buiten de woonplaatsen van den zendeling, die het feest kwamen meevieren, werden bedacht en verder kwamen velen

het feest bezoeken uit nieuwsgierigheid of uit vriendschap. Maar hoe ver of hoe nabij de meest vooraanstaanden ten opzichte van het Christendom waren, dat viel nog op geenerlei wijze vast te stellen. Er heerschte hier en daar nogal ziekte en dit bracht velen in tweestrijd, omdat het weder met kracht het oude geloof deed opleven dat tegenspoed het noodzakelijk gevolg is van het verwaarloozen der aloude gebruiken.

Kruyt en Hofman gingen intusschen geregeld door met hun toch reeds omvangrijk werk uit te breiden. Vanuit Koekoe wendde de eerste zich naar 't Z. O. en bereisde het groote en belangrijke landschap **Onda'e,** waar reeds invloed van den Islam viel waar te nemen. Deze kwam uit de handelsplaats Wata mBajoli, aan de Tomori-baai, waar vele Toradja's een tijd lang gingen werken om geld te verdienen. Onder hen waren ook steeds heeren, die er met hunne slaven een poos bleven, de slaven er op uitzonden en zelf aan de tusschenhandelaars verhandelden hetgeen de slaven aanbrachten. Deze heeren hadden tijden lang niets te doen, werden dan vaak door spel en vrouwen nader tot de Mohammedaansche handelaars gebracht en namen den Islam aan. Zoo was het ook al met eenige Onda'ehoofden gegaan en daarom ook moest er van het landschap Onda'e krachtig werk gemaakt worden.

Aan het Meer had Kruyt in 1908 reeds drie onderwijzers geplaatst, te Tentena, aan de N.punt, te Boejoe mPondoli, in den N.W. hoek en te Bantjea, aan den Z.W.lijken oever. De grenzen van zijn werkkring waren dus reeds ver vooruit geschoven. Maar hij wist dat hij in 1908 versterking van krachten zou krijgen en had reeds besloten nog dieper het binnenland in te trekken, en zich te vestigen te **Pendolo** aan den Z. oever van het Meer. Vandaar zou hij de landschappen ten O. van 't Meer: Onda'e en Palande en het Z. en Z.W. aan 't Meer gelegen Poe'oe

mBoto en Bantjea bewerken. Daarmede zou dan het belangrijkste deel van het Bare'e-sprekende Toradja-land onder den invloed der Zending zijn gekomen.

In December 1908 kwamen de zendeling-leeraar **P. Schuyt** en zijne vrouw (geb. Mansvelt) en de zendeling-leeraar P. ten Kate te Posso. De familie Schuyt trok naar Koekoe, bleef daar ongeveer een jaar tezamen met de familie Kruyt wonen om te worden ingeleid in het zendingswerk en nam in October 1909 den werkkring Koekoe over, zoodat toen de familie Kruyt naar Pendolo kon verhuizen, vanwaar de bearbeiding van den nieuw gevormden werkkring uitging. Kruyt had deze streken vroeger reeds bereisd en was ook vóór zijn verlof naar Nederland dikwijls aan het Meer geweest. Vele hoofden hadden hem toen vriendschappelijk behandeld, maar er waren er ook die hem hadden gedwarsboomd of die ruw of onwelwillend tegen hem waren opgetreden. Nu de positie der zendelingen zoo geheel was veranderd, meenden die menschen dat Kruyt hen eens goed zou laten voelen wat hij hun kon vergelden voor hunne houding van vroeger. Op de meest gewone wijze behandelde Kruyt hen als oude bekenden, haalde met geen woord het verleden op en maakte geen onderscheid tusschen hen en anderen. Het gevolg was natuurlijk, dat zij zich geheel overwonnen gevoelden en zich voortaan beijverden om vriendschap en hulpvaardigheid te toonen.

Het zou wel vreemd zijn geweest, als de **zendelingen niet telkens en telkens door hoofden en dorpelingen werden geraadpleegd in de tallooze moeilijkheden,** die zich voordeden. Kruyt en Hofman waren gewoonlijk in staat om goeden raad te geven, maar toonden toch telkens **dat zij buiten de bestuurszaken stonden.** Voor de Toradja's, bij wie de godsdienst geheel met het publieke leven samenhangt, was dit onbegrijpelijk. Menigmaal vroeg een hoofd aan de zende-

DE ROTAN-VLECHTERIJ TE KOEKOE

Stoelen, tafels, matten en een kinderwieg, vervaardigd van rotan door de zieken die te Koekoe, door den Heer en Mevrouw SCHUYT—MANSVELT verpleegd worden. — De Heer SCHUYT staat rechts.

lingen om in de Zondagsbijeenkomsten aan de verzamelde menigte eens goed de les te lezen over hare nalatigheid in 't opvolgen der Regeeringsbevelen, of om nog eens duidelijk uit te leggen wat voor straf en onheil er wel zouden te wachten zijn voor degenen, die niet aanstonds gehoorzaamden aan 't geen de gezaghebber voorschreef. Soms wrong men letterlijk eene toespraak over een geestelijk onderwerp in eene uitlegging die ze maakte tot eene regeeringsproclamatie. Zoo had Kruyt eens over den Verloren Zoon gesproken en de gelijkenis op den geestelijken toestand zijner hoorders toegepast, maar moest daarna aanhooren hoe een der hoofden na hem het woord nam en de volgende uitlegging voordroeg: de Oudste Zoon is hij die alles doet wat de Regeering beveelt; de Jongste is degene die aan de Regeering ongehoorzaam is en daardoor tot ellende vervalt. Zoo zal het U ook gaan, indien ge niet doet wat de gezaghebber U beveelt. Het spreekt wel van zelf, dat Kruyt hem niet het laatste woord liet.

Velen viel het zeer hard de oude dorpen te verlaten en in eene nieuwe vestiging aan den weg te gaan wonen. Telkens werd aan de zendelingen ontheffing van dit bevel gevraagd. Er waren ook wel eens lieden, die kloekweg beweerden, dat zij van den zendeling verlof hadden gekregen om in hun oude dorp te blijven wonen. Als dan werd onderzocht wanneer zij dit ooit uit zijn mond hadden gehoord, dan kwam er een antwoord als dit: Toen de zendeling den laatsten keer in ons dorp kwam, hadden wij eigenlijk al moeten verhuisd zijn, maar hij heeft er niets van gezegd en daardoor dus goedgekeurd, dat we hier blijven wonen. Voor doodenfeesten en andere animistische plechtigheden vroeg men aan de zendelingen verlof; natuurlijk werd op zulk eene vraag geantwoord, dat men dit zelf moest weten en dan heette het dat er toestemming was gegeven. Maar al deze dingen bewezen toch, dat men

een nieuwen toestand voelde aankomen, maar het oude nog wilde vasthouden, voorzoover men dit kon.

Waar onderwijzers werden geplaatst, daar kwamen ook kinderen op school. Van 't begin af hadden er meisjes aan het onderwijs deelgenomen; de Toradja'sche adat verbood dit niet. Op de Mohammedaansche scholen aan 't strand kwamen geen meisjes. Nu de scholen zoo toenamen, moest er ook voor eene juiste verhouding tusschen jongens en meisjes worden gezorgd. Het schoolverzuim was onder meisjes erger dan onder jongens; omdat de meisjes meer huiselijke bezigheden verrichten dan jongens, zijn ze nuttiger als hulp in de huishouding.

Zendeling Hofman had wel niet zulk een grooten werkkring als zijn ambtsbroeder, maar hij woonde te Kasigoentjoe geheel aan het Noordelijk einde van zijn ressort en had dus ook vrij veel te reizen om al zijne dorpen te kunnen bezoeken. Behalve het Pebato-land, had hij aan den Oostelijken oever nog de dorpen Maliwoeko en Pandiri (het vroegere Tomasa) onder zijne zorgen en de strandplaats Posso, die als woonplaats voor een zendeling was opgegeven. De Christelijke gemeente die daar was, bestond geheel uit vreemdelingen, voornamelijk Minahassers; de Toradja'sche bevolking van den omtrek had voor den Islam gekozen en vermengde zich hoe langer hoe meer met de Parigische en andere Mohammedaansche kolonisten, die daar vrij talrijk waren. De school behield haar karakter als Zendingsschool, maar zij werd steeds in 't Maleisch gehouden, omdat het aantal Bare'e-sprekende leerlingen zeer gering was.

Eene aanzienlijke uitbreiding onderging het Zendingsgebied toen er werd besloten ook **de landschappen Napoe en Besoa** in den werkkring op te nemen. De assistent-resident Engelenberg had in 1906 van Donggala uit twee Minahassers naar die landschappen

gezonden, die zich daar als onderwijzers moesten inrichten. Zij bleven zonder eenige leiding en ondervonden van de bevolking ook weinig medewerking. Leermiddelen hadden zij zoo goed als niet en het kwam hun het beste voor, de school maar in 't Maleisch te houden. Deze scholen waren buiten de Zending om opgericht; de assistent-bestuurder, een Minahasser, die er in 1907 werd geplaatst, was de eenige die er wat toezicht op kon houden.

Maar toen het mogelijk was geworden, dat er in Napoe een zendeling werd geplaatst, doordat het Ned. Zendelinggenootschap den Zendeling-leeraar **P. ten Kate** had uitgezonden, verzocht de Heer Engelenberg aan de Zending om de scholen in Napoe en Besoa over te nemen en nu maakten in 1908 eerst Kruyt, daarna Hofman eene reis naar Napoe en Besoa, om Ten Kate's arbeid voor te bereiden. Vóór 1905 waren de pogingen, die Kruyt en ik meermalen hadden gedaan om naar Napoe te reizen, steeds mislukt. De To Napoe, wetende hoe moeilijk hun land te bereiken was, lieten ons steeds weten dat zij er niets tegen hadden dat wij zouden komen, maar dat hunne goden het niet toestonden. Na de expeditie van Sept. 1905 was echter in een oogenblik alles veranderd en konden de To Napoe aan niemand meer den toegang tot hun land weigeren.

Zendeling Kruyt gaf voor het eerst eene uitvoerige beschrijving en eene goede kaart van Napoe en Besoa, daarna ook van Bada' (de vrucht van twee reizen in 1908 ondernomen). Zendeling Hofman ging er in Juli 1908 heen en schreef een aanschouwelijk reisverhaal en zoo waren ineens deze landschappen redelijk goed bekend geworden. Hofman genoot op zijn tocht het geleide van Papa i Woente, die overal in Napoe vertelde hoe ver het reeds in 't Pebato-land was met het

bezoek der Zondagsbijeenkomsten en met het schoolgaan der kinderen.

Napoe en Besoa hebben elk eene eigen taal, verwant met het Bare'e, maar toch volstrekt niet te verstaan voor hem, die ze niet vooraf heeft beoefend. Maar vele To Napoe verstaan Bare'e en zoo konden Kruyt en Hofman ook des Zondags in het Bare'e tot de talrijk opgekomen To Napoe spreken. Voor hen, die deze lieden eigenlijk nooit anders dan in hun hebzuchtig en aanmatigend optreden in de Posso-landen hadden leeren kennen, was het zien van zulk een talrijke menigte, die dan toch in ieder geval bereid was om naar de Evangelie-prediking te luisteren, een ontroerende gebeurtenis.

In September 1909 vestigde Zendeling Ten Kate zich voorloopig te G a a. De school werd gehouden te Watoe Taoe, dat meer in het midden van Napoe is gelegen, dicht bij de groote rivier Tawaelia. Later is Ten Kate dan ook daarheen verhuisd. Veel anders dan verkenningswerk viel er in Napoe nog niet te verrichten. De taal leeren, zich bekend maken met land en volk, zijn best doen voor de school, die nog zeer kwijnde en waar het verzuim groot was, de menschen aanmoedigen om de Zondagsbijeenkomsten te bezoeken, die door den goeroe werden geleid, dat was voorloopig de aangewezen taak. De school van Besoa was te Doda gevestigd; ook deze had Ten Kate geregeld te bezoeken.

Tezamen met de families Schuyt en Ten Kate hadden mijne Vrouw en ik de reis van Nederland naar Midden-Celebes gemaakt, terugkeerende van ons verlof in 't Vaderland. Wij vestigden ons te T e n t e n a aan de N.punt van het Posso-meer, waar ook het districtshoofd van Lage en aanhoorigheden, **Ta Lasa,** woonde. In dit dorp was de school reeds op gang en er werd elken Zondagmorgen bijeenkomst gehouden,

waar ook het hoofd meestal verscheen, maar veel neiging tot het Christendom betoonde hij niet. Van het begin onzer komst had hij tot onze vrienden behoord en op zijne houding tegenover ons was nooit iets aan te merken geweest. Zonder veel uiterlijk vertoon, was hij standvastig in zijne gevoelens jegens ons; hij had dan ook inzicht genoeg om te durven vertrouwen, dat wij het goed meenden met het Toradja-volk. Goeden raad, die hem werd gegeven, wist hij te waardeeren. Zoo ried reeds in de eerste jaren van zijn verblijf Zendeling Kruyt velen aan om kokosboomen te planten; Ta Lasa was de eenige die dien raad terstond opvolgde. Zijne verplichtingen kwam hij steeds na; hij leende wel eens geld van ons, maar was een der weinigen, die prompt hunne schulden aflosten, zonder dat het noodig was hen daarover aan te spreken. Maar Ta Lasa is een geheel ander man dan Papa i Woente. Hij is eene berekenende, koel verstandige natuur, en niet weinig ijdel op zijne talenten. Dat hij een zeer goed spreker en een vaardig dichter is, laat hij gaarne bemerken en hij zit vol van den trots op zijn stand die in 't algemeen den To-Lage-hoofden eigen is. Hij bezit voor een Toradja veel handelsgeest, maar mist dan ook zeer de Toradja'sche gulheid; zijne winzucht maakt hem zelfs inhalig. Hij is dan ook op den duur geen districtshoofd gebleven, terwijl hij juist een der weinigen was die een goed hoofd had kunnen worden, zooals de Regeering die zoo zeer noodig heeft. Maar zijne winzucht deed hem op den duur te veel gebruik maken van zijne positie als hoofd om voordeelig te handelen en zijne dienstreizen werden hoe langer hoe meer handelsreizen.

Dat deze man geen steun was voor de beweging tot het Christendom, spreekt wel vanzelf. Maar de Zending heeft ook nooit veel van hem verwacht en zou zelfs, indien hij ooit Christen werd, niet veel van hem

gaan verwachten. Hij kan met zijn voorvaderlijken godsdienst onbarmhartig spotten en een anderen keer weer, op echte koopmansmanier, Islam en Christendom tegen elkaar wegen, om te berekenen waar het meeste voordeel in steekt. Hoe kan zoo iemand zich tot het Christendom aangetrokken voelen?

Intusschen heeft hij aan de Zending belangrijke diensten bewezen door zijne vriendschappelijke houding tegenover de zendelingen en door zijne groote taalkennis, die hij steeds ter beschikking had voor degenen, die er van gebruik wilden maken. Ik heb zeer veel van hem geleerd en had, door gesprekken over taal en letterkunde, veel gelegenheid om zijne groote kennis en fijn vernuft te leeren op prijs stellen. Hem streelde het steeds, geraadpleegd te worden in taalzaken. Hij gevoelde ook langs dien weg, dat wij in het Toradja-volk veel te bewonderen hadden. Ook dit bond hem aan ons en daarom heeft hij ons nimmer tegengewerkt [1]).

Geheel anders was het met **Papa i Woente.** Sedert de stichting van het dorp Kasigoentjoe, die in 1907, toen ook de familie Hofman er kwam wonen, voltooid was, kon men zeggen, dat de beweging naar het Christendom daar gaande was geworden en evenzoo in het pas gestichte dorp Longkida, gebouwd door de bewoners der vroegere dorpen Boejoe mBajaoe en Jajaki. Van ouds had Papa i Woente ook in deze dorpen veel invloed gehad; de hoofden aldaar konden niet op tegen de To Napoe en werden geweldig door deze vrijbuiters gekneveld. Dan moest altijd maar weer Papa i Woente in de bres springen en zoo had hij dan grooten invloed in die dorpen. De onderwijzer van Boejoe mBajaoe, die sedert de stichting van

---

[1]) Men leze: „Ta Lasa, een tegenhanger van Papa i Woente, door Alb. C. Kruyt; verschenen bij uitgever dezes.

Longkida ook de bewoners van het vroegere Jajaki onder zijn invloed kreeg, was een man die het Evangelisatie-werk met ernst en toewijding ter harte nam en in zijn omgang met de menschen zich een waar Christen toonde. De scholen in die dorpen bloeiden, de Zondagsbijeenkomsten werden druk en geregeld bezocht; men had een vreemdeling gemakkelijk kunnen diets maken dat Kasigoentjoe een Christendorp was. En toch, gedurende 1907 en 1908 repte niemand van Christen worden. Men voelde zich in den toestand van geven en nemen, van Christelijke en Animistische gebruiken te volgen, nog in staat om zijn evenwicht te bewaren en ging nu eens dezen, dan weer dien kant uit.

Aan de gezindheid van Papa i Woente viel niet te twijfelen; hem was het Christendom reeds iets geworden in zijn leven. Bij verschillende gelegenheden was hij in staat geweest zich van wraak te onthouden, zelfs af te zien van het vergelden eener persoonlijke beleediging, hoewel hij waarlijk niet bang was. Hij had van een sneltocht afgezien, hoewel hij daarvoor moest hooren, dat hij de in hoogen ouderdom gestorven zuster zijner moeder niet liefhad en niet eerde, omdat hij den rouw over haren dood niet ging opheffen door een kop te snellen. Hij betuigde openlijk, dat hij reeds te veel Christen was om zulke dingen nog te doen, maar den beslissenden stap deed hij nog niet. Trouwens Papa i Woente heeft geen beslist karakter; hij heeft zijn leven lang de begeerte gehad met iedereen op goeden voet te staan en dit is hem ook doorgaans gelukt. Omdat hij tevens een onbaatzuchtig, een dapper en een kundig, scherpzinnig en welbespraakt man is, heeft zijne altoos verzoenende houding niet verhinderd dat hij algemeen in hooge achting stond. Zoo zag thans ook iedereen er hem op aan dat hij den eersten stap zou doen. Maar dit viel hem nog te zwaar.

Papa i Woente's vrouw, **Ine i Maseka**[1]) heeft een veel doorzettender karakter dan haar man. Zij ergerde zich wel eens aan zijne besluiteloosheid en sprak dit zelfs wel uit, hoewel zij steeds den eerbied voor haren man bewaarde. Beslist wenschte zij, dat Maseka haar zoon en Naka hare dochter Christen zouden worden. Zij deed de kinderen tijdig op school en gaf ze bij de familie Hofman ter opvoeding in huis. Hare houding gaf natuurlijk veel steun aan het voornemen dat langzamerhand bij haren man tot daad zou worden.

Al werd **het wachten op den beslissenden stap** van Papa i Woente moeilijk voor de Zending, toch was er veel goeds in zijne weifelende houding, want zij getuigde van ernst. Loewoe was gevallen; van den vorst van dat rijk waren de Toradja's los. Zij konden dus niet meer denken, dat zij verraad pleegden aan hun heer als zij Christen werden. De To Napoe, die zeker ook hun woord zouden hebben meegesproken als er To Pebato Christen waren geworden, omdat zij dit zouden beschouwd hebben als „Hollander worden" en

---

[1]) Papa i Woente heeft tot oudsten zoon Woente, naar wien hij met den bijnaam „Vader van Woente" wordt genoemd. Zijn eigennaam is *Soa'e*, maar het zou hoogst ongepast zijn hem bij dien naam te noemen. Na den dood van Woente's moeder, is hij hertrouwd en zijn oudste zoon bij zijn tweede vrouw is Maseka. Vandaar dat Papa i Woente's vrouw (wier eigennaam Tarima is) genoemd wordt: Ine i Maseka „moeder van Maseka". Men zou Papa i Woente natuurlijk ook zeer goed Papa i Maseka kunnen noemen, maar men is te veel gewend aan Papa i Woente om dezen naam los te laten.

Naar het voorbeeld der Minahassers nemen nu de Christen-Toradja's den eigennaam van het hoofd van hun geslacht die Christen is geworden tot familie-naam. Zoo noemen zich b.v. Woente en Maseka thans: W.Soa'e en M.Soa'e. Voor het later inrichten van bevolkingsregisters is dit een nuttig gebruik, terwijl daardoor tevens de oude eigennamen bewaard blijven.

dus hun vijandig, waren geheel tot zwijgen gebracht; uitwendige beletselen waren weggenomen. Maar nu bleef de gehechtheid aan den ouden godsdienst over. **Aan de Voorouders,** wier nazaat men dan toch blijft, **de eer te onthouden** die men hun altoos had betoond, die geheiligd was door de eeuwen en door het voorbeeld van Ouders en Grootouders, **dat was de laatste moeilijkheid.** En iedereen gevoelt dat zij niet gering kan geweest zijn. Men zou gaarne eene aanleiding hebben gehad om met de Voorouders te breken, een duidelijk teeken dat zij niet meer te vertrouwen of machteloos waren of zich van hunne nazaten gingen afwenden. Evenals een Inlandsche bediende, die aan zijn meester gehecht is en toch van hem weg wil gaan, zelf niet het eerste woord spreekt om ontslag te krijgen, maar met opzet zijn werk gaat verwaarloozen, opdat zijn heer het eerst zal spreken over ontslag, zoo wilden ook de Toradja's dat de Voorouders reden zouden geven om hun den eeredienst op te zeggen. „Wij hebben nog nooit twist met onze Voorouders gehad, hoe zouden wij hen dan kunnen verlaten?" zoo redeneerde men. In 1908 hield men nog een doodenfeest. Dat zou het afscheidsfeest aan de Voorouders zijn; men zou in vrede en vriendschap van hen scheiden en op die wijze trachten ontstemming bij hen te voorkomen. Het scheen dus alsof er nu niets meer in den weg stond en men de eerste overgangen kon verwachten.

In **1909** zijn die dan ook gekomen. De aanleiding die Papa i Woente er toe bracht om zich openlijk uit te spreken, was **het verzoek van een aantal gewezen schoolkinderen te Kasigoentjoe om dooponderricht** te mogen ontvangen. Die kinderen hadden reeds jaren lang schoolgegaan, waren met de Bijbelsche geschiedenis goed bekend geworden, stonden met den zendeling en met hunne onderwijzers op geheel vertrouwelijken

voet en bezochten niet alleen de Zondagsbijeenkomsten, maar behoorden ook, door hunne meerdere ontwikkeling, tot de beste verstaanders der prediking. Toen ze als kinderen op school kwamen, wisten ze van hun eigen godsdienst weinig af; de kinderen lieten de uitoefening der godsdienstige praktijken geheel en al over aan de ouderen en namen nooit actief deel aan godsdienstige verrichtingen. In het Christendom leerden ze zich langzamerhand tehuis gevoelen; zij wisten dat hunne Ouders het goed vonden, dat zij Christenen werden en zij wenschten na het afloopen hunner schooljaren niet te worden losgelaten. Zoo werd er dus een avonduur bepaald, waarop de gewezen scholieren die dit verlangden, dooponderricht zouden ontvangen, zonder dat er nog iets werd afgesproken omtrent het toedienen van den Doop. Want de doopcandidaten zouden het zeker moeilijk hebben gevonden om gedoopt te worden, terwijl hunne Ouders ongedoopt bleven.

De eerste overgang. Nu gevoelde Papa i Woente dat hij niet langer mocht zwijgen. Op Zondag 4 Juli 1909 sprak Hofman over de geschiedenis van Zacheus. Nadat de toespraak was geëindigd, stond Papa i Woente op en sprak tot de aanwezigen: „Gij hebt gehoord wat onze Leeraar heeft gezegd: Jezus wil ook in onze huizen opklimmen, maar tot nu toe hebben wij hem niet ontvangen. Laat ons nu echter dit goede woord volgen. Sommigen zeggen wel, als zij uitgenoodigd worden des Zondags op onze bijeenkomst te komen: ik ben er vroeger al eens geweest. Maar dat is niet genoeg. Zoo gaat het wel bij het landbouwwerk, als ge daar eens of tweemaal een ander zijt gaan helpen, is het genoeg. Maar het gaan naar de bijeenkomst op Zondag houdt nooit op. Elken Zondag weder moeten wij bidden tot God. Daarom zeg ik U, hoofden

van gezinnen en wijkmeesters: vergadert afzonderlijk met de Uwen en bespreekt het Christen-worden. Dan kunnen we later tezamen beslissen".

Hiermede had Papa i Woente zich, in tegenwoordigheid van den Heer en Mevrouw Hofman, van de onderwijzers, de doopleerlingen en allen die gewoon waren des Zondags de Evangelie-prediking te komen hooren, uitgesproken in eene krachtige aansporing aan de verschillende leiders om hunne houding tegenover het Christendom te bepalen. Het gevolg was dat. met degenen die reeds in dooponderricht kwamen. 97 bewoners van Kasigoentjoe om den doop vroegen. De plechtigheid zou op het Kerstfeest plaats hebben en de maanden die nog verloopen moesten werden besteed aan het dooponderricht. Nog 4 lieden uit het landschap Lage en 66 uit het dorp Longkida vroegen om den doop. Zij werden door de onderwijzers van hunne dorpen voorbereid.

De eerste doopsbediening. Zooveel als hij kon. leidde Hofman dit onderricht te Kasigoentjoe zelf. Maar in de 2de helft van 1909 begonnen zich bij hem de verschijnselen van borstziekte te openbaren, die hem noodzaakten zich in het werk te matigen en zijne stem te sparen. Op de Kerstdagen van 1909 nam Kruyt dan ook de prediking op zich en kwam daartoe uit Pendolo over. Al was het om een bedroevende reden dat hij aanwezig was, hij mocht toch eigenlijk bij deze plechtigheid niet ontbroken hebben. Zeventien jaar lang had hij reeds met Papa i Woente en Ine i Maseka omgegaan; al hetgeen hij met hen had doorgemaakt, was tot eene geschiedenis van groote beteekenis geworden. Van het begin af aan had Kruyt aan beiden steun gehad; de vriendschap die zij hem hadden bewezen, was in de moeilijke perioden van Kruyt's eerste verblijf in het Posso-land en in de daarop volgende jaren zijner duurzame vestiging hem tot grooten steun

geweest, omdat zoo weinig menschen toen nog iets voelden van hetgeen de Zending bedoelde en trachtte te bewerken. Papa i Woente en Ine i Maseka hebben aan hunne landgenooten den weg gewezen tot het Christendom, nadat zij zelf zich dien door Kruyt en Hofman hadden laten wijzen; hun vertrouwen had het wantrouwen der hunnen weggenomen en nu mocht Kruyt hen toespreken als de eersten die openlijk belijdenis zouden doen van hun geloof.

Bij het onderzoek der doopcandidaten, gehouden op den avond vóór de Kerstdagen, legde Kruyt hun een aantal van de vragen voor, die de Toradja's hem zelf zoo dikwijls hadden gedaan, zooals: Wie is God? Hebt gij God wel eens gezien? Wie is Jezus en wat heeft hij hier op aarde gedaan? De antwoorden, die hij ontving, overtuigden hem ervan dat aan deze menschen de doop mocht toegediend worden.

Den volgenden morgen werden hun de volgende vragen gedaan, die te voren herhaaldelijk met hen besproken waren:

1. Zijt Gij er van overtuigd, dat God onze eenige Heer is, die de wereld en al wat daarin is heeft geschapen en ons iederen dag verzorgt?
2. Zijt Ge er van overtuigd, dat de geesten, die ge tot nog toe gediend hebt, slechts slaven zijn van God en dat Gij ze daarom moet verlaten?
3. Is het uwe overtuiging, dat Jezus de Zoon Gods is, die tot ons is gekomen om voor onze zonden te betalen en ons den eenigen weg tot ons heil te wijzen en wilt Ge daarom geen tempelfeesten, doodenfeesten en feesten voor ziekte-geesten meer vieren en den god der rijst niet meer dienen?
4. Belooft Gij de bevelen Gods, die in den Bijbel zijn geschreven, te zullen volgen?

Nadat zij deze vragen met „ja" hadden beantwoord, werden de 97 Kasigoentjoeërs en 4 Lageërs gedoopt.

Zendeling Kruyt hield de toespraak, Zendeling Hofman bediende den doop. Papa i Woente en Ine i Maseka knielden het eerst op de mat bij het doopbekken en daarop volgden al de anderen, onder wie ook de eerste leerlingen der school van Panta waren, nu reeds gehuwd en ouders van kinderen. Sommigen van wie men de toetreding zou hebben verwacht, waren nog achtergebleven; anderen hadden getoond spoediger tot een overgang te kunnen besluiten dan van hen gedacht werd. Alle kinderen van Papa i Woente en Ine i Maseka, van welke de oudste niet meer hadden schoolgegaan, ontvingen met hunne Ouders den doop.

Na de plechtigheid werd een groote maaltijd gehouden op het schoolerf. Papa i Woente vertelde aan het eten hoe hij zoolang had gewacht met dezen beslissenden stap te doen, omdat hij voelde dat die hem zou scheiden van een aantal zijner familieleden, die niet met hem mede zouden overgaan. Hij was altijd gewoon voor hen de godsdienstige plechtigheden te verrichten en kon zich moeilijk losmaken van de positie, die hij daardoor onder de zijnen innam. Het optreden der Regeering, die vrede in het land bracht, scheen hem eerst toe alles te geven wat noodig was; als allen in vrede met elkaar leefden, kon iedereen voldaan zijn. Maar den vrede des harten bracht de Regeering toch niet. Den vrede van God gevoelde hij eerst te zullen krijgen wanneer hij zich aan Hem overgaf. Dat had hij nu gedaan, hij had zich tot God gericht en niet meer omgezien naar diegenen zijner familieleden die niet met hem medegingen.

Op den tweeden Kerstdag werden de 66 Longkidaërs gedoopt en des avonds werd de Kerstboom opgericht. Tijdens de Kerstdagen gaven zich weder eenige tientallen uit Kasigoentjoe en Longkida op om dooponderricht te mogen ontvangen.

Ook te Koekoe hadden op den 2den Kerstdag de eerste overgangen plaats. Zendeling Schuyt doopte op Zondag 26 December 8 oud-leerlingen der school, die met toestemming hunner Ouders hadden besloten Christen te worden. Zoo was dus hier ook eene kleine gemeente ontstaan, hoewel de school nog maar goed drie jaar aan den gang was. Van de ouderen deed hier nog niemand den stap mede; daarvoor had Koekoe nog niet lang genoeg onder den invloed der Evangelieprediking gestaan. Trouwens de verandering der gezindheid was daar al zeer vlug geschied; toen Kruyt in 1904 de besprekingen begon over het oprichten eener school en het plaatsen van een onderwijzer (zie blz. 177) was het hem te moede alsof hij nog eens geheel van voren af aan zijn Zendingswerk moest beginnen.

Zoowel te Kasigoentjoe als te Koekoe had nu ook **het Kerstfeest als groote openbare plechtigheid zijn vorm gekregen.** De schoolkinderen uit de nabijgelegen dorpen kwamen den dag te voren met hunne onderwijzers aan, fraai gekleed, allen met hunne fluiten bij zich. Om hen te herbergen, waren eenige ruime feesthutten opgeslagen. Op den 1en Kerstdag kwamen nog talrijke familieleden der schoolkinderen en andere belangstellenden en nieuwsgierigen het feest bijwonen te Koekoe. 's Morgens had de dienst plaats in het schoolgebouw, dat overal waar eene school is, ook voor de gemeente-samenkomsten dient, 's middags werd door de kinderen afwisselend gezongen, gespeeld en gefloten en 's avonds werd de Kerstboom aangestoken, waarbij de Hr. Schuyt de toespraak hield. Niet onaardig was het, dat deze avondbijeenkomst werd geopend door een schoolmeisje van Koekoe, met eene toespraak, waarin zij het Kerstfeest verklaarde en alle aanwezigen den welkomstgroet bracht. En op den tweeden dag werd de doopsbediening verricht. Op beide dagen werden de maaltijden door gasten en gastheeren

gezamenlijk gebruikt. Het feest had een geheel Christelijk karakter, wat vooral te Koekoe merkwaardig was, omdat onder de aanwezige Toradja's geen Christenen waren, behalve de 8 gewezen schoolleerlingen, die den doop ontvangen hadden.

Zoo bracht dus het jaar 1909 voor het Zendingswerk in Midden-Celebes **in allerlei opzichten vernieuwing** aan. Een nieuw werk was het verder uitbreiden en bevestigen der gemeenten, het leiden van de tot toetreden gewilligen en van de nog afkeerigen, zonder dat er scheuring of scheiding ontstond; nieuw was ook het bearbeiden der nog weinig bekende landschappen ten O. en ten Z. van het Meer en van de Berglandschappen, Napoe en Besoa.

Wetenschappelijke arbeid van Dr. Kruyt en Dr. Adriani. Hier kon natuurlijk veel voordeel worden getrokken uit de vroeger opgedane ervaring en het is daarom van belang te vermelden, dat Zend. Kruyt in deze jaren een groot werk ondernam, door al zijne aanteekeningen omtrent het land en het volk der Bare'e-sprekende Toradja's bijeen te brengen in een groot verzamelwerk, dat in 1911 aan de Regeerig ter uitgave werd aangeboden en waarvan de Landsdrukkerij te Batavia in 1912 het eerste en in 1913 het tweede deel uitgaf. Een derde deel, waarin ik de taal en letterkunde der Toradja's heb behandeld, is in 1914 verschenen. Bij het werk behoort een atlas met talrijke platen en teekeningen en een fraaie groote kaart van Midden-Celebes, die ook op de scholen wordt gebruikt. Kruyt's naam als beoefenaar der Land- en Volkenkunde was reeds bekend geworden door zijn in 1906 verschenen boek „Het Animisme in den Indischen Archipel". Na het verschijnen van het zoo even genoemde werk, schonk de Utrechtsche Universiteit, ter gelegenheid van het eeuwfeest ter herdenking van hare

wederoprichting, in November 1913 aan den Zendeling-Leeraar Alb. C. Kruyt het eere-doctoraat in de godgeleerdheid.

Vertrek van Zendeling Hofman. Na de Kerstdagen van 1909 ging de gezondheid van Zend. Hofman voortdurend achteruit, zoodat het noodzakelijk bleek, dat hij naar het Vaderland terugkeerde. Voor den Heer en Mevrouw Hofman was dit een zware beproeving en niet minder voor de Zending, welker arbeid in de laatste jaren ongemeen was verzwaard. Hofman en zijne Vrouw hadden zich in de 6 jaar, die hun verblijf in het Toradja-land heeft geduurd, bemind weten te maken en veel mogen doen voor de komst van het Christendom onder de To Pebato. Mevrouw Hofman, die goed in de taal tehuis was geraakt en die ook in 1904 en '05 telkens het binnenland had bezocht, was haar Man tot grooten steun geweest, ook toen zij, na de geboorte van hare beide dochtertjes, meer aan huis was gebonden. Door het geven van handwerkles en het in huis nemen van Toradja'sche jongens en meisjes bond zij kinderen en ouders nader aan zich en wanneer Hofman op dienstreis was, nam Mevr. Hofman zooveel mogelijk zijne plaats in. In April 1910 verlieten zij Midden-Celebes, waar velen hun heengaan betreurden.

Voor Kruyt en Schuyt bracht dit verlies eene groote vermeerdering van werk mede. Zend. Schuyt nam nu het geheele stuk land dat zich 6 uur ten N. en 8 uur ten Z. van Koekoe uitstrekt en had ook naar het Oosten nog $2^1/_2$ uur te reizen voor zijn werk. In het geheel kreeg hij 18 dorpen te bezoeken, onder welke 8 eene school hadden. Kruyt kreeg het geheele Pebatoland voor zijn deel en doorreisde dit telkens van Pendolo komende, van Z. naar N., totdat hij te Kasigoentjoe kwam, waar hij dan een paar weken bleef, om dan weder van N. naar Z. alle dorpen te bezoeken en naar

Pendolo terug te keeren. Dit heeft hij ook nog in 1911 moeten doen en zelfs nog tot in 1912 moeten voortzetten. In November 1910 kwamen **de Heer en Mevrouw Wesseldijk** (geb. Van Kempen) te Posso aan. Een half jaar lang bleven zij te Tentena, om bij mij Bare'e te leeren en in Juli 1912 vestigden zij zich te Kasigoentjoe. In 't begin van 1913 nam Zend. Wesseldijk den arbeid zelfstandig voor zijne rekening, maar voor de bediening van Doop en Avondmaal werd hij nog door Kruyt bijgestaan.

Met het optreden van Wesseldijk was dus de toestand hersteld, zooals deze zich had gevormd bij de verdeeling der werkkringen in den tijd der groote uitbreiding. Kruyt en Schuyt konden weder binnen hunne eigene werkkringen blijven en behoefden niet zoo verbazend veel meer op reis te gaan als in 1910 en '11. In die jaren hadden ook Mevrouw Kruyt en Mevr. Schuyt tijdens de afwezigheid harer Echtgenooten de belangen van het Zendingswerk zooveel 't haar mogelijk was waargenomen, behalve nog het geregelde werk, dat zij voor vast op zich hadden genomen: een gedeelte der ziekenbehandeling, de handwerkles aan de schoolmeisjes en de opvoeding der Toradja'sche jongens en meisjes die bij hen aan huis waren.

VIII

TEGENWOORDIGE TOESTAND

Al was het aantal der Toradja'sche Christenen in 't begin nog klein, zij vormden van den aanvang af **eene samenhangende gemeente** in de dorpen Kasigoentjoe en Longkida. Onder hen waren ouden en jongen, leidende persoonlijkheden en gewillig volgenden. Zoo ontstonden reeds spoedig Christelijke gebruiken. Te Kasigoentjoe behoorden Papa i Woente en Ine i Maseka tot de leiders der gemeente, te Longkida was het 't hoofd Ta Meiri. Dikwijls stonden zij na afloop van de godsdienstoefening des Zondagsmorgens op, om nog een woord aan het gesprokene toe te voegen. Zoo vergeleek eens Papa i Woente op een Zondagmorgen het onderhouden van de reinheid des harten in de gemeenschap met God met het zorgen voor een weg, die ook telkens moet worden hersteld, gezuiverd en verbeterd, om begaanbaar te blijven. Ook Ta Meiri trad als een beslist Christen op, hoewel hij onder de gemeente van Longkida volstrekt niet tot de oudsten behoorde.

Reeds spoedig na den Doop is in de jonge gemeenten **het Avondmaal bediend.** De Toradja'sche Christenen stonden al zoo langen tijd onder invloed van het Evangelie toen zij gedoopt werden, dat er geen enkele reden was om hen te behandelen als menschen die nóg niet tot het Avondmaal konden toegelaten worden. Daarom heeft Kruyt, na er dikwijls met de menschen over gesproken te hebben, een half jaar na den Doop

het Avondmaal gevierd met de beide Pebato'sche gemeenten, bij welke gelegenheid hij ook bepaalde, dat **ieder** deelnemer eene **gave** van 10 cts. zou **meebrengen**, om eene gemeentekas te vormen. Het bedrag was in onderling overleg bepaald. Op zich zelf was het voor de menschen iets nieuws om te geven in goed vertrouwen, zonder iets terug te krijgen en zonder nog juist te weten waartoe het te vormen fonds moest dienen. Daarom was het beter dat het bedrag werd vastgesteld.

Na den oogst werd voor 't eerst in 1911 een **christelijk oogstfeest** gevierd te Kasigoentjoe en Longkida, waarbij ook vele gasten van andere dorpen kwamen kijken. Het dorp en het schoolgebouw waren versierd met vlaggen en groen, eene eerste poging op dit gebied, die zeer goed was gelukt. In de school stond een tafel, waarop de Christenen eene gift in rijst neerzetten, die evenals de gift bij het Avondmaal, zou dienen ter versterking der gemeentekas. Aardig was het te zien, hoe ieder zakje of mandje rijst dat men gaf, met groen en bloemen was versierd, als eene gift die met blijdschap werd geschonken. Nadat Kruyt had gesproken, hield ook het dorpshoofd eene toespraak, welke mede werd aangehoord door de Pebatosche dorpshoofden die nog bij het Heidendom waren gebleven en dus de waarde had van een openlijk getuigenis. Gezang en fluitspel van de kinderen luisterden de plechtigheid op en na den afloop werd een gemeenschappelijke feestmaaltijd gehouden.

Bij den rijstoogst waren ook ditmaal al de uitvoerige plechtigheden die de animistische zorg voor het behoud der voedende kracht van het geoogste gewas medebrengt, achterwege gelaten, waarbij de jongeren ook weder naar den raad der ouderen handelden.

Het huwelijk voor de Christenen is gebleven wat het was: eene burgerlijke instelling. **De bruidschat** is

daarbij in wezen gelaten. Op vele Zendingsvelden heeft men sterk geijverd voor de afschaffing van den bruidschat, omdat men het voor de vrouw vernederend vond om als een stuk vee of een voorwerp te worden verkocht en gekocht. Bij de Toradja's echter is de bruidschat geen koopsom; de man komt bij de vrouw inwonen en mag haar niet eens voor goed medenemen buiten het dorp of den stam harer ouders, gesteld dat hij „buitenslands" wilde gaan wonen. Daartoe zou hij toch zeker het volle recht hebben als hij haar met den bruidschat kocht. Daarenboven: de bruidschat is eene zaak tusschen de familie van den bruidegom en die der bruid, een herstel van het evenwicht dat verbroken zou worden wanneer de eene familie een harer dochters geeft aan een man van eene andere familie en daardoor haar tevens bij die familie laat inlijven. Eene Toradja'sche vindt den bruidschat niet vernederend en ziet in een huwelijk zonder bruidschat juist hetzelfde wat wij „wilden echt" noemen. Omdat de bruidschat bij ontbinding van 't huwelijk geheel of gedeeltelijk, soms nog met eene boete er bovenop, moet teruggegeven worden, is hij eene versterking van den huwelijksband.

De overige huwelijksgebruiken zijn ook behouden gebleven, behalve de gewoonte van wichelen, om te zien of de jonggetrouwden een lang leven zullen hebben. Na de burgerlijke voltrekking van het huwelijk wordt het kerkelijk ingezegend door den zendeling of den onderwijzer.

Ook de Toradja'sche echtscheiding is in stand gehouden. De scheiding gaat meestal niet gemakkelijk. De wederzijdsche familieleden vergaderen herhaaldelijk, de zaak wordt van alle zijden beschouwd, men tracht de beleedigde partij met geschenken te verzoenen en de oneenige echtgenooten tot elkaar te brengen. Eerst als er niets meer aan te doen is, gaat men

eindelijk tot de scheiding over, die door de hoofden wordt voltrokken. Dit is gelaten zooals het was; alleen is afgesproken dat ook de zendeling er bij zal geroepen worden, om het zijne te doen om de partijen bijeen te brengen.

Begraving. Te worden begraven in den grond, was voor vele Toradja's eene weerzinwekkende gedachte. Daarom werd voorgesteld dat de overleden Christenen zouden bijgezet worden in een spelonk, zooals dat vroeger geschiedde met de beenderen der lijken, van welke men eerst het vleesch liet vergaan, om daarna de beenderen in eene kleine kist in een grot bij te zetten. Maar dit is niet geschied. Die begrafenisgrotten liggen nogal ver weg en het is heel wat anders om eene zware kist, uit een boomstam gehouwen, en met een lijk er in, zoo ver weg te brengen, dan een klein kistje met beenderen. Zoo is men, zonder er een kwestie van te maken, in den grond gaan begraven. Later is zelfs het voorloopig begraven van 't lijk, het daarna openen der kist, het schoonmaken der beenderen en het opnieuw kisten en begraven der beenderen van Regeeringswege verboden geworden, zoodat nu het in den grond begraven ook al door de Heidenen wordt nagevolgd.

Tegenstand der Heidenen. Daar de beweging naar het Christendom steeds voortging (ieder jaar waren er een paar honderd overgangen), waardoor niet alleen de bestaande gemeenten zich uitbreidden, maar ook nieuwe ontstonden, kwam er ook van den kant der Heidenen meer tegenstand. Gewoonlijk bleef het bij stille tegenwerking; van sommigen werd het eerst na hun dood openbaar dat zij de beweging naar het Christendom onder de hunnen zooveel zij konden hadden tegengehouden. Openbare tegenstand was zeldzaam, maar zij kwam toch voor, o.a. van den kant van Ta Rame, in zijn nieuwe dorp Banano. Er waren ook

onder de nieuwe dorpen die eene wijk (voormalig zelfstandig dorp) hadden, welke afkeerig bleek. Zoo had Longkida eene afdeeling die vroeger als het dorp Jajaki, nooit een onderwijzer of eene school had gehad, daardoor bij de andere helft van 't dorp, het vroegere Boejoe mBajaoe, dat spoedig geheel Christen werd, achter was en eerst veel later tot de gemeente toetrad. Lana Jore, dat in zijn vroeger bestaan ook nimmer eene school had bezeten, werd als afzonderlijk dorp opgeheven en verdeelde zich in tweeën. Het deel dat zich tot het Christendom wendde, vereenigde zich met Longkida, trok naar het N. en stichtte het dorp Malitoe aan de Mapane, 1½ uur gaans van Kasigoentjoe, voor Zendeling Wesseldijk dus gemakkelijk te bereiken. De tot behoud van het Heidendom geneigde helft van Lana Jore sloot zich aan bij Banano, het dorp van Ta Rame, waar intusschen toch een groepje doopcandidaten ontstond, waartoe ook een zoon van Ta Rame behoorde.

Weer anders was het te Kasigoentjoe. Daar waren eenige gezinnen die zich schaarden rondom Indo i Wajaa, zuster van Papa i Woente, eene kundige priesteres en eene zeer respectabele vrouw, maar geheel tegen het Christendom gekeerd. De wijk die het vroeger nimmer bewerkte dorp Molowagoe had gevormd, was ook van 't Christendom afkeerig en de wijk Sawaka, vroeger ook een zelfstandig dorp (zie blz. 188) toonde zich geneigd tot den Islam, vooral doordat een gewezen gestrafte, die in de gevangenis Mohammedaan was geworden, daar sterk werkte met allerlei verhalen over de voordeelen die een Mohammedaan bij de Regeering genoot. Op den duur is het er dan ook van gekomen dat deze wijk zich van Kasigoentjoe heeft afgescheiden en een eigen dorp is gaan uitmaken.

De priesteressen hielden zich doorgaans af-

zijdig. Zij gevoelden dat zij teveel zouden moeten opgeven, als zij tot het Christendom overgingen; daarenboven bleven er in elk dorp genoeg Heidensche families over, die telkens een der weinige priesteressen welke ieder dorp bezat, noodig hadden voor de plechtigheden die zij wilden vieren. Maar in het Pebatodorp Po'entjoe waren de priesteressen zoo talrijk, dat er daar altijd verscheidenen van haar in de bijeenkomst op Zondag verschenen. Dat er in dat dorp onder de meisjes zooveel animo was om voor priesteres te leeren, is een bewijs van den godsdienstigen zin der bewoners, en deze zal op den duur zeker het Christendom ten goede komen. Het is Zendeling Kruyt wel overkomen, dat hij in dat dorp bijeenkomst hield, op een tijd dat de mannen ver van hun dorp heerendienst hadden te verrichten en des avonds niet thuis kwamen. En nu was het juist op zulk een avond in de bijeenkomst nog voller dan anders, want ongeveer alle vrouwen waren opgekomen en zij luisterden met goede aandacht. Ook leiders bij de animistische gebruiken die bij den landbouw plaats vinden, meldden zich hier en daar aan voor het dooponderricht, onder wie er waren die met hun ambt niet onbelangrijke inkomsten prijs gaven.

In de meest gevorderde gemeenten kon worden begonnen met het dorpshoofd en de wijkhoofden (te Kasigoentjoe ook het districtshoofd Papa i Woente) als leiders der gemeente te doen optreden, zoodat zij een soort **kerkeraad vormden.** Zij woonden b.v. de ondervraging der doopcandidaten bij en het is al eens gebeurd, dat de antwoorden niet voldoende waren. „Het zit wel in hun hart, maar de lippen zijn zwaar om het er uit te brengen" vergoelijkte Papa i Woente, maar hij moest toch erkennen dat het beter was het onderwijs voort te zetten en den doop uit te stellen. Sedert is, nevens het algemeene onderricht, waarmede

de Zondag begint[1]) en dat behalve door de doopcandidaten, door vele Christenen en tot het Christendom geneigden wordt gevolgd, een afzonderlijk uur speciaal voor **het dooponderricht** ingesteld, althans waar dit noodig is, want het vermeerdert weder 't werk der onderwijzers, die het toch al vrij druk hebben. Elders is het beter het dooponderwijs algemeen te houden, omdat het van lieverlede ook andere belangstellenden trekt. In dorpen waar nog slechts weinigen den doop begeeren, zijn het doorgaans de oudste schoolleerlingen of de juist van school geganen, die het onderwijs tot den doop volgen. Maar het is voor hen van veel beteekenis, dat ook ouderen tegelijk met hen tot de gemeente toetreden. Juist omdat zij, als behoorende tot het jonge geslacht, in dagelijksche zaken nog niets te zeggen hebben, op het oudere geslacht steunen en geen aaneengesloten geheel vermogen te vormen, tenzij iemand van het oudere geslacht hun leider en verdediger is, zouden zij als beginnende leden der Christelijke gemeenten in eene hun niet welgezinde omgeving veel te zwak staan. Daarom wachten zij dikwijls op de aansluiting van ouderen en laten dit duidelijk bemerken. In zulke gevallen moet juist het dooponderricht algemeen toegankelijk zijn.

Steeds **vermeerderde het aantal scholen,** in alle werkkringen; het meest wel in het Pendolo'sche, waar tot bij de grenzen van Mori de dorpen door Kruyt werden bezocht en voorzoover het mogelijk en dienstig was, van scholen en goeroes werden voorzien. Ook Onda'e en Palande, belangrijke landschappen ten O. van het Meer, had Dr. Kruyt geregeld in bewerking,

---

[1]) Het wordt n.l. op Zaterdagavond gehouden. Bij de volken van O.-Indië begint het etmaal met zonsondergang; het bestaat dus uit den nacht en den volgenden dag. De Zondag vangt dus aan: Zaterdagavond 6 u. en eindigt Zondagavond 6 uur.

maar het was een zeer uitgebreid gebied en het was dringend noodig dat er hulp kwam. In December 1915 kwamen dan ook **de Heer en Mevrouw Van Eelen** (geb. Ridderhof) **en de Heer J. Ritsema** uit Nederland te Posso aan. De eersten werden bestemd voor het Oostelijk deel van het landschap Mori, de laatste zou worden geplaatst te Taripa, de hoofdplaats van Onda'e, om vandaar uit Onda'e, Palande en West-Mori te bearbeiden.

Voortgaande arbeid in Mori. Dat het Zendingswerk in 1914 ineens werd uitgebreid met het geheele landschap Mori, waardoor geheel Midden-Celebes tot aan de Oostkust toe werd in bewerking genomen, had een bepaalde reden. Het werk onder de Bare'e-sprekers was reeds gevorderd tot op een paar kilometers van de Morische grens. Er wordt zelfs een goed eind over die grens nog Bare'e gesproken en onder de Moriërs zijn er niet weinigen, die Bare'e verstaan en spreken. Maar onder de Bare'e-sprekers is de kennis van het Morisch zeldzaam. De beide talen zijn verwant, maar gelijken toch niet zeer op elkaar. Met hulp van Bare'e-sprekende Moriërs heeft Dr. Kruyt het Morisch geleerd. Nu had in Mori nog niemand den wensch geuit om Christen te worden, maar de Regeering had in Oost-Mori vier scholen opgericht. Door de ijverige zorgen van Ds. Kijftenbelt, toen ter tijd predikant te Makassar, was er in 1908 aldaar onder de Christelijke gemeente eene Zendingsvereeniging opgericht; verder had Ds. Kijftenbelt weten te bewerken, dat de hulpprediker van Bonthain (aan de Z.kust van den Z.W.lijken arm van Celebes) de Heer J. Kelling, dienstreizen maakte in de landschappen Loinan en Balantak (O.lijke arm van Celebes), waar vraag was naar het Christendom en in Oost-Mori, waar men hoopte dat die vraag zou ontstaan.

De Hr. Kelling stichtte dan de genoemde scholen,

plaatste Ambonsche onderwijzers aan het hoofd en trachtte de menschen voor het Christendom te winnen. Prediking en onderwijs geschiedden in 't Maleisch, zoodat dit geheele werk door de Moriërs wel niet anders kon worden opgevat dan als een streven om hen nader te brengen tot de Regeering, welker taal (het Maleisch wordt in den aanvang door de Inlanders voor de taal der Hollanders gehouden) en gewoonten (het Christendom) men hun wilde aanprijzen. De Ambonsche goeroes zijn veelal ijverige propagandisten van het Christendom, maar zij propageeren op Mohammedaansche wijze, n.l. door het aannemen van den godsdienst voor te stellen als het komen in een hoogeren stand, waardoor men voornamer, beschaafder en meer gezien wordt en gemakkelijker omgang krijgt met hooger geplaatsten. Zoo krijgt men een naam-Christendom, waarnevens de oude godsdienst blijft voortbestaan. Men mag nu wel hopen, dat in opvolgende geslachten het Christendom zich zal verdiepen en het Heidendom zal afsterven, maar de werkwijze, zooals die in Loinan, Balantak en Mori werd toegepast, is toch een geheel andere dan die welke de Zending volgt en wanneer op twee aan elkaar grenzende gebieden zoo geheel anders wordt gearbeid, is er weinig kans dat er een goed samenhangend Christenland wordt gevormd.

De werkwijze die in Mori aanvankelijk is toegepast, heeft natuurlijk sneller uiterlijk gevolg. Zij heeft ook voor de Inlanders dit aantrekkelijke, dat zij weinig van hen vergt, niet alleen op geestelijk, maar ook op stoffelijk gebied. De Regeering betaalt nagenoeg alles, terwijl de Zending de Christenen er toe brengt zelf te zorgen voor het onderhoud van onderwijzers en scholen.

Dr. Kruyt wilde nu eens goed op de hoogte komen van den toestand in Mori en maakte in Augustus 1913

eene reis daarheen. Tevens wilde hij het land aardrijkskundig opnemen, om voor de scholen eene groote kaart van Midden-Celebes te maken.

Bezoek aan Mori. Aardig was het te zien hoe groot de lust was bij de Pendoloërs om met Dr. Kruyt mede te gaan. Toen Dr. Kruyt en ik in 1899 voor het eerst Mori bereisden, maakten we een grooten omweg, om bij de Oostkust te komen, voeren toen de rivier de Laa op, wachtten daar eene week lang op het bericht of het ons al dan niet door den vorst zou toegestaan worden om door zijn land te trekken en werden eindelijk langs een voorgeschreven weg aan de Westgrens weder uitgelaten. Op zich zelf was dit reeds een succes voor een ongewapend reisgezelschap, maar we kregen toch maar een klein stuk van 't land te zien. Dragers konden we onder de Bare'e-sprekers niet meer dan drie medekrijgen; verder moesten we Minahassers en Gorontaleezen te hulp roepen, want een deel der Moriërs behoorde tot de erfvijanden der Bare'e-sprekers. Maar toen Dr. Kruyt in 1913 ging, wilden de jonge mannen van Pendolo gaarne onder zijn geleide naar het land der oude erfvijanden medegaan, want zij hadden de ouderen al zoo vaak hooren verhalen van daarheen ondernomen krijgstochten, dat zij nu gaarne het land en de menschen van Mori wilden zien, nu er aan alle vijandelijkheid door de Regeering een eind was gemaakt.

Dr. Kruyt, die weet hoe hij het met de Inlanders moet aanleggen, zette de aanvankelijk schuwe Moriërs spoedig op hun gemak en trok dan ook zonder op moeilijkheden te stuiten het geheele land door. Hij zag dat de Islam nog geen post had gevat in Mori, hoewel in het kustgebied vele Boegineezen wonen, die ijverige Mohammedanen zijn.

Vestiging in Mori. In Maart 1914 ging Dr. Kruyt al weder naar Mori en bereidde daar de vestiging der

familie Van Eelen voor, die te Koro Walelo zou gaan wonen, om vandaar uit Oost-Mori te bewerken. Met de Indische Kerk was overeengekomen, dat het Zendingswerk in Mori door het Ned. Zendelinggenootschap zou overgenomen worden en nu vond Dr. Kruyt het beter de Ambonsche goeroes te vervangen door Minahassers, die bereid waren de taal te leeren en het werk te verrichten naar de wijze, die in het Posso'sche werd gevolgd. Voor den bouw der zendelingswoning werd alles in orde gebracht, in West-Mori nam Dr. Kruyt de noodige maatregelen om dit gebied voorloopig bij den werkkring Pendolo in te lijven en nu wachtte alles maar op de komst der familie Van Eelen, die voorloopig te Tentena woonde en daar, tezamen met mij het Morisch beoefende, geholpen door een paar jonge Moriërs, die Dr. Kruyt voor ons in Oost-Mori had kunnen overhalen om ons eenigen tijd lang als taalbronnen te dienen.

Post in Onda'e. — Zuidel. M. Celebes. In dien zelfden tijd, de eerste helft van 1914 bereidde de zendelingleeraar **J. Ritsema** zich voor om het werk in Onda'e van Dr. Kruyt over te nemen en oefende zich te Tentena, onder mijne leiding, in het Bare'e. Voor de volledigheid vermeld ik hier nog, dat ook de **Heer en Mevr. Van de Loosdrecht** (geb. Sizoo) de eerste drie maanden van 1914 te Tentena hebben doorgebracht en daar, tezamen met mij, de Sa'dansche taal hebben beoefend, die wij leerden van drie jongens uit het Sa'dan-gebied, welke Van de Loosdrecht had kunnen medekrijgen, toen hij op zijn reis (van Nederland, via Java naar Midden-Celebes), van uit Makassar een korten uitstap naar zijn toekomstig arbeidsveld had kunnen maken. Met onversaagden ijver hebben de Hr. en Mevr. Van de Loosdrecht in die drie maanden de Sa'dan-taal beoefend en van den korten tijd niets laten verloren gaan. Beiden waren goed begaafd met taalkundig ver-

nuft, zoodat het samenwerken met hen een bizonder genoegen voor mij was. Den 10en April 1914 konden zij naar Pendolo vertrekken. Dr. Kruyt geleidde hen naar de Zuidkust van Midden-Celebes, vanwaar zij met de Paketboot weder naar Palopo en zoo verder naar hunne woonplaats Rante Pao konden reizen. Reeds den 26sten Juli 1917 is Van de Loosdrecht van zijn arbeid afgeroepen, toen moordenaarshand aan zijn leven een einde maakte. Ik mag hierop niet verder ingaan; in zijn werk heb ik hem niet mogen gadeslaan, maar in zijne voorbereiding heb ik hem leeren kennen als een man van wien men de beste verwachtingen als zendeling mocht hebben.

Personeel-wisseling door ziekte. De samenwerking met de fam. Van Eelen en met Ritsema kon niet langer duren dan tot Juli 1914, toen eene ziekte die mij reeds eenigen tijd kwelde, mijne Vrouw en mij drong om Midden-Celebes te verlaten en naar Nederland te reizen. In het jaar 1913 had ik nog eene vertaling van het Lukas-Evangelie kunnen uitgeven, gemaakt met hulp van dezelfde Toradja'schen als die ik op blz. 173 heb genoemd. Eenige hulpmiddelen voor het onderwijs, die ik ook nog had kunnen persklaar maken, zijn eerst later in druk verschenen.

De Heer en Mevrouw Van Eelen hebben zich toen zoo goed mogelijk verder gered en werden in Augustus 1914 door Dr. Kruyt naar Koro Walelo gebracht, waar zij het voor hen gebouwde huis betrokken. 't Was eene noodwoning; het gebeurt immers zelden dat men in een nieuw te bewerken land dadelijk met zekerheid kan zeggen: hier moet de zendeling wonen. Eerst als de ervaring heeft geleerd dat de juiste plaats is gekozen, kan er een duurzaam huis worden gebouwd.

Slechts zeer kort hebben Zendeling Van Eelen en zijne Vrouw te Koro Walelo kunnen blijven. Na 6 weken kreeg Van Eelen bloedspuwingen, zoodat hij

zoo spoedig mogelijk naar Nederland moest terugkeeren. Een langdurig verblijf te Davos heeft hem hersteld en in Augustus 1918 is hij met zijn echtgenoote naar Indië teruggekeerd, om in het werk der Karo-Batak-zending te Lao si Momo, dicht bij 't Toba-meer op Sumatra te gaan arbeiden.

Zendeling Ritsema kon nu ook zijne taak in Onda'e gaan beginnen. Reeds op het eerste Kerstfeest (1914), dat hij niet lang na zijne vestiging leidde, kon hij op zijne woonplaats Taripa 49 menschen doopen, waaronder ook bejaarden en volwassenen. Maar lang kon zijn verblijf aldaar niet duren. De nauwelijks aangevangen arbeid in het Oost-Morische mocht niet gestaakt worden en Ritsema verhuisde in 1915 naar Koro Walelo, met moeite scheidende van Taripa, waar het hoofd bizondere vriendschap voor hem had opgevat. Natuurlijk moest Ritsema, die pas in 't Bare'e begon thuis te raken, ook nog eens Morisch er bij gaan leeren.

Eindelijk moeten wij hier ook nog vermelden, dat in Januari 1919 de Posso-zending een nieuwe zware slag trof door het overlijden, na kortstondige ziekte, van Zendeling P. ten Kate.

Om nu de gebeurtenissen geregeld bij te houden moeten we nog even terug naar Januari 1913. Reeds in 1910 was de tijd gekomen om plannen te maken tot het oprichten eener **kweekschool voor Toradja'sche onderwijzers** en voorgangers. Dr. Kruyt zou dit werk op zich nemen, den bouw leiden en de eerste directeur der kweekschool zijn; daarom moest zij te Pendolo komen. De ligging dezer plaats, aan de Zuidkust van het Meer, is weinig gunstig, maar zoolang er geen zendeling-onderwijzer was om aan 't hoofd der Kweekschool te staan, moest zij wel op de standplaats van Dr. Kruyt komen. In 1912 gaf het Genootschap toestemming; met den bouw werd begonnen en met den

EEN KLASSE LEERLINGEN DER KWEEKSCHOOL VOOR INLANDSCHE ONDERWIJZERS EN VOORGANGERS IN DE TORADJA-LANDEN TE PENDOLO (Posso-meer)

Tegen den achterwand staan Dr. ALB. C. KRUYT (de directeur) en de Minahassische onderwijzer. — Dicht bij de klok hangt een globe en naast het venster ziet men de groote kaart van het Posso-land, door Dr. Kruyt vervaardigd. — Op de lei, die rechts aan den achterwand hangt, staat (in 't Maleisch): „God zij met ons — Amen".

aanvang van 1913 kon de Kweekschool worden geopend.

Hiermede was dus uitgesproken: Het Toradja-volk begint rijp te worden om krachtig te gaan medewerken aan zijn geestelijke ontwikkeling. Van de Minahassische goeroes had de Zending totnogtoe goede diensten gehad. De Possoërs stelden hen ongeveer met de Hollanders gelijk en hadden eerbied voor hen. De Toradja'sche onderwijzers zouden in 't begin zeker meer moeite geven. Zij zouden minder overwicht hebben over de dorpelingen, zouden meer aan hunne familie vastzitten, minder zelfstandig, minder ordelijk en zindelijk zijn, maar door dit alles moet natuurlijk heengestuurd worden. Het volk moet door zijne landgenooten geleid worden, dat is de eenige opvatting die toekomst heeft. Het werken met vreemdelingen is op den duur niet vol te houden en het is ook kostbaarder dan de arbeid met inheemsche krachten.

De ondervinding met goeroe Pentjali opgedaan kon hier niet medespreken. Door aanleg, opvoeding en ontwikkeling stond hij gelijk met de besten onder zijne Minahassische ambtgenooten: de zorg die hij had voor zijne leerlingen was zeer te roemen en den voorsprong dien hij als Toradja had in het gebruik der taal kon niemand op hem inhalen. In het najaar van 1909 was hij goeroe te Tentena geworden en op 20 December 1911 was hij getrouwd met de jongste dochter van Papa i Woente en Ine i Maseka, Naka, die de school van Kasigoentjoe had afgeloopen en bij de familie Hofman in huis was geweest. Hij had volgens Toradjasche zede, bij zijne schoonouders moeten inwonen, althans zich te Kasigoentjoe moeten vestigen, maar Naka's Ouders hielden zich in deze zaak ook als ware Christenen en stonden toe dat hun kind naar het twee dagreizen verre Tentena door haren man werd medegenomen. Ine i Maseka hield niet op telkens naar

hare dochter te gaan kijken, hoe zwaar haar de tocht ook viel, dien zij steeds te voet deed, daar ze zich niet op een paard dorst te wagen.

Van den gemiddelden Toradja'schen goeroe gaf dus deze voorlooper geen beeld. Men moest nog alle ondervinding opdoen. De school begon met 14 leerlingen; een der Minahassische goeroes werd tot hulponderwijzer aan de Kweekschool benoemd en Mevrouw Kruyt nam de waarlijk niet geringe zorg voor de huishoudelijke aangelegenheden op zich. In September 1914 werden de 14 leerlingen tot eene tweede klasse gevormd, terwijl er weer eene jongste klasse bij kwam. In de hoogste klasse zaten nevens de Bare'e-sprekers ook 3 leerlingen uit de Berglandschappen, die intusschen het onderwijs, dat in 't Bare'e wordt gegeven, zeer goed kunnen volgen. De oudste leerlingen geven ook les op de dorpsschool van Pendolo, die voor een deel haar gebouw bij de kweekschool heeft en voor een ander deel in het dorp. Op elke school geven twee kweekschoolleerlingen onderwijs, onder toezicht van den goeroe, zoodat er steeds 4 tegelijk aan de beurt komen. Om de maand verwisselen zij en als allen de beurt hebben gehad, gaat het weer van voren af aan. Twee jaar lang duurt deze oefening.

Bij de onderwijsvakken behoort ook kennis van den bouw hunner eigen taal en kennis van het Maleisch, waarbij ook spreekoefeningen komen, die ten zeerste noodig zijn, want het Maleisch waarvan de kennis nuttig is voor het lezen van hetgeen in 't Maleisch geschreven is, kan weder niet dienen als omgangstaal met Europeanen en niet-Maleiers, omdat daarbij iedere vogel zingt zooals hij gebekt is. Het is daarom zeer gelukkig dat er ook aan de spraakkunst der eigen taal wordt gedaan, want dit is het eenige middel tegen den noodlottigen invloed, dien het spreek-Maleisch op het taalbesef heeft.

In 't begin zijn de leerlingen op aanbeveling der zendelingen aangenomen, nadat zij eerst een tijd lang bij de zendelingsfamilie waren geweest, om huiselijk werk te verrichten en voortgezet onderwijs te ontvangen. Maar toen de Kweekschool een paar jaar had bestaan, is er een toelatingsexamen ingesteld, om zooveel mogelijk degenen te weren, die op de Kweekschool niet thuis behooren. In de groote vacantie, tusschen den cursus 1916/17 en 1917/18 werd dit examen voor het eerst afgenomen aan de 45 aspiranten, die zich hadden aangemeld. Daarvan konden er 25 worden toegelaten voor de opleiding tot onderwijzer en voorganger, terwijl er nog twee bij werden opgenomen om de eerste twee leerjaren te volgen, en dan later geplaatst te worden bij de winkels die het Genootschap in het Posso-land heeft.

De eerste jaren zijn natuurlijk voor Dr. Kruyt de moeilijkste geweest. Vooreerst moest hij een goed sluitenden lesrooster maken; verder had hij zijne dictaten samen te stellen over de vakken die hij later aan den Minahassischen onderwijzer wilde overdoen, zooals het leeren van het notenschrift, de beginselen van plant- en dierkunde en rekenkunde. Voor de kunsttermen moesten benamingen worden gemaakt in de Bare'e-taal, die daarvoor in de meeste gevallen nog geen passenden term bezat. Er wordt b.v. een uur in de week les in vormleer gegeven en een uur les in de beginselen der natuurkunde.

Veel werk wordt er gemaakt van Bijbelsche geschiedenis, 6 uur in de week zijn er voor beschikbaar. Daarbij worden platen gebruikt, om zoo de leerlingen in 't gebruik daarvan te oefenen. Meer nog dan wij, zien de Toradja-leerlingen in de Bijbelsche geschiedenis de oude historie der menschheid en dus ook die van hun eigen volk. Wij hebben onze Vaderlandsche en Algemeene Geschiedenis; nevens de

Israëlietische Historie, kennen we meer of minder die van een groot aantal volken der Oudheid; maar bij hen is dit alles afwezig. Van hun eigen volk is de geschiedenis niet bekend; opdat zij nu een blik krijgen op den loop van de historie der menschheid, als den gang der leiding Gods, is de Bijbelsche Geschiedenis, zoo veelzijdig mogelijk onderwezen, van bizondere waarde.

Eén uur in de week wordt aan natuurlijke historie besteed: het menschelijk lichaam wordt dan behandeld en daarbij worden een groot aantal hygiënische opmerkingen gemaakt. De onderwijzers zijn ook de heelkundigen van het dorp en de zonderlinge voorstellingen die de Toradja's hebben van de functie der organen van het menschelijk lichaam, mogen niet in den geest der onderwijzers blijven hangen. Goede platen verduidelijken dit onderwijs zeer.

De aardrijkskunde loopt over Celebes, Ned.-Indië, China, Japan, Voor- en Achter-Indië en Arabië, omdat de leerlingen aan de zeekust komende, daar Chineezen, Japanners, Indiërs en Arabieren ontmoeten. Ook omtrent den godsdienst dier volken wordt hun het een en ander verteld, vooral van den Islam, omdat deze godsdienst door zijne belijders het meest openbaar wordt uitgeoefend.

Voor het onderwijs in de laatstgenoemde vakken heeft Dr. Kruyt reeds twee leerboeken in 't Bare'e geschreven. Een leesboek, waarin zeer uitvoerig de geschiedenis van Robinson Crusoë wordt verteld, doorvlochten met een aantal opmerkingen over allerlei onderwerpen, breidt de leerstof, die in het Bare'e nog zeer beperkt is, op verdienstelijke wijze uit. Op het Evangelie van Lukas en de Handelingen der Apostelen hebben de leerlingen een uitvoerige verklaring in hunne taal gedicteerd gekregen. Dr. Kruyt getuigt dat bij deze lessen de meeste aandacht en belangstelling

was. Verder worden nog lessen gegeven in muziek en zang en in het teekenen.

Van beteekenis is ook, dat de leerlingen der Kweekschool een rijstveld bewerken en geoefend worden in houtbewerking, het gereedmaken van leermiddelen, het innaaien en inbinden van boeken en soortgelijke werkzaamheden.

In 1916 kwamen **de eerste elf leerlingen der Kweekschool gereed;** slechts 3 waren er in den loop van 3 jaren afgevallen. Er waren reeds terstond plaatsen voor hen open. Drie konden er in den werkkring van Zendeling Schuyt worden geplaatst, acht traden op als vervangers van met verlof naar hun Vaderland gereisde Minahassische goeroes uit den werkkring van Dr. Kruyt. Na den terugkeer dezer onderwijzers bleven er 4 als hulponderwijzers werkzaam onder de Minahassische goeroe's, vier anderen namen de plaatsen van Minahassers in. De arbeid was n.l. door Dr. Kruyt nog verder naar het Z. uitgebreid, tot in het landschap Wotoe, dat door de rivier Kalaena wordt doorstroomd. Dit landschap is zeer bergachtig en daardoor weinig toegankelijk. In 1896 en in 1910 en '14 had Dr. Kruyt het bereisd en de voorbereidende maatregelen genomen tot het plaatsen van onderwijzers en het oprichten van scholen. In 1916 kreeg de zaak haar beslag; vier onderwijzers uit den werkkring Pendolo boden zich aan om het nieuwe werk te openen en Dr. Kruyt maakte gaarne van dit aanbod gebruik. Al was er in 1916 een weg aangelegd waarlangs men te paard van Pendolo naar Wotoe (aan de Zuidkust van Midden-Celebes) kon komen, toch was het bezwaarlijk en vooral tijdroovend om dikwijls die gemeenten te bezoeken. Immers Kruyt had ook nog zijne Pendolo'sche gemeenten en vooral de Kweekschool. Zoo gaf het hem veel gerustheid, dat

hij in het Wotoesche vertrouwde onderwijzers kon plaatsen.

En nu de eerste Posso'sche goeroes. **Hun optreden** is niet tegengevallen. Het spreken voor de gemeente ging hun goed af. Terwijl zij in kennis lang niet de minderen, soms zelfs de meerderen zijn van hunne Minahassische ambtgenooten, laten zij zich nog te weinig gelden als leiders der gemeenten. Zij zijn nog te weinig zelfstandig, ook in het belijden van hun geloof. Veel leiding hebben zij nog noodig en het is dus goed dat zij in de nabijheid van hunnen zendeling wonen, die geregeld samenkomsten met hen houdt. Het ligt ook weinig in hunnen aard om uit zichzelf het hun geleerde te onderhouden, laat staan uit te breiden; ook hiertoe moeten zij telkens worden opgewekt.

Sinds de uitbreiding van het werk naar het Zuiden, waar bij de strandplaats Wotoe, die eene eigene taal spreekt, de grens der Bare'e-taal was bereikt, kon men zeggen dat **het gansche gebied dier taal ook gebied der Zending** was. Want ook langs de Noordkust van Midden-Celebes, waar het gebied der Bare'e-taal zich Oostwaarts nog uitstrekt tot Tandjoeng Api „de Vuurkaap", was in het belang der Zending de toestand opgenomen door Schuyt en Ten Kate, die in Juni 1914 het geheele **landschap Todjo** doorreisden en overal Heidenen vonden, die bereid waren om de Evangelie-prediking onder hen toe te laten, gevestigd nevens en tusschen Boegineezen, Gorontaleezen, Kailiërs en andere belijders van den Islam. Deze vreemdelingen hadden al lang hunne vestigingen aan de Zuidkust der Tomini-bocht, maar nu had het Bestuur in den laatsten tijd de Heidenen uit het Binnenland ook aangespoord om zich aan de kust te vestigen en dorpen te bouwen aan den weg, die langs de kust was aangelegd. De Inlandsche bestuursassistent, een Boegi-

nees, die zeer voor den Islam ijverde, had met dwang deze menschen er toe gebracht tusschen de Mohammedanen te gaan wonen, mede te doen aan den bouw van Moh. bedehuizen, op te houden met het eten van varkensvleesch en het drinken van palmwijn en zich Mohammedaan te noemen. Toen deze man nu was afgetreden, om den tocht naar Mekka te ondernemen, bleek het dat een aantal dergenen die zich uit vrees Mohammedanen hadden genoemd, den dwang wilden afwerpen en tot hunne oude gewoonten terugkeeren, die zij begrijpelijkerwijze nog met hun geheele hart aanhingen. Schuyt en Ten Kate gaven dan ook den raad, dat de Zending zoo spoedig mogelijk daar zou gaan werken. Het Bestuur begon echter aldra in deze streken een paar landschapsscholen te openen, één met een Mohammedaanschen goeroe. Ze werden gesteld onder toezicht van den Minahassischen schoolopziener die te Donggala woont en door den grooten afstand maar zelden naar deze scholen kan omkijken. Dit alles was natuurlijk buiten de Zending omgegaan. Maar te Matako, waar het hoofd nog Heidensch is en in grooten kring invloed heeft, is door Zendeling Wesseldijk een school gesticht, zoodat daar ook des Zondags bijeenkomst wordt gehouden, die doorgaans zeer goed wordt bezocht.

Nog **andere moeilijkheden** moest Schuyt ervaren. Niet minder dan zeven dorpen uit zijn werkkring kregen van het Bestuur bevel om te verhuizen naar streken, die beter voor de aanplanting van kokospalmen geschikt waren dan hunne vorige woonplaatsen. Dat de kokoscultuur veelal op de menschen niet gunstig werkt, omdat ze hun arbeidslust niet aanwakkert en hen met allerlei streken van den handel bekend maakt, werd niet in aanmerking genomen. Bij die zeven dorpen waren er vier die onderwijzers en scholen hadden. Het schoolonderwijs en ook het onderricht voor den

Doop moest dus geruimen tijd worden gestaakt. Daarenboven werden door het Bestuur met de menschen besprekingen gehouden tot het oprichten van een landschapsschool, die dus buiten den invloed der Zending zou staan. Er waren altijd wel lieden die de menschen tegen het beheer der scholen door de Zending trachtten in te nemen en daartoe wezen op de jaarlijksche bijdrage, die ieder dorp in zijn geheel moet geven voor de school, behalve nog het schoolgeld dat voor de leerlingen wordt betaald.

Juist door het leven in familiegroepen, die altijd in hunne gemeenschappelijke belangen en in hun saamhoorigheidsbewustzijn hunne eenheid gevoelen, is het zelfstandig denken bij de menschen zoo weinig ontwikkeld, dat handige praters, die zich dan ook nog achter een bestuursambtenaar verschuilen, in korten tijd de bevolking van de wijs kunnen brengen.

Zoo langzamerhand waren in Schuyt's werkkring twee middelpunten ontstaan voor **de ziekenverpleging,** waarvan de Heer en Mevrouw Schuyt altijd veel werk hebben gemaakt, n.l. Koekoe en Tentena, beide door een kring van dorpen omringd. Maar door de genoemde verhuizingen had Koekoe zijne beteekenis als middelpunt verloren. Op beide plaatsen waren ziekenhuisjes ontstaan, waar Inlandsche verplegers, door Zendeling Schuyt en Mevrouw Schuyt geoefend en daarna nog in de Minahassa, in het ziekenhuis te Sonder opgeleid, de zieken verzorgden. Zoo bleef dus alleen als centrum Tentena over, dat door zijn overvloed van water en zijne gunstige ligging bizondere voordeelen heeft, maar de ziekenverpleging te Koekoe stond onder onmiddellijk toezicht van den Heer en Mevrouw Schuyt en de werkkring Koekoe is ook veel te groot om de geheele ziekenverpleging tot eene enkele plaats te bepalen. Voor het bouwen en onderhouden der ziekenhuisjes werkt de bevolking mede, zoowel

Christenen als niet-Christenen geven hunne bijdragen in bouwmateriaal of in arbeidskracht. Zij doen dit geheel vrijwillig, zonder daartoe de bevelen der hoofden af te wachten.

Zieken, die aan een slepende kwaal lijden en soms langen tijd in de ziekenhuisjes blijven, worden geoefend in handenarbeid, vooral in het vervaardigen van rotan-meubelen, onder leiding der ziekenoppassers, die ook dit werk te Sonder hebben geleerd. Zoo besteden zij hun tijd nuttig en helpen op hunne wijze om de kosten der ziekenverpleging te bestrijden.

In 1912 is Zendeling Schuyt begonnen met het oprichten van **een winkel,** om de bevolking van Koekoe en omstreken te helpen aan allerlei artikelen van dagelijksch gebruik, die zij anders aan het strand moet gaan halen, een stevige dagmarsch ver. Te Posso worden de Toradja's doorgaans ook afgezet, zij worden er verleid tot schulden maken en als Posso de eenige handelsplaats blijft, komt zelfs de kleinhandel nooit in handen der Toradja's, die niet genoeg koopmansgeest bezitten om zich iets van het handelsbedrijf toe te eigenen en de vreemdelingen er buiten te houden. De winkels, zooals Zendeling Schuyt er eerst een te Koekoe, daarna te Tentena en later ook nog elders heeft opgericht, zijn geen zendingszaken, maar behooren feitelijk aan de Christengemeenten, die er het geld uit hunne gemeentekassen in hebben belegd. Het bezwaar tegen deze winkels, die overigens veel nut voor de bevolking hebben, en als zaken beschouwd, zeker een goede toekomst kunnen hebben, is vooral dit, dat de zendeling toezicht moet houden op de administratie en het beheer, wat hem veel tijd kost en een verdrietige arbeid voor hem is, terwijl hij meteen bij Europeanen en Inlanders den naam krijgt van handelaar te zijn en voordeel aan de zaak te behalen. Over het tweede bezwaar kan men, ter wille van het goede doel, heen-

stappen, maar het eerste kan op den duur drukkend worden en dan zou men òf de zaak moeten opgeven, òf den zendeling van het beheer der zaken moeten ontlasten. Op een andere plaats zal worden medegedeeld dat er met dit laatste een begin is gemaakt.

Mevrouw Schuyt, die veel werk maakt van **de opleiding van Toradja'sche meisjes,** geeft ook geregeld handwerkles en heeft door haar voorbeeld en hare leiding eenige onderwijzersvrouwen er toe gekregen om op hare dorpen hetzelfde te doen, waarbij naaien en knippen van kleedingstukken en het herstellen daarvan in de eerste plaats worden geleerd.

Overzicht van den arbeid in de omliggende landschappen. Om nu nog een blik te slaan op de Zendingsgebieden, die rondom het land der Bare'e-sprekers zijn ontstaan en daarmede één Zendingsveld uitmaken, wordt hier nog een overzicht gegeven van hetgeen in Napoe, Besoa en Bada is geschied, daarna over het werk in Mori en ten slotte over dat in Malili.

De toestand in de Berglandschappen. Toen Zendeling Ten Kate een jaar lang in het werk was, vertoonde de toestand dien hij er aanvankelijk vond, eene inzinking of liever, die toestand liet zich toen pas in zijn ware gedaante kennen. De onderwijzers moesten ontslagen worden en Ten Kate verhuisde van Gaa naar Watoe Taoe, om zelf de school te houden. Hij kon nu orde stellen op het schoolbezoek en het zoo veelvuldige verzuimen tegengaan. In Besoa, zoo bemerkte hij later, hield de goeroe alleen school als de zendeling kwam inspecteeren en toen Ten Kate eens twee dagen achtereen bleef, kwamen de kinderen op dien tweeden dag niet eens meer. De meester moest ontslagen worden en Ten Kate behielp zich, totdat hij twee nieuwe Minahassers kon plaatsen, die natuurlijk eerst weer de landstaal moesten leeren. Voorloopig bleef het daarmee nog sukkelen, zoodat ook de Zondagsche bijeenkomsten

kwijnden. Om tegen te houden dat er meisjes op school zouden komen, had men diegenen, die daarvoor in aanmerking kwamen, de voortanden uitgebroken, naar oud-Napoesche zede, hoewel het Bestuur dit gebruik had verboden. Tot straf nu, legde de Minahassische Bestuurs-assistent, op verzoek van Ten Kate, aan de ouders de verplichting op om deze kinderen op school te zenden, en nog evenveel jongens er bij, om evenwicht te krijgen. Zoo kwam er in eens een flink bezette laagste klasse.

Langzaam aan werd de toestand beter. Twee tegenwerkende oude hoofden verdwenen; de eene werd verbannen wegens 't houden eener heksen-terechtstelling; de andere stierf. Er kwamen 3 flinke scholen en des Zondagsmiddags was er kinderkerk, die goed bezocht werd. De Zondagmorgen-bijeenkomsten waren nog vrij zwak bezet, maar de goeroes waren de taal ook nog niet recht machtig. Aan 't eind van 't jaar 1910 was er voor alle kinderen schoolgelegenheid en werd in ieder dorp godsdienstoefening gehouden. Ook in Besoa begon het Zendingswerk op te leven, maar het bleef nog achter bij Napoe.

Gelukkig was de vooruitgang blijvend. In 1912 vierde men voor 't laatst het groote doodenfeest; verder was het door 't Bestuur verboden. Men was nu algemeen in vrees voor de rampen, die zouden komen en de bevolking stelde zich voor dat zij zou uitsterven. Na afloop van het feest moesten de beenderen der adellijken worden begraven, terwijl zij vroeger altijd in eene hut werden bijgezet. Toen de begrafenis plaats had, was dan ook geen enkele adellijke aanwezig. Maar door den angst waren de harten ook ontvankelijk voor de prediking van het Evangelie.

De ontwikkeling der Napoesche maatschappij ondervindt de moeilijkheid van het verschil tusschen den

vrijen en den slavenstand, dat oorspronkelijk vrij groot was, maar noodzakelijk in beteekenis moest verminderen, doordat de bevolking van Napoe eer afnam dan aanwies en men zijn heil zocht in het maken van krijgsgevangenen, om de bevolking op tal te houden. Daardoor wies de slavenstand en werd de sterkste in getal; huwelijken van vrijen met slavinnen werden zeer gewoon en daar de kinderen den stand der moeder volgen, wies daardoor de slavenstand nog sterker.

Zoo kwam dan weer bij de vrijen de begeerte op om nog eene tweede vrouw te trouwen en wel eene uit den vrijen stand, om ook kinderen van eigen stand te krijgen. Hierdoor is het tegengaan der polygamie niet gemakkelijk.

In 1913 kon Ten Kate een zijner beide jongens op de kweekschool te Pendolo plaatsen; de jongen had zijn voornemen te kennen gegeven om Christen te worden en werd dan ook, tezamen met een ander, als **de eerste Christen uit de To Napoe** gedoopt. Ook in Besoa ging het werk langzaam vooruit en de bewoners van Bada, waar Ten Kate van tijd tot tijd heenging, begonnen op twee plaatsen scholen te bouwen.

Gedurende de laatste maanden van 1913 ging Ten Kate op reis naar Java, om zijne Vrouw (geb. Ten Kate) van Batavia af te halen. Tezamen met Schuyt, die over Tentena en den W.oever van 't Meer naar Bada en Besoa was gereisd, ging Ten Kate van Besoa naar Gimpoe en Koelawi. Vandaar daalden zij af naar de vlakte der Paloe-rivier, waar zij de Witte-Kruis-kolonie *Kalawara-Napoete* bezochten, eene verzameling van gewezen Javaansche landloopers, die onder leiding van de H.H. Zuppinger en Samson den landbouw beoefenen, om daardoor zoo mogelijk tot dege-

lijke menschen te worden gevormd. Ook het Evangelisatie-werk in het Paloe-dal, door den Hr. Zuppinger onder de Mohammedanen begonnen, werd daar door de beide Toradja-zendelingen aanschouwd. Zendeling Schuyt wekt aan het eind van het verslag, dat hij van deze reis geeft, krachtig op tot het openen eener Zending in Koelawi. In hetzelfde jaar is vanwege het Leger des Heils het werk daar aangevangen.

Van Kalawara Napoete reisde Ten Kate door naar Donggala en verder naar Java, waarheen hij zelfs een Napoeschen jongen kon medenemen. Vóór zijn vertrek had hij nog 3 scholen in Bada kunnen openen. Zoo waren dus de drie hoogvlakten Napoe, Besoa en Bada onder invloed der Zending gebracht. Vóór het Kerstfeest van 1913 was Ten Kate weder, en Mevrouw Ten Kate voor 't eerst in Napoe. De eerste vrucht van hare komst aldaar was, dat er nu ook meisjes konden opgenomen worden in de zendelingswoning; zoolang Ten Kate nog niet getrouwd was, kon hij alleen maar jongens in huis hebben.

In het jaar 1914 werd **de eerste gemeente** gevormd uit 18 leerlingen der school, die den Doop ontvingen; geen ouderen sloten zich hierbij aan. De Napoesche maatschappij ligt veel meer uit elkaar dan die der Bare'e-sprekers, welke een samenhangend, communistisch familie-complex vormt. De To Napoe zijn veel minder afhankelijk van elkaar, zij hebben een zelfstandiger karakter dan de Bare'e-sprekers, maar zijn dan ook voor elkaar onverschilliger dan deze laatsten. Het heeft dus de ouderen vrij koud gelaten dat de jongeren Christen werden en de jongeren hebben ook niet die behoefte aan steun van ouderen gevoeld, die de jonge Christenen uit de Possanen hadden. Eerst twee jaar later werd er, tezamen met een aantal jonge menschen en kinderen, een volwassene gedoopt, een

gewezen priester, geen adellijke, maar iemand uit den hoogsten slavenstand. Voor het Bestuur bestaan er geen slaven meer, maar in den dagelijkschen omgang der To Napoe onderling, blijft de verhouding tusschen vrijen en slaven op de oude leest geschoeid. Door gemengde huwelijken, door ijver, moed of overleg, door bezit of door andere dingen, die iemand kunnen verheffen, hebben een aantal slaven zich opgewerkt tot meerdere of mindere gelijkheid met den adel. Deze lieden weten zeer goed dat de slavernij is afgeschaft en vormen het meest energieke deel van het volk.

Nadat deze eerste man uit het oudere geslacht was overgegaan, zijn er meerderen van zijne tijdgenooten om den Doop komen vragen. En in Mei en Juni 1917 doopte Ten Kate 144 menschen, onder wie 31 kinderen waren en 69 vrouwen. Het grootste deel van Noord-Napoe, dat Tawaelia heet en eene afzonderlijke taal heeft, was nu Christen of gezind het te worden en zoo kon dus in 1917 worden gezegd dat de beweging in Napoe was begonnen.

Daar ook het werk in Bada zich uitbreidde, werd de behoefte aan hulp steeds dringender voor Ten Kate. In 1915 werden de **Zendeling-leeraar J. Woensdregt** en zijne Vrouw (geb. Hoornweg) afgevaardigd en in December kwamen zij te Posso aan. In Januari gingen zij naar Napoe, en in de maand daarop vergezelde Woensdregt Ten Kate op een dienstreis naar Besoa en Bada. Zoowel te Kasigoentjoe (bij zendeling Wesseldijk), als in Napoe en in Bada werd hij feestelijk ontvangen. Uit Bada kon hij twee jongens en een meisje medekrijgen, die met een paar jonge To Napoe het Inlandsch gezin der familie vormden, en konden helpen bij het leeren van 't Bada'sch. In October 1916, dus na een verblijf van 9 maanden in Napoe, verhuisden Woensdregt en zijne Vrouw naar Bada en betrokken een noodhuis in het dorp Bomba, daar de

bouw van hun eigen huis nog maar weinig gevorderd was.

Taalstudie en ziekenbehandeling was nu vooreerst het voornaamste werk. Mevr. Woensdregt opende een handwerkles, voor hare eigene huismeisjes en voor de schoolmeisjes. De bevolking begon vriendschap te toonen; het hoofd van Bomba gaf daartoe een goed voorbeeld. Nadat de familie Woensdregt een jaar te Bada had gewoond, moest zij weder naar Napoe, want in November 1917 vertrok de familie Ten Kate uit Napoe en ging te Posso wonen, omdat de Hr. **Ten Kate was benoemd tot zendeling-administrateur** om te zorgen voor de doorzending der goederen, die voor de verschillende zendelingsfamilies te Posso door de boot werden gelost en vele dagreizen ver het bergachtige binnenland in, moesten worden opgevoerd. Dit werd hoe langer hoe bezwaarlijker, indien er niet iemand was die er voor zorgde. Tevens was de Hr. Ten Kate leeraar geworden aan **de Hollandsch-Indische school,** die korten tijd geleden te Posso is opgericht, ten dienste der Minahassische jeugd in Midden-Celebes, welke niet langer verstoken mocht blijven van eenige der voordeelen, die hunne tijdgenooten in de Minahassa zelf genieten. De Zendingspost Napoe was dus vacant geworden en Woensdregt moest dien gaan waarnemen. De To Bada waren er slecht over te spreken, dat de familie Woensdregt hen weer ging verlaten en ook aan den kant der vertrekkenden viel het afscheid moeilijk. Toch had de familie Woensdregt een jaar van veel zorg in Bada doorgebracht, daar er gebrek was aan voedsel, zoodat het voorzien in de dagelijksche behoeften veel hoofdbreken kostte. De noodwoning was zeer onvoldoende en aan het woonhuis werd weinig gewerkt. Maar kort voor hun vertrek kwamen tot hun groote voldoening, negen vrouwen en twee mannen zich aanmelden om doop-onderwijs te ontvangen.

In Napoe. Te Watoe-Taoe betrok nu de familie Woensdregt de zendelingswoning, waarin zij natuurlijk beter behuisd was dan in de noodwoning te Bomba. Maar nu kwam de arbeid weder de studie van 't Napoesch vergen en de bediening eener wordende Christengemeente, met welke ook reeds het Avondmaal werd gevierd. Het afscheidsfeest van de familie Ten Kate werd ook bijgewoond door zijne ambtsbroeders Wesseldijk en Ritsema, die (volgens eene pas ingestelde regeling) de zendingsvelden Napoe, Besoa en Bada kwamen inspecteeren. De To Napoe toonden dat zij het weggaan der familie Ten Kate zeer betreurden. Acht jaar lang heeft Ten Kate Napoe, Besoa en Bada bediend, de eerste vier jaren alleen, de laatste vier jaar met zijne vrouw. De taal heeft hij met voorspoed beoefend; eenige proeven daarvan in de „Mededeelingen v. w. het Ned. Zend. Gen." en eene vertaling van het Bijbelsch leesboek uit het Bare'e in het Napoesch bewijzen dit.

Mori. In Mori verving Zend. Ritsema in 't begin van 1915 de familie Van Eelen, die slechts zes weken op Koro Walelo had kunnen blijven. Die taak viel hem niet licht. Hij had met een minder voorkomend volk te doen en kon zich ook niet zoo spoedig met de menschen eigen maken als hij reeds te Taripa met de To Onda'e was geworden, want hij moest eene geheel nieuwe taal leeren, die daarenboven meer dialectische verschillen vertoont, dan het Bare'e. Zijne onderwijzers beweerden wel dat het Maleisch werd verstaan, maar Ritsema liet zich zoo iets niet wijs maken en ging de onderwijzers krachtig voor in het beoefenen der landstaal, wat natuurlijk heilzaam werkte. Bij het geregeld bezoeken der scholen en der dorpen die nog geen scholen hadden, bemerkte hij dat men op vele plaatsen een onderwijzer wenschte, al wist men wel dat men zich daardoor verplichtte een school-

gebouw en eene onderwijzerswoning op te richten en jaarlijks 1000 bossen rijst en *f* 100.— op te brengen, om in de kosten van het onderwijs te voorzien. Beweging naar het Christendom was er nog niet. Wel vroegen sommige schoolkinderen reeds om den doop; zij wenschten zelfs spoedig daartoe voorbereid, of juister gezegd, klaargemaakt te worden, want zij wilden naar Kolono Dale, waar de zetel van den civielen en militairen gezaghebber was en waar men bij Chineezen of Minahassers huis- of winkelbediende kon worden, om geld te verdienen, zich netjes te kunnen kleeden en Maleisch te leeren spreken. Toen aan hun wensch niet kon voldaan worden, gingen er eenigen uit zichzelf naar Kolono Dale. Wel werd ook het Maleisch op de scholen onderwezen, waarbij de kinderen in goede uitspraak werden geoefend, maar dit ging dien vooruitstrevers niet vlug genoeg. Het Morisch heeft, evenals het Bare'e, alle lettergrepen open: zoo spreekt dus een Moriër het Maleische woord „pisang" uit als „pisa"; maar men kan de schoolkinderen nog zeer goed leeren om „pisang" te zeggen. Te Kolono Dale leerden de jongens natuurlijk in den omgang niet anders dan het haven-Maleisch (of hoe moet men die brabbeltaal noemen), 't welk iemand niet eens in staat stelt om een eenvoudig Maleisch boekje te lezen.

In Juni 1915 maakte Ritsema eene reis langs de dorpen die aan de rivier Tambalako liggen, tot aan de grens van het landschap Boengkoe, de smalle kuststrook, die Mohammedaansch is en de met 't Morisch wel nauw verwante, maar daarvan toch weer verschillende Boengkoesche taal spreekt. Hij vond al die dorpen nog Heidensch, maar merkte toch zeer duidelijk **den toenemenden invloed van den Islam,** hoe meer hij de kust naderde. In sommige dorpen hadden zich Boegineezen gevestigd, die getrouwd waren met Morische vrouwen en daardoor op hunne aange-

trouwde familie invloed ten gunste van den Islam uitoefenden. Een der dorpen beweerde reeds geheel Mohammedaansch te zijn. Bij nauwkeuriger kennismaking met de toestanden bleek het Ritsema, dat de invloed van den Islam nog niet sterk was, maar dat de dorpen aan de Tambalako voor dien invloed openstonden, was overduidelijk. Bij wijze van bizonderheid vermeldt Ritsema de propaganda die twee Japanners maakten voor den Islam. Deze menschen waren handelaars in patent-medicijnen en kwamen, onder geleide van een Boeginees, die hun tot gids en tolk diende, om de Moriërs met hunne kwakzalverijen te bedotten. Het aanbevelen van den Islam, dien zij hoogstwaarschijnlijk zelf niet eens beleden, zal wel eene goedkoope wijze zijn geweest van hunnen geleider genoegen te doen. Veel kan die propaganda natuurlijk niet beteekend hebben. De Japanners wilden niet te Sampalowo slapen, „omdat daar Christenen woonden". Er werd n.l. des Zondags door den onderwijzer godsdienstoefening gehouden; daartegen liet waarschijnlijk hun Boegineesche gids hen optreden.

Malili. In October besloot Ritsema ook nog de landstreek der twee groote meren Matano en Towoeti onder zijne hoede te nemen. In Mori kon hij het werk toch nog niet uitbreiden en in 2 of 3 dagreizen kon hij in het Malilische zijn. Vooral het feit dat daar reeds drie Ambonsche onderwijzers werkten, die op geenerlei wijze onder toezicht stonden, bracht Ritsema er toe zijn werk zoozeer te vermeerderen. Zoo maakte hij dan van 8 tot 19 October 1915 zijne eerste dienstreis in Malili. Overal werd hij goed ontvangen, door de Mohammedanen zelfs zeer vriendelijk. Dit deed men blijkbaar om hem de oogen te verblinden, want van de onderwijzers hoorde hij dat er van Mohammedaansche zijde ijverig werd gewerkt om den invloed die er van de scholen uitging, te niet te doen. Met de taal kon hij

zich redelijk wel redden, want het Morisch wordt daar verstaan. Over het werk der onderwijzers kon hij niet tevreden zijn. Voor het leeren der taal gaven zij zich geen moeite; zij waren er dan ook slecht in thuis, hielden des Zondags geen samenkomsten en bedienden zich voor 't onderwijs van 't Maleisch, dat de kinderen niet goed verstonden, zoodat zij alleen het een en ander uit het hoofd leerden. Meisjes waren er niet op school. Het groote bedrijf in die streken is de handel in boomhars; de landsbevolking haalt het hars uit de bosschen en de Boegineezen koopen het op. De kustplaats Malili, aan de monding der Malili-rivier, de uitwatering van het Towoeti-meer, is een geheel Boegineesch dorp; daar komen de booten der Paketvaart de aangebrachte hars laden. Allerlei Inlandsche zwervers trekken voor een poos naar het Malilische, om daar met hars-zoeken geld te verdienen en als zij naar hun land terugkeeren, zijn zij dikwijls reeds voor den Islam gewonnen. Omdat nu ook van de inheemsche bevolking de mannen grootendeels den kost verdienen met hars halen, blijft de landbouw voor de vrouwen over; de meisjes moeten dus al spoedig daaraan mededoen en dit houdt ze van school.

Van den Controleur van Malili ondervond Ritsema veel steun, maar het spreekt wel van zelf dat deze van het Zendingswerk nog niet hoog kon denken, daar het zoo weinig te beduiden had. Ritsema drong er dan ook zonder ophouden op aan, dat er een zendeling voor Malili zou bestemd worden. Hij zelf kon niet meer doen dan een keer of zes per jaar komen inspecteeren en dat dit vermoeiende en tijdroovende werk toch nog zeer onvoldoende was, voelde hij zelf het meest. Van zijne eerste dienstreis bracht Br. Ritsema de overtuiging mede, dat hij de 3 Ambonsche onderwijzers moest vervangen door Minahassers, aan wie hij van den aanvang af kon opdragen de landstaal te leeren,

iets wat hij bij deze Ambonners, die onder den Hr. J. Kelling altoos hun werk in 't Maleisch hadden verricht, nooit zou gedaan krijgen.

In het Morische ging **het werk langzaam aan vooruit.** Toen Ritsema begon, werd er op vier plaatsen des Zondags samenkomst gehouden. Dit getal steeg in den loop van 1915 tot 10. Met Kerstmis dorst Ritsema zelf reeds in 't Morisch de godsdienstoefening te leiden; hij had de voldoening dat de opkomst overal goed was en dat er ook veel vrouwen kwamen. Nu hij eenmaal door het begin heen was, vorderde hij snel in de taal en kon ook op zijne bezoekreizen in het Malilische optreden om het Evangelie te verkondigen. Dit maakte voor hem de bezoekreizen daarheen minder teleurstellend; overigens moest hij telkens op nieuw opmerken dat de onderwijzers voor hunne taak niet berekend waren. Een van de drie volgde Ritsema's voorbeeld en hield 's Zondags bijeenkomst, maar hij sprak de taal zoo gebrekkig dat men er niet veel van kon verwachten. Zelfs waar de onderwijzers ijver toonden, ontbrak vaak het beleid. Ze hielden soms veel te lang school, b.v. van 7 tot 12 uur en vroegen ook telkens aan de kinderen of ze niet wilden gedoopt worden. Er zouden daardoor zeker wel een aantal scholieren tot Christenen hebben gemaakt kunnen worden, maar het spreekt wel van zelf dat Ritsema den onderwijzers deze propaganda verbood.

Toen Ritsema in September 1916 zijne 5de dienstreis naar Malili maakte, moest hij **een ernstig ongeval** doorleven. Met twee Morische jongens reisde hij te paard in twee dagen van zijne woonplaats Koro Walelo naar Noeha aan de Noordkust van het Matano-Meer. Aan de Zuidkust vlak daar tegenover, ligt Soroako, de eerste plaats waar Ritsema eene school had te bezoeken; vandaar loopt de weg verder naar Seesee en Tabarano, waar de beide andere scholen

waren. Hij moest dus het Matano-Meer in zijne breedte oversteken, wat onder gunstige omstandigheden in een goede twee uur te doen is. Den derden dag van zijne reis stak hij dan ook des morgens zeer vroeg te Noeha van wal, op drie naast elkaar vastgebonden prauwen; op de middelste stond zijn rijpaard in eene omheining. Eerst ging alles goed, maar er kwam al spoedig eene bui opzetten, zoodat men voor de veiligheid naar Noeha terugkeerde. Toen de bui was overgedreven beproefde men den overtocht opnieuw, maar nu kwam er plotseling zulk een hevige storm, dat met omkeeren en terugvaren de wal niet tijdig meer kon bereikt worden. Ritsema maakte zijn paard los, dat dadelijk overboord sprong, maar in zijne verbijstering naar het midden van 't Meer zwom en verdronk. De roeiers sprongen over boord, hielden zich vast aan de randen der prauwen en maakten zoo de schuitjes lichter. Ritsema en zijne beide jongens werkten ijverig met hoosvat en stuurriem en wisten zoo de vaartuigen, die telkens volsloegen, drijvende te houden. Door schreeuwen en teekens geven, kon men de opmerkzaamheid der lieden van Noeha trekken, die de schipbreukelingen opmerkten, hen met prauwen afhaalden en zoodoende de menschen, vaartuigen en goederen aan wal konden brengen. 't Was reeds ver in den middag toen allen en alles behouden was; er was ten slotte niet veel verloren gegaan. Maar Ritsema zette de reis niet voort en keerde naar Mori terug. Zoowel van de Noehamenschen als van de Moriërs ontving hij alle hulp en deelname in deze moeilijkheid.

Tijdens het ongeval op het Meer hoorde Ritsema zijne Noeha'sche roeiers bidden tot den geest van 't Meer: „O Heer van 't Meer, heb medelijden met Uwe slaven". Na hunne behouden terugkomst, werden Ritsema's jongens door de lieden van Noeha uitgevraagd, naar hetgeen ze bij zich hadden gehad toen ze

het Meer gingen oversteken. Er moest iets bij zijn geweest dat de „Heer van 't Meer" niet wilde overgevoerd hebben, of ze moesten slechte voorteekenen veronachtzaamd hebben, anders zouden ze niet zoo onverwachts door zulk een storm zijn overvallen geworden.

Reeds in October hervatte Ritsema de reis. Te Seesee wilden een aantal lieden Christen worden en begaven zich daartoe in dooponderricht bij den onderwijzer. Het was voor Ritsema eene voldoening, dat hij de Ambonsche meesters door Minahassische kon vervangen. In een paar maanden leerden dezen van de landstaal meer, dan de Ambonners in een paar jaar.

Ook in Mori kwamen **doopcandidaten** en wel te Tinompo ten getale van 12. Hoe langer zij in dooponderricht waren, hoe meer hun getal aanwies, totdat het aan 't eind van 't jaar 1916 geklommen was tot 67. Het waren menschen uit alle kringen, aanzienlijken en geringen. Wel werkte een der hoofden sterk tegen, maar hij was een man die om het losse leven dat hij leidde in 't geheel niet geacht was. Het eerste hoofd van Mori, Mokole Ede, een Mohammedaan, maar een onbeduidende persoonlijkheid, werkte in 't geheel niet tegen en Laloeasa, het meest beteekenende onderhoofd, was beslist welgezind. De scholen gingen langzaam aan vooruit en er kwamen ook meisjes ter school.

Zoo stonden de zaken in Mori en Malili, toen op den 22sten October 1916 de **Heer en Mevrouw J. Kruyt Jr.** (geb. Oosterlee) te Kolono Dale aankwamen, waar zij de weelde genoten van door hun vader (schoonvader) te worden afgehaald. Dr. Kruyt reisde met zijne kinderen door naar Pendolo, vanwaar Kruyt Jr. in November weder terugkeerde, om tezamen met Ritsema het huis te Koro Walelo te bewonen en in het werk te worden binnengeleid. Taalstudie en

dienstreizen vulden al spoedig de rest van het jaar. Ritsema reisde met zijn aanstaanden opvolger alle dorpen af, bezocht alle scholen en maakte ook een tocht met hem naar het Malilische. Op de Kerstdagen konden zij met 350 schoolkinderen feestvieren. In het begin van 1917 verliet daarop Ritsema zijn werk in Mori, dat hem lief geworden was, hoezeer zijn oude werkkring hem ook was blijven trekken. Hij kon nu naar Taripa terugkeeren en zoo den arbeid van Dr. Kruyt weder belangrijk verlichten.

J. Kruyt Jr. ging eerst nog weder naar Pendolo, om vandaar uit de zendingsposten Koekoe en Kasigoentjoe te bezoeken en in 't eind van Februari met zijne vrouw naar Koro Walelo terug te keeren. Den 1sten Maart 1917 begonnen zij hun zelfstandigen **arbeid in Mori en Malili,** die zich ook al weder uitbreidde, o.a. doordat er in het Malilische drie nieuwe scholen werden opgericht, die met Minahassische onderwijzers bezet werden. Ook in 't Morische vielen scholen te openen en zoo had Kruyt Jr. reeds zoozeer de handen vol, dat hij lang niet genoeg tijd over hield om zich aan de taalstudie te wijden. Hij had trouwens in Nederland nog niet de gelegenheid gehad om het Morisch te beoefenen en kwam nu plotseling in een zeer uitgebreiden en reeds met ijver bewerkten arbeidskring, waarin hij den gang van het werk moest zien bij te houden. Om nu eene gelegenheid te scheppen tot gezette taalbeoefening, nam hij in September 1917 twee maanden lang te Sampalowo het werk van den Minahassischen onderwijzer waar, die gedurende dien tijd met verlof naar zijn vaderland ging.

Zendeling J. Kruyt Jr. zal het wel met zijn ambtsbroeder Ritsema eens zijn, dat **Malili een eigen zendeling moet hebben.** Het is dan ook de bedoeling van het Ned. Zendelinggenootschap om zoo spoedig mogelijk een zendeling-leeraar naar Midden-Celebes af te

vaardigen, die dan den post in 't Malilische kan oprichten, of een zijner ambtsbroeders die onder de Bare'e-sprekers werken kan vervangen, zoodat die den Malilischen post kan stichten. De werkkring kan dan worden uitgebreid tot aan de grens van **het arbeidsveld van den Heer H. van der Klift,** die sedert 1916 in het Mekongga'sche werkt, als zendelingleeraar der **Ned. Zendingsvereeniging** te Rotterdam en sinds kort het dorp Mowewe, ten O. van de strandplaats Kolaka (Oostkust der Bone-golf) tot woonplaats heeft gekozen.

In den laatsten tijd is het landschap Malili bekend geworden door de geruchtmakende ontdekking van buitengewoon **rijke ertslagen,** waaruit ijzer van uitstekende hoedanigheid en evenzeer nikkel kan gewonnen worden. In Februari 1917 is het Rijks Geologisch onderzoek te Woea Ra'oe begonnen. Ook bij Balambano, en tusschen Tabarano en Larono en te Soroako, dus midden in het gebied waar de Zending werkt, wordt naar ijzer en nikkel gezocht. Het staat reeds vast, dat het een veel belovend mijnenveld is en het zal dan ook niet lang meer duren, of er stroomt allerlei Europeesch en Inlandsch volk tezamen, om geld te verdienen. Aan de groote materiëele voordeelen die de exploitatie der ertsen zal opleveren, behoeft men niet te twijfelen, maar voor de noodlottige gevolgen die het ontstaan eener maatschappij van gelukzoekers daar zal hebben, mag men zijn hart vasthouden.

In Mori en Malili zijn nog geen gemeenten gevestigd, maar als de teekenen niet bedriegen, zal het niet zeer lang meer duren of de eerste overgangen zullen plaats hebben.

Onda'e en Boven-Mori. Nadat Ritsema in Januari 1917 naar zijn oude standplaats Taripa was teruggekeerd, gevoelde hij zich spoedig weder thuis. Reeds in Februari maakte hij weder eene dienstreis; het

Bare'e was hij in 't geheel niet verleerd en het Boven-Morisch, dat hij gebruiken moet in de 9 dorpen van zijn werkkring, die in Opper-Mori liggen, verschilt niet veel van het Neder-Morisch, dat hij in de twee voorafgaande jaren goed had leeren spreken. Het is er nog ver vandaan dat de werkkring Onda'e (Onda'e, Palande, Pada, Pakambia en Opper-Mori, voor één deel dus tot den ambtskring van den controleur van Posso, voor 't andere deel tot dien van den civielen en militairen gezaghebber van Kolono Dale behoorende) voldoende bezet is met scholen en onderwijzers; ook zijn er verscheidene dorpen, die nog geheel Heidensch zijn; in de meeste evenwel zijn reeds Christengemeenten of althans doopcandidaten. Van het dorp Oloe Mokoende vertelt Ritsema, dat men daar op ondoordachte wijze tot het Christendom is overgegaan. De inwoners hielden met elkaar eene vergadering, om te beraadslagen over de vraag of men Christen zou worden of niet. Toen het bleek dat de meerderheid er wel toe geneigd was, hield men de zaak voor uitgemaakt en ging in dooponderricht. Maar er werd weinig ernst mede gemaakt en de Zondagsche bijeenkomsten werden slecht bezocht, het dooponderricht evenzeer. Op den duur zal dit wel beter worden, maar het verschijnsel zelf is weder eene goede waarschuwing, want zulke gemeenten geven den zendeling en den onderwijzer veel zorg.

Op den 2den Paaschdag van 1917 vierde Ritsema op 't voorbeeld zijner ambtsbroeders, voor 't eerst met zijne gemeenten een feest ter herdenking der afgestorvenen, waarbij de graven worden schoongemaakt. Op Zaterdag vóór Paschen werden te Taripa eenige kisten met beenderen, die nog op Heidensche wijze onder overhangende rotssteenen of in grotten waren bijgezet, begraven omdat de kistjes reeds begonnen te vermolmen, zoodat de beenderen er uit vielen.

Toen de kisten in 't graf werden neergelaten, durfde men er niet de hand aan slaan, totdat Ritsema zelf het voorbeeld gaf en door de Christenen werd geholpen. Ook een der Heidenen dorst nu mede te doen en toen hij daardoor zijne vrees had overwonnen, gaf hij zich denzelfden avond op als doopcandidaat, waarna weder anderen volgden. Na de godsdienstoefening op den morgen van den 2den Paaschdag begaf men zich naar 5 verschillende begraafplaatsen, om de graven schoon te maken. Slechts op één graf van een Christen hadden de Heidensche familieleden eenige offergereedschappen nedergezet, die ze er op verzoek van Ritsema weder afnamen. Het streven is nu, om ééne gemeenschappelijke begraafplaats te maken, waartoe de Heidenen wel zullen te vinden zijn.

Ook Ritsema heeft eene zeer uitgebreide ziekenpraktijk. Zooals van zelf spreekt, ervaart hij nog dikwijls dat de zieken behalve zijne hulp, die van priesteressen inroepen. Soms is de oorzaak daarvan, dat Christenen, die tot den slavenstand behoord hebben, zich nog niet durven los te maken van den invloed hunner vroegere meesters, die nog tot de Heidenen behooren.

In het dorp Pape ging de voornaamste priesteres in dooponderricht, tengevolge van een droom. Nadat zij eene genezingsplechtigheid had geleid, die twee nachten geduurd had, zag zij in haren droom een man met een baard, die haar zeide, dat zij zich voor den doop moest opgeven. Dien droom had zij tweemaal gehad en hoe langer zij uitstelde om den daarin gegeven raad op te volgen, hoe minder zij hem kwijt kon worden. Ten slotte deed zij den stap en zij heeft volgehouden het dooponderricht te volgen.

Op **twee bezoeken aan het Zendingsveld in Midden-Celebes** gedurende de jaren 1917 en '18 mag hier

nog even de aandacht worden gericht. Het eerste is dat van **Dr. J. W. Gunning,** den zendingsdirector en zijn secretaris Mr. J. W. Flieringa, die tusschen 12 April en 2 Mei 1917 de zendingsposten Kasigoentjoe, Koekoe en Pendolo bezochten, met de zendelingen conferentie hielden te Tentena en zich met eigen oogen konden overtuigen van den grooten vooruitgang der Posso-streek sinds Dr. Gunning's vorig bezoek aan deze landen, dat hij in 1900 maakte met zijn secretaris, Baron van Boetzelaer van Dubbeldam, theol. docts. de latere zendingsconsul. Het verschil was dan ook niet gering; de herinnering die Dr. Gunning kan zijn bijgebleven van den tocht van Posso naar Tomasa en naar Boejoe mBajaoe, te voet langs de slijkerige boschpaadjes en over steile heuvels, zal wel opnieuw zijn opgewekt door de tegenstelling met den huidigen toestand. Thans waren de zendingsposten en de filialen zoo talrijk, dat zij in den korten tijd die beschikbaar was lang niet alle konden bezocht worden, al kon de reis naar het Meer voor het grootste deel in een licht tweewielig rijtuigje en verder zeer gemakkelijk te paard worden afgelegd. Van Tentena naar Pendolo kon Dr. Gunning over 't Meer varen en zoo zonder veel moeite tot diep in Midden-Celebes doordringen, terwijl hij in 1900, met veel meer inspanning nauwelijks een vierde deel van dien afstand had bereikt. Voor een bezoek aan Mori en de Berglandschappen ontbrak de tijd.

Tijdens Dr. Gunning's verblijf werd bepaald dat de zendingspost Koekoe zou worden verplaatst naar Tentena (zie blz. 236) en dat de Hr. Zuppinger onder de arbeiders in Midden-Celebes zou worden opgenomen.

Het tweede bezoek van **den Heer D. Crommelin,** die Dr. Van Boetzelaer was opgevolgd als zendingsconsul, had ruim een jaar later plaats, van 21 Mei—3 Juni 1918. Van Posso maakte hij een uitstap naar

Kasigoentjoe en trok verder over Koekoe naar Tentena, waar hij met de zendelingen conferentie hield. Daarna voer hij over het Meer naar Pendolo en reisde toen met Dr. Kruyt naar Wotoe en Malili, vanwaar beiden overstaken naar Palopo en verder naar Rante Pao reisden, om het werk van den Gereformeerden Zendingsbond te leeren kennen. Zulke bezoeken zijn voor de kennis van den arbeid op het zendingsterrein van ongemeene beteekenis. De zendelingen zelf zijn natuurlijk de beste kenners van den arbeid op hun eigen terrein. En menige ambtenaar, die eenige jaren met de Zending of nevens haar zijne taak verricht, heeft een duidelijken blik kunnen krijgen op hetgeen de Zending bedoelt en vermag te bereiken en op hetgeen men nog van haar mag verwachten. Maar dat zendingsdirectoren, zendingsconsuls en hunne secretarissen persoonlijk het werk in oogenschouw nemen, mannen dus die van de Zending studie hebben gemaakt en aan de Zending leiding geven, dat mag krachtig toegejuicht worden. Bezoeken van reizigers en natuuronderzoekers heeft Midden-Celebes ook al eenige gehad. In het algemeen zijn zij zoo verstandig geweest zich geen oordeel over het zendingswerk aan te matigen. Bij vluchtige aanraking van Europeanen met eene Inlandsche maatschappij als die op Midden-Celebes, kenmerkt zich de omgang toch grootendeels door eene reeks misverstanden en het is dus wenschelijk dat de Europeaan blijve binnen 't gebied op hetwelk zijne voorstudie hem tot deskundige heeft gemaakt. Zonder behoorlijke voorstudie kan men over het zendingswerk geen oordeel hebben, ook al heeft men het met eigen oogen gezien.

Besluit. Voor zulk een voorstudie wil dit boek een hulpmiddel zijn. Het verhaalt de geschiedenis der Zending in Midden-Celebes tot in het jaar 1917, omdat

de berichten die tot aan het eind van dat jaar loopen, voor ieder toegankelijk zijn. Een blik in de toekomst te slaan komt mij onnoodig voor. In zooverre als dit mogelijk is, kan iedere lezer het zelf doen en meer dan dat te beproeven, komt mij hachelijk voor. De beweging naar het Christendom is thans in vollen gang. Voor de Europeesche en de Inlandsche leiders, brengt zij geen groote verrassingen meer aan. De onverwachte gebeurtenissen die nu en dan plaats hebben, ontnemen aan den gang van het werk niet het rustig karakter, waardoor het zich tot nog toe heeft gekenmerkt. Trouwens niet in gebeurtenissen die sensatie wekken ligt het aantrekkelijke van den arbeid der Zending op Midden-Celebes. Lang heeft de Zending in stilte gewerkt; wat vrij plotseling is te voorschijn gebroken, was reeds geruimen tijd groeiende geweest. De jaren van harden en zwaren arbeid, waarin het scheen dat de Zending op het Toradja-volk geen vat kon krijgen, hebben groote waarde gehad als tijd van voorbereiding, die gelegenheid gaf het volk te leeren kennen, zijn godsdienst, zijne taal en letterkunde, zijne gebruiken en zijne staatsinrichting te bestudeeren. Dit alles is pas ten volle van waarde geworden, toen de beweging naar het Christendom begon. Ook thans houden de zendelingen in Midden-Celebes niet op hunne studie van volk en land voort te zetten, want telkens worden zij voor vraagstukken gesteld, tot welker oplossing kennis van het volkskarakter een eerste vereischte is .

Het laat zich aanzien dat het Christendom in de Toradja-landen een nationaal karakter zal krijgen en daardoor krachtig zal medewerken om het volk eene nationaliteit met een eigen karakter te geven. Dat de Toradja-stammen, vroeger elkaar vijandig of onverschillig, mogen worden tot ééne Christelijke gemeente, die de eenheid des ge-

loofs weet te stellen boven de bloedverwantschap, die zich niet laat maken tot eene levenlooze copie van Hervormde gemeenten in Nederland, maar aan een eigen persoonlijk geloof ook de kracht kan ontleenen om eigen gaven en karakter te ontwikkelen in de vrijheid die het geloof in Christus schenkt, — dat geve God.

Twee gebeurtenissen, die tijdens het drukken van dit werk hebben plaats gehad, moeten hier nog worden vermeld.

Den 19den November 1918 is te Posso Zendeling P. Ten Kate overleden, aan de Spaansche griep, die ook Midden-Celebes zwaar heeft bezocht. (Dit overlijden werd reeds met een enkel woord vermeld). Omtrent den heer ten Kate vindt men een levensbericht in de „Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap", deel 63 (1918), bl. 32—44.

En op 23 April 1919 is Zendeling Ph. H. C. Hofman gestorven, te Ginneken (bij Breda), na 9 jaar lang ziek te zijn geweest. Over zijn leven zal in de „Mededeelingen" van 1919 een bericht verschijnen.

REGISTER.

Adriani (Dr. N). . . . . 145 e.v
Ampana 19
Animisme . . . . . 60—89

Bada . . . . . 20, 25, 26, 95, 194, 201, 238, 240 e.v
Bala-mbano . . . . . 252.
Balantak . . . . . 224.
Banano . . . . . 224.
Bantjea . . . . . 197.
Baoa . . . . . 19.
Bara-taal . . . . . 23.
Basie'e. . . . . 15.
Besoa . . . . . 20, 24—27, 95, 194, 200, 202, 213, 238, 240 e.v.
Boejoe—mBajaoe. . . . . 146, 149, 160 e.v., 178, 188, 220, 255.
Boejoe—mPondoli . . . . . 197.
Boengkoe . . . . . 30, 196, 245.
Boetzelaer van Dubbeldam (C. W. Th. Baron van) . . . . . 255.
Bomba. . . . . 242.
Bone . . . . . 1, 18, 186, 252.
Brugman . . . . . 185.

Crommelin (D.) . . . . . 255.

Doda . . . . . 202.
Donggala. . . . . 1, 2, 13, 185, 241.
Dynanisme . . . . . 88.

Eelen (H. J. van) . . . . . 223 e.v., 244 e.v.
Engelenberg (A. J N.) . . . . . 185, 200.

Flieringa (Mr. J. W.) . . . . . 255.

Gaa . . . . . 202, 238.
Ger. Zend. Bond . . . . . 256.
Gimpoe . . . . . 240.
Gorontalo . . . . . 125, 126, 141 e.v.
Gunning (Dr. J. W.) . . . . . 255.

Halmahera . . . . . 91.
Hoëvell (G. W. W. C. Baron van) . . . . . 126.
Hofman (Ph. H. C.) . . . . . 175, 186, 204, e.v. 229, 258.
Indo i Wajaa . . . . . 220.
Ine i Maseka . . . . . 206, e.v., 214 e.v., 229, e.v.

Jajaki . . . . . 220.
Jontoe . . . . . 189.

Kaïli . . . . . 194.
Kajori . . . . . 106, 107.
Kalaena . . . . . 18.
Kalata . . . . . 19.
Kalawara—Napoete . . . . . 240.
Kalingoea . . . . . 143.
Karo-Batak . . . . . 228.
Kasigoentjoe . . . . 21, 190, 204, 209, 214, 216, 229, 242, 251, 255.
Kate (P. ten) . . . . . 198, 201, 228, 234 e.v., 258.
Kelling (J.) . . . . . 223.
Kijftenbelt (Ds.) . . . . . 223.
Klift (H. van der) . . . . . 252.
Kodina . . . . . 17.
Koekoe . . . . . 15, 177, 185, 198, 212 e.v., 236, 251, 255.
Koelawi . . . . . 146, 240.
Kolaka . . . . . 252.
Kolone Dale . . . . . 245, 250, 253.
Kombengi . . . . . 81.
Koro Walelo . . . . . 226, 227, 244, 248, 250.
Kruyt (Dr. Alb. C.) 12, 13, 25, 26, 35, 91, 92, 125 e.v., 216 e.v.
Kruyt (J. Jr.) . . . . . 550 e.v.

Laa 19, 28,
Lago (To) . . . . . 128, 135, 158, 176, 178, 191, 209 e.v.
Lai . . . . . 80.
Lalaeo . . . . . 19.
Laloesasa . . . . . 250.
Lana Jori . . . . . 220.
La'oe . . . . . 120—122.
Lao si Momo . . . . . 228.
Laromo . . . . . 252.
Lasaeo . . . . . 83.
Leboni . . . . . 20.
Lindoe . . . . . 146.
Lise . . . . . 81.
Lobo . . . . . 188.
Loewoe . . . . . 36, 146, 151, 161, 183, 196, 206.

Loinan . . . . . 224.
Longkida 70, 204, 209, 216
Loosdregt (A. A. van de) . . . . . 226.
Louwerier (J.) 139

Makassar 1, 2, 92,
Malei . . . . . 175.
Malili . . . . . 238, 246, 250, 256.
Malitoe . . . . . 220.
Maliwoeko 200
Mapane. . . . . 21, 126, 135, 142, 144, 158, 163, 188, 191, 220.
Matako . . . . . 235.
Matano . . . . . 246, 249.
Maseka . . . . . 180, 186.
Mazee (Kpt) . . . . . 194.
Mekka . . . . . 119, 235.
Mekongga . . . . . 252.
Menado. . . . . 126.
Michielsen . . . . . 127.
Mokole Ede . . . . . 250.
Molowagoe . . . . . 220.
Mori . . . . . 19, 29, 95, 146, 222, 238, 250, 255.
Mowewe . . . . . 252.

Naka. . . . . 229.
Napoe . . . . 20, 26, 95, 176, 182 e.v., 194, 200, 213, 238, 240 e.v.
Ndara . . . . . 80.
Noeha . . . . . 248 e.v.

Oloe Mokoende . . . . . 253.
Onda'e (To) . . . . . 176, 197, 222, 244.

Pada . . . . . 19, 28, 253.
Pakambia . . . . . 19, 253.
Palande . . . . . 197, 222, 253.
Paloe . . . . . 1, 2, 146, 240.
Palopo . . . . . 146, 151, 185, 227, 256.
Pamona. . . . . 17.
Pandiri . . . . . 14, 200.
Panta . . . . . 142, 146, 149, 158, 160, 161, 178, 186, 188.
Pantako . . . . . 13.
Papa i Melempo . . . . . 138, 147, 169, 180, 183.
Papa i nDori . . . . . 138.
Papa i Woente . 135, 147, 158, 161, 178, 180, 183, 204 e.v., 214 e.v., 229.
Pape. . . . . 254.

Parigi . . . . . 128, 144, 146.
Pebato (To) . . . 135, 142, 146, 158, 163, 176, 178, 191, 214, 217 e.v.
Pendolo. . . . . 197, 198, 215, 228, 233, 250, 255.
Pentjali . . . . . 176, 180, 229.
Poboengka . . . . . 15.
Poena . . . . . 189.
Po'entjoe . . . . . 221.
Poe'oe m Boto . . . . . 198.
Poramboea . . . . . 22.

Raego-reidans . . . . . 73, 100.
Rano (To) . . . . . 176.
Rante Pao . . . . . 227, 256.
Rato . . . . . 20.
Ritsema (J.) . . . . . 223 e.v., 244 e.v., 252 e.v.

Sa'dan . . . . . 226.
Sajawose . . . . . 128.
Sampalowo . . . . . 251.
Samson. . . . . 240.
Sawaka . . . . . 189, 220.
Schuyt (P.) . . . . . 15, 198, 212 e.v., 234 e.v.
Sedoa . . . . . 24.
Seesee . . . . . 248.
Sekeh (Jorgen) . . . . . 162, 163, 175.
Sigi . . . . . 161, 163, 183.
Sodanga . . . . . 22.
Sonder . . . . . 236.
Soroako. . . . . 248, 252.

Tabarano . . . . . 248, 252.
Ta Lasa . . . . . 138, 147, 178, 202.
Talise . . . . . 128.
Tambalako . . . . . 28, 245.
Ta Meiri . . . . . 216.
Tandjoeng Api . . . . . 19, 234.
Tantowinako . . . . . 180.
Ta Oerana . . . . . 147.
Ta Rame . . . . . 187, 195, 220.
Taripa . . . . . 228, 244, 251, 252 e.v.
Tawaelia . . . . . 20, 22, 24, 202.
Tawaili . . . . . 2, 34, 242.
Tawongani . . . . . 128, 134.
Tentena . . . . . 15, 16, 18, 197, 202, 226, 229, 236, 255.
Ternate. . . . . 91.

Tidore . . . . . 91.
Timbogadi . . . . . 136, 142.
Tineba . . . . . 21.
Tinompo . . . . . 250.
Toba-meer . . . . . 228.
Toboli . . . . . 2, 3, 4.
Todjo . . . . . 126, 161, 163, 188.
Tolo . . . . . 19.
Tomasa . 14, 138, 140, 143, 146, 149, 160, 163, 177, 178, 180, 188, 255.
Tomata . . . . . 29.
Tometindo . . . . . 28.
Tomini . . . . . 1 e.v., 18, 118, 125, 126, 234.
Tomohon . . . . . 180.
Tonipa . . . . . 136.
Tora'oe . . . . . 19.
Torire . . . . . 24.
Towoeti . . . . . 246.

Voskuil (Lt.) . . . . . 186, 191.

Waliti . . . . . 19.
Watoe Taoe . . . . . 228.
Wesseldijk (H. J.) . . . . . 215, 235, 244, e.v.
Wielandt (Ds. W. Th.) . . . . . 126.
Wingke-mPosso (To) . . . . . 176, 178, 191.
Winkel . . . . . 237.
Woea Raoe . . . . . 252.
Woensdregt (J.) . . . . . 242.
Wojo Makoeni . . . . . 135, 136, 142.
Wojo Watoe . . . . . 128.
Wotoe . . . . . 223, 256.
Wijck (Jhr. J. van der) . . . . . 34, 127, 140.

Zuppinger . . . . . 240, 255.